

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav románských studií

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Klára Čížinská

Verbonominální kompozita v italštině

a v portugalštině

**Verb-noun compounds in Italian and
in Portuguese**

Praha 2012

Vedoucí práce: doc. Mgr. Pavel Štichauer, Ph.D.

Děkuji panu docentu Pavlu Štichauerovi za obětavé odborné vedení mé diplomové práce. Můj dík patří také mému konzultantu panu doktoru Janu Hricsinovi za cenné podněty.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 17. května 2012

.....
Klára Čížinská

Abstrakt

Verbonominální kompozita v italštině a v portugalštině jsou ze synchronního hlediska velmi produktivním slootovorným prostředkem. Výzkum v korpusech *La Repubblica* a *CETEMPúblico* ukázal, že podle počtu vytvořených lemmat je v obou jazycích nejproduktivnějším typem *porta+N*. V italštině následují typy *salva+N*, *mangia+N*, *acchiappa+N* a *ammazza+N*, v portugalštině *caça+N*, *guarda+N* a *papa+N*. Kompozitum V-N je klasifikováno jako subordinanční a exocentrické. Subjekt, k němuž italské a portugalské kompozitum V-N referuje, je nejčastěji instrument. V portugalštině je též hojně zastoupena referenční kategorie rostlin a živočichů. Složky kompozita jsou v italštině zpravidla amalgamované, naproti tomu v portugalštině převládá pravopis s hyfenem. Výstupní kategorií formace V-N je substantivum, které je většinou nepříznakové a v plurálu invariabilní. V syntaxi může kompozitum zastávat jak funkci substantiva, tak funkci adjektiva. Kompozita ve funkci modifikátoru jsou nejvíce zastoupeny u vysoce produktivních typů.

Klíčová slova

Italština, Portugalština, Slootovorný proces, Kompozice, Produktivita, Verbonominální kompozita,

Abstract

Verb-noun compounds in Italian and in Portuguese. Verb-noun compounding represents from the synchronic aspect a very productive word-formation process. The research in corpus *La Repubblica* and *CETEMPúblico* revealed that according to the number of created lemmas in both languages the most efficient type is *porta+N*. In Italian follow types as *salva+N*, *mangia+N*, *acchiappa+N* and *ammazza+N*, in Portuguese *caça+N*, *guarda+N* e *papa+N*. Compound V-N is classified as subordinate and exocentric. Subject, to which Italian and Portuguese compound V-N is referring to, is the most often an instrument. In Portuguese a referent category of plants and animals is also present very frequently. The compound elements in Italian are usually amalgamated, in contrast to Portuguese where forms with hyphen are the most common. The output category of V-N formation is a substantive which is mostly in unmarked gender and in invariable plural form. In syntax the compound can perform both function of a substantive and an adjective. Compounds as noun-modifiers occur mostly at very productive types.

Keywords

Italian, Portuguese, Word - formation process, Compounding, Productivity, Verb-noun compounds,

Estratto:

La composizione verbonominale in italiano e in portoghese è dal punto di vista sincronico un processo di formazione delle parole molto produttivo. La ricerca in corpora *La Repubblica* e *CETEMPúblico* ha dimostrato che rispetto alla quantità di lemma formati il tipo più produttivo in entrambe le lingue è *porta+N*. In italiano seguono i tipi *salva+N*, *mangia+N*, *acchiappa+N* e *ammazza+N*, in portoghese i tipi *caça+N*, *guarda+N* e *papa+N*. Il composto V-N è classificato come subordinativo e esocentrico. Il referente più frequente del composto V-N in italiano e in portoghese è lo strumento. In portoghese la categoria referenziale privilegiata è anche quella delle piante e animali. Gli elementi del composto italiano sono nella maggioranza dei casi amalgamati, in portoghese, invece, si scrivono con il trattino. La categoria lessicale della formazione V-N è il sostantivo che di solito non è marcato e variabile nel plurale. Nella sintassi, il composto può svolgere la funzione del nome e anche quella dell'aggettivo. I composti con la funzione di modificatore si trovano di più ai tipi di alto grado di produttività.

Obsah

Abstrakt	8
Klíčová slova	8
Abstract	9
Keywords	9
Obsah	6
Seznam použitých zkratek	7
Úvod	9
1 Kompozice a její obecné vymezení	9
__1.1 Definice kompozice	9
__1.2 Vymezení kompozice vůči derivaci a vyšším syntaktickým jednotkám.....	11
__1.3 Fonologická kritéria kompozit.....	12
__1.4 Morfologická kritéria kompozit	13
__1.5 Syntaktická kritéria kompozit.....	14
__1.6 Klasifikace kompozit	16
__1.7 Sémanticko-konceptuální kritéria	19
2 Kompozice v románských jazycích	21
__2.1 Kompozita versus syntaktické jednotky	23
__2.2 Klasifikace románských kompozit.....	26
____2.2.1 Klasifikace dle fonologických kritérií.....	26
____2.2.2 Klasifikace dle morfologických kritérií	26
____2.2.3 Klasifikace dle syntaktických kritérií	29
3 Verbonominální kompozita v románských jazycích	32
__3.1 Morfologická charakteristika	32
____3.1.1 Morfologická charakteristika slovesné složky	32
____3.1.2 Morfologická charakteristika jmenné složky	34
____3.1.3 Morfologická charakteristika výsledné formace V-N.....	36
__3.2 Syntakticko-sémantická charakteristika	37
____3.2.1 Syntakticko-sémantická charakteristika slovesné složky	37
____3.2.2 Syntakticko-sémantická charakteristika jmenné složky.....	39
____3.2.3 Syntakticko-sémantická charakteristika výsledné formace V-N.....	39
__3.3 Následná derivace a kompozice kompozita V-N.....	41
__3.4 Sémanticko-konceptuální charakteristika kompozita V-N	42
__3.5 Kompozitum V-N versus derivované činitelské jméno.....	44
__3.6 Transparentnost a lexikalizace kompozit V-N.....	45
__3.7 Produktivita.....	48
4 Verbonominální kompozita v italštině	50
__4.1 Stručná obecná charakteristika	50

___4.2 Charakteristika na základě vlastního výzkumu.....	51
___4.2.1 Metodologie výzkumu.....	51
___4.2.2 Fonologicko-ortografické restrikce.....	51
___4.2.3 Morfologické restrikce.....	54
___4.2.4 Syntaktické restrikce.....	59
___4.2.5 Sémantické restrikce.....	60
___4.2.6 Výstupní lexikální kategorie kompozita.....	62
___4.2.7 Referenční kategorie výstupní formace V-N.....	65
___4.2.8 Produktivita italských kompozit V-N.....	67
5 Verbonominální kompozita v portugalštině	74
___5.1 Stručná obecná charakteristika	74
___5.2 Charakteristika na základě vlastního výzkumu.....	74
___5.2.1 Metodologie výzkumu.....	74
___5.2.2 Fonologicko-ortografické restrikce.....	75
___5.2.3 Morfologické restrikce	77
___5.2.4 Syntaktické restrikce	80
___5.2.5 Sémantické restrikce	81
___5.2.6 Výstupní lexikální kategorie kompozita.....	83
___5.2.7 Referenční kategorie výstupní formace V-N.....	84
___5.2.8 Produktivita portugalských kompozit V-N.....	86
Závěr	91
Seznam použité literatury	95
Přílohy	96
Riassunto	103

Seznam použitých zkratk

[anim] – životnost

[com] – konkrétnost

[num] – počítatelnost

A+Prép+N – přídavné jméno a předložka a podstatné jméno

A-A (AA) - – přídavné jméno a přídavné jméno

Adv. - N (Adv.N) – příslovce a podstatné jméno

Adv. – N (Adv.N) – příslovce a podstatné jméno

A-N (AN) – přídavné jméno a podstatné jméno

A-V (AV) – přídavné jméno a sloveso

bot. – botanický výraz

fr. – francouzština

instr. – nástroj

it. – italštině

lat. – latina

N-A (NA) – podstatné jméno a přídavné jméno

např. – například

N-N (NN) – podstatné jméno a podstatné jméno

Num+V – číslovka a sloveso

N-V (NV) – podstatné jméno a sloveso

ornit. – ornitologický výraz

port. – portugalština

rum. – rumunština

s. – strana

srov. – srovnej

šp. – španělština

V+Art.+N – sloveso a člen a podstatné jméno

V+conj.+V – sloveso a spojka a sloveso

V+PrInd – sloveso a neurčité zájmeno

V+PrPers+PrDem – sloveso a osobní zájmeno a ukazovací zájmeno

V-N (VN) – sloveso a podstatné jméno

V-V (VV) – sloveso a sloveso

zool. – zoologický výraz

Úvod

Kompozice zaujímá ve slovtvorbě románských jazyků významné místo. V předkládané práci, zaměřené na italská a portugalská verbonominální kompozita, se budu zabývat obecnými rysy kompozit. Představím fonologická, morfologická, syntaktická a sémantická kritéria, podle nichž lze složené formace klasifikovat. Na základě zmíněných kritérií budu charakterizovat složená slova v románských jazycích a určím typické rysy verbonominálních kompozit. Následně, po vymezení teoretického rámce, přejdu ke konkrétní analýze verbonominálních kompozit v italštině a v portugalské, založené na vlastním výzkumu v jazykovém korpusu *La Repubblica* a *CETEMPúblico*.

Verbonominálními kompozity se budu dále zabývat po stránce fonologicko-ortografické, morfologické, syntaktické i sémantické a určím nejproduktivnější typy složených formací verbonominálních kompozit v současném italském a portugalském jazyce. Produktivitu budu zkoumat podle frekvence jednotlivých lemmat a procentuálního zastoupení hapaxů. Ponechám stranou hypotetické výpočty produktivity kompozit v budoucím vývoji jazyka, které lze uskutečnit jen prostřednictvím složitých matematických operací přesahujících rozsah diplomové práce. Výsledky vlastního bádání v korpusu porovnáám s charakteristikami kompozit uvedenými ve studiích jiných autorů a s výsledky získanými ze slovníků *Dicionário da Língua portuguesa* a *Lo Zingarelli*. Kompozita budu zkoumat především na úrovni lemmat, nikoliv na úrovni jednotlivých tokens. V kapitole zaměřené na portugalská verbonominální kompozita provedu srovnání s kompozity italskými. Diachronní vývoj verbonominálních kompozit pominu, stejně jako studii komplementarity složených a derivovaných slov.

1 Kompozice a její obecné vymezení

1.1 Definice kompozice

Kompozice je spolu s derivací hlavním slovtvorným procesem, který je studován v gramatikách téměř všech jazyků světa. V některých jazycích sice vstupuje do slovtvorby jen okrajově, ale i ojedinělý výskyt dokládá její existenci v jazykovém systému. Mnoho let je kompozice předmětem bádání řady lingvistů. Dodnes však neexistuje žádná obecná definice, na niž by se vědci jednoznačně shodli a která by se dala použít pro všechny jazyky a všechny typy kompozice. Důvodem je nejen odlišný přístup badatelů a jejich příslušnost k různým lingvistickým směrům, ale i nejednoznačné postavení tohoto slovtvorného procesu v jazykovém systému a jeho vnitřní rozmanitost. Problematická je též sama lingvistická terminologie. Neshody začínají již při definování pojmu *slovo*. Nejednoznačný pohled na problém komplikuje navíc překrývání terminologie v různých jazycích. Tam, kde jedni hovoří o slovu, jiní mluví o *lexému*, *lexikální bázi*, *lexikální jednotce* či o *konstituentu*. Každý jazyk má navíc svá specifika, proto pojem *slovo* v jednom jazyce neodpovídá *slovu* v jiném jazyku. Jinak je vnímáno *slovo* ve francouzštině, jinak v češtině či v angličtině. Neshodné označení je též dáno rozličným přístupem. Jednou lingvisté vycházejí z pozic fonologických, jindy z morfolozických, syntaktických nebo sémantických.

Edward Sapir¹ definuje *slova* jako „true, significant elements of language“, Leonard Bloomfield² jako „minimum free forms“, Vilém Mathesius³ popisuje *slovo* po formální stránce jako nejmenší část mluveného projevu. Josef Vachek⁴ se ve svém pojetí snaží propojit formální a významovou stránku a definuje *slovo* jako „an utterance section that refers to some correlate in the extra-linguistic reality and that, acting as one indivisible whole, can more or less freely change its position with regards to other elements of the utterance, or least can (again acting as one indivisible whole) be separated from those elements by the insertion of some additional, more or less freely interchangeable utterance section“.⁵

Obecné definování kompozice jakožto spojování dvou či více slov je tudíž už ve svém základu problematické. Definice kompozit se liší nejen podle jednotlivých jazyků, ale

¹ SAPIR, Edward. (1929), in: KAVKA, Stanislav. – ŠTEKAUER, Pavel. *Compounds and compounding (An Attempt at a complex view)*, Ostrava, Ostravská univerzita v Ostravě. Filozofická fakulta. Katedra anglistiky a amerikanistiky, 2006, s. 8. dále jen: KAVKA – ŠTEKAUER (2006).

² BLOOMFIELD, Leonard. (1933), tamtéž s. 8.

³ MATHESIUS, Vilém. (1911), tamtéž s. 11.

⁴ VACHEK, Josef. (1976), tamtéž s. 11.

⁵ Definici ponechávám kvůli přesnosti v původním anglickém znění. Všechny citované definice jsou převzaty z: KAVKA – ŠTEKAUER (2006), s. 8 a 11.

i lingvistů. Většina definic pochází od strukturalistů, kteří se zaměřují především na formální vymezení kompozit. Pro ilustraci některé z nich uvádím:⁶

John Lyons (1990): „(...) combining two or more stems, with or without morphological modification.“

Ignacio Bosque, Violeta Demonte (2000): „(...) Si el elemento añadido a la base es otra base, hablamos del proceso de composición.“

Bohuslav Havránek, Alois Jedlička (1981): Kompozitum je definováno jako „spojení dvou i více slovních základů.“

Elke Donalies (2004): „Komposita bestehen aus mindestens zwei Konstituenten (...) sind immer untrennbar (...) [sind] begriffliche Einheiten (...)“

Podobným způsobem však kompozita definuje i psycholingvista John Aitchison (2003): „Compounding (...) juxtaposition of existing words.“

O komplexnější vymezení se pokusil španělský lingvista Anthony Lozano (1993): „Una classe de compuestos (...) los lexemas componentes que funcionan como una sola unidad prosódica, ortográfica, morfológica y de significado, es decir, como en el caso de una palabra simple.“

Sémantickou stránku kompozit se snaží ve své definici postihnout anglista Milan Smutný: „A compound word has a single semantic structure. The meanings of the compounds are fused together to create a new semantic unit with a new meaning that dominates the individual meanings of the components.“⁷

Pokud odhlédneme od různorodé terminologie, jsou všechny definice ve své podstatě podobné. Pro překlenutí zmíněné terminologické různorodosti navrhuji Stanislav Kavka a Pavol Štekaer anglické termíny *naming unit* (pojmenovací jednotka) či *expression* (výraz), které překrývají pojmy *word* (slovo), *lexeme* (lexém), *lexical unit* (lexikální jednotka), ale i *derivate* (derivát) a *composite* (kompozitum).⁸ Jako nejúčelnější se mi však jeví možnost ponechat zavedený termín *word* (slovo) a vnímat ho v jeho nejširším možném pojetí, s případnými významovými posuny v závislosti na jednotlivých zkoumaných jazycích. Pro základní vymezení pojmu kompozice je pak zcela dostačující obecné definování coby „procesu, kdy spojením dvou slov vzniká slovo třetí.“⁹ Kompozita popisuje hlouběji definice Laurie Bauera, kterou pokládám za dostatečně výstižnou, obecně platnou a pro předkládanou diplomovou práci nosnou: „Kompozitum je morfologicky komplexní jednotka, vytvořená ze

⁶ KAVKA – ŠTEKAUER (2006), s. 14.

⁷ Tamtéž, s. 14.

⁸ Tamtéž, s. 12.

⁹ BAUER, Laurie. *English Word-formation*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983, s. 11. dále jen: BAUER (1983).

dvou slov (lexémů), která se chová jako jednoduché slovo (lexém). Slova nebo (většinou) potenciální volné formanty mohou být samy dále dělitelné. (...) Kompozitum vykazuje jistý stupeň fonologické, morfologické a sémantické izolovanosti.¹⁰

1.2 Vymezení kompozice vůči derivaci a vyšším syntaktickým jednotkám

Neshody mezi lingvisty panují též při vymezování kompozice na jedné straně vůči derivaci a na straně druhé při stanovení hranice mezi kompozity a vyššími syntaktickými jednotkami. Hranice mezi afixem a slovem (či lexémem, lexikální bází) je totiž velmi nejasná.

Problém s rozlišením kompozit od derivátů se nevyřeší ani po rozdělení morfémů na vázané a volné formy podle toho, zda mohou v syntaxi vystupovat i jako samostatné jednotky či nikoli. Existuje řada takzvaných volných forem, které svými vlastnostmi připomínají spíše afixy. Na druhé straně se vyskytují některé vázané formy vykazující rysy volných morfémů. Příkladem jsou různé prefixoidy a suffixoidy. Do procesu kompozice mohou tedy vstupovat jak volné, tak i vázané morfémy. Při delimitaci kompozice od derivace je proto nezbytné vycházet ze sémantického hlediska. Tento přístup používá například Danielle Corbinová. U morfémů rozlišuje dva typy sémantiky: instrukční (relační) sémantiku, která určuje význam pouze abstraktně na základě slovotvorného prostředku, a sémantiku deskriptivní (referenční), popisující konkrétní vlastnosti referenta. Podle Corbinové jsou afixy vybaveny sémantikou instrukční, zatímco v kompozici jsou kombinovány formy mající sémantickou schopnost referenční.¹¹

Jak dokazuje Danielle Corbinová, mezi kompozity a deriváty lze načrtnout jistou hranici. Situace je mnohem složitější při vymezení kompozit od vyšších syntaktických jednotek, kde často nelze uplatnit ani kritéria sémantická.

O obecné vymezení kompozit se pokouší Elke Donaliesová, která analyzuje jazyky germánské, románské, slovanské, ugrofinské a moderní řečtinu. Kompozita charakterizuje deseti následujícími kritérii:¹²

¹⁰ BAUER, Laurie. *The grammar of Nominal Compounding with special reference to Danish, English and French*, Odense: Odense University Press, 1978, s. 54. dále jen BAUER (1978): „(...) a compound is a morphologically complex unit, made up of two words (lexemes) acting as single word (lexeme). The words or (in most cases) potentially free formatives may themselves be further subdivided. The compound, (...),,,, shows a degree of phonological, morphological and semantic isolation.“

¹¹ převzato z: ŠTICHAUER, Pavel. *Derivace a kompozice v diachronní perspektivě: nomina agentis ve vývoji italštiny*, Praha: Karolinum, 2008, s. 25 a s. 79, dále jen ŠTICHAUER (2008).

¹² LIEBER, Rochelle – ŠTEKAUER, Pavol. *The Oxford Handbook of Compounding*, Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 2, dále jen LIEBER – ŠTEKAUER (2009).

- jsou komplexní,
- jsou utvořena bez slovtvorných afixů,
- jsou psaná dohromady,
- mají vlastní přízvuková pravidla,
- zahrnují spojovací element,
- mají řídicí člen (hlavu) vlevo,
- jsou ohebná jen jako celek,
- jsou syntakticky nedělitelná,
- jsou syntakticko-sémantickými celky,
- jsou konceptuálními jednotkami.

Rochelle Lieberová a Pavol Štekauer hovoří ještě o dalším možném kritériu, kterým by byla lexikalizace: „Čím je proces skládání v jazyku produktivnější, tím je méně pravděpodobné, že jednotlivá kompozita budou lexikalizována.“¹³

Výše uvedená kritéria se nedají uplatňovat univerzálně a jen málokterý jazyk (pokud vůbec nějaký) všechna bez výjimek splňuje. Než přistoupím k vlastní analýze italských a portugalských verbonominálních kompozit, je třeba se o fonologických, morfologických, syntaktických a sémanticko-konceptuálních kritériích zmínit obecně.

1.3 Fonologická kritéria kompozit

Fonologická argumentace, že prototypické kompozitum musí mít strukturu jednoduchého slova a jasně daná přízvuková pravidla, je velmi častá,¹⁴ ale v mnohých jazycích neobstojí. Bez větších výhrad platí pro angličtinu, ale neplatí pro románské jazyky. Dle Rochelle Lieberové a Pavola Štekauera lze na základě přízvuku v angličtině od sebe většinou odlišit kompozita a syntaktické jednotky (fráze). Zatímco fráze mají přízvuk vpravo, kompozita se obvykle vyznačují přízvukem vlevo.¹⁵ Stanislav Kavka a Pavol Štekauer konstatují, že pro anglická kompozita „je charakteristický jeden hlavní (silný) přízvuk, který má tendenci být umístěn na začátku, to jest na první složce kompozita, nemá-li druhý člen větší sémantickou váhu.“¹⁶ A přichází i s obecným závěrem: „Kompozitum se vyznačuje jedním hlavním přízvukem. Ne vždy je však jednoduché určit, která ze dvou či více složek bude jeho nositelem, (...) často připadá na složku, jež má větší sémantickou váhu. Nutně ale nemusí jít o složku, kterou z hlediska syntaxe vnímáme jako hlavní, to znamená jako

¹³ LIEBER – ŠTEKAUER (2009), s. 7.

¹⁴ srov. BAUER, Laurie, *Typology of compounds*, in: LIEBER – ŠTEKAUER (2011), s. 345.

¹⁵ LIEBER – ŠTEKAUER (2009), s. 8–11.

¹⁶ KAVKA – ŠTEKAUER (2006), s. 28.

hlavu.¹⁷ V každém jazyce však existuje řada výjimek, proto přízvuk nemůže fungovat jako spolehlivé kritérium při určování kompozit.

Podobně je tomu také s pravopisem. Pravidla pro psaní kompozit se jazyk od jazyka liší a často kolísají i uvnitř jednotlivých systémů. Jak uvádí Bogdan Szymanek, i v angličtině se běžně vedle sebe vyskytují všechny tři pravopisné varianty (př. *flowerpot*, *flower-pot*, *flower pot*).¹⁸ Všeobecná tendence je podle Pavola Štekauera a Rochelle Lieberové taková, že v jazyce jednou zavedená (institucionalizovaná) kompozita se buď píší dohromady, nebo s pomlčkou.¹⁹

Další fonologické kritérium, které používá Elke Donaliesová, je kritérium spojovacího elementu uvnitř kompozit. Toto kritérium nevyhovuje ani v angličtině, ani v románských jazycích, avšak výrazným rysem je například v jazycích slovanských. Spojovací element (či spojovací submorf nebo také konekt) je ze sémantického hlediska prázdný, slouží jen k propojení jednotlivých částí kompozita. V českém jazyce se vyskytuje v nejrůznějších typech kompozit. Nejčastěji jím bývá *-o-* (*černozem*, *parostroj*, *lesostep*, *vzducholod'*, *kratochvíle*).²⁰

1.4 Morfologická kritéria kompozit

Kompozitum je z formálně-morfologického hlediska volnou kolokací dvou slov (lexémů), přičemž se většinou jedná o nemodifikované slovní báze. Teprve jako celek podléhá kompozitum morfologickým změnám a vstupuje i do případných dalších slovotvorných procesů.

Základním morfologickým předpokladem prototypického kompozita je neohebnost jeho jednotlivých částí a ohebnost kompozita jako celku. Toto kritérium se překvapivě uplatňuje i v těch jazycích, u nichž je flexe charakteristickým rysem. Ale jak konstatuje Laurie Bauer, „u flektivních jazyků vždy existuje možnost, že jedna nebo více složek kompozita bude mít vlastní flexi (...). Nejběžnější je případ, kdy modifikující složka je nositelem vnitřní kompoziční flexe, zatímco hlava je nositelem flexe celého kompozita (...). Pokud je modifikátorem jmenná složka, běžně se ohýbá v pádě a (nebo) v čísle.“²¹ V každém

¹⁷ KAVKA – ŠTEKAUER (2006), s. 31.

¹⁸ LIEBER – ŠTEKAUER (2009)s. 11.

¹⁹ Tamtéž, s. 7.

²⁰ PETR, Jan – a kolektiv, *Mluvnice češtiny I*, Praha: Akademia, 1986, s. 454–465, dále jen PETR (1986).

²¹ srov. BAUER, Laurie. *Typology of compounds*, in: LIEBER – ŠTEKAUER (2009), s. 346.

jazyce se však vyskytnou různé typy kompozit, pro které platí jiná pravidla, proto se ani v tomto ohledu nedá zevšeobecňovat. Laurie Bauer uvádí, že se například i v angličtině najdou specifické případy, kdy plurál kompozita nenesí řídicí člen, ale modifikující složka (například *suggestions box, schools concert, sportsman*).²²

1.5 Syntaktická kritéria kompozit

Tradičním kritériem pro odlišení kompozit od vyšších syntaktických celků je soudržnost kompozita, tedy nemožnost vložení dalšího prvku mezi jednotlivé složky. Též se nepřipouští modifikace prvního ze členů a pronominalizace druhého.²³ Vyloučena je tedy jakákoli specifikace a determinace jedno ze členů. Například **black big board* namísto *blackboard*, **two coffees-maker* namísto *coffee-maker* či **porta le lettere* namísto *portalettere*. Modifikace kompozita je možná pouze jako celek, tedy *black bigboard, two coffee-makers, le portalettere*. Opět i zde se najde řada výjimek, avšak obecnou platnost tohoto pravidla nelze popřít ani v angličtině, ani v románských či slovanských jazycích.

Není sporu o tom, že kompozitum musí být soudržné i v tom smyslu, že žádná z jeho částí nemůže být vynechána. Tím se opět odlišuje od vyšších syntaktických celků. Stanislav Kavka a Pavol Štekauer uvádějí rozdíl mezi vynecháním slova *black* z fráze *black ugly scary bird*, kde referent zůstává nezměněn, a z kompozita *blackbird*, kde ke změně referentu dojde, protože *blackbird* je pouze jedním z mnoha typů *bird*.²⁴ Nepřípustná je rovněž změna pořadí členů v kompozitu, neboť podléhají přísným syntaktickým a sémantickým restrikcím. V některých případech sice záměna možná je, ale následkem bude významový posun kompozita jako celku. Bez výrazné sémantické změny lze prohodit pouze členy kompozita, které jsou v slučovacím poměru, a kde tedy žádný z nich nemá determinační schopnost. Příkladem může být dvojice českých adjektivních kompozit *jahodovo-banánový*²⁵ nebo italské formace *cantore-autore/autore-cantore*. Změnou pořadí dojde jen k přesunutí sémantického důrazu. V tomto ohledu se kompozitum odlišuje od syntaktických jednotek, kde změna pořadí jednotlivých elementů bývá v určitém rozsahu a za určitých podmínek přípustná.

²² Tamtéž, s. 347.

²³ srov. LIEBER – ŠTEKAUER (2009), s. 11.

²⁴ KAVKA – ŠTEKAUER (2006), s. 57.

²⁵ V případě českých kompozit, lze však toto tvrzení opět zpochybnit, protože „některé z těchto výrazů je možno slovotvorně i sémanticky interpretovat dvojím způsobem, např. *hnědočervený* lze vykládat jako determinativum, „červený do hněda“ nebo jako koordinativum, „hnědý a červený.“ in: PETR (1986), s. 473.

Pořadí členů v kompozitu je určováno syntaktickými vztahy, jež existují uvnitř kompozita, třebaže v povrchové struktuře se nijak neprojeví. Důležitou úlohu má takzvaná *hlava* kompozita, řídicí člen, stanovující nejen pořadí členů a vztahy jejich závislosti, ale i výslednou mluvnickou kategorii a jeho významovou interpretaci. Na základě přítomnosti či nepřítomnosti *hlavy* je učiněno základní rozdělení kompozit, a to na endocentrická a exocentrická.

Po významové stránce charakterizuje Laurie Bauer²⁶ endocentrické kompozitum jako „kompozitum, které je jako celek hyponymem své gramatické hlavy, zatímco exocentrické kompozitum takovým hyponymem není.“ Dodává, že „exocentrické kompozitum je hyponymem hlavy, která však stojí mimo kompozitum. A Vzhledem k tomu, že sémantická hlava není vyjádřena, kompozitum bývá často vnímáno jako metafora či synekdocha.“ Jako příklad endocentrického kompozita uvádí *armchair*, protože je typem *chair*. Naopak *redcoat* je kompozitem exocentrickým, protože se nejedná o žádný typ *coat*.

Pojem *hlava* je však velmi problematický a řada lingvistů s Bauerovým pojetím nesouhlasí. Například Elisabeth Selkirková zastává názor, že „exocentrická kompozita žádnou hlavu nemají.“²⁷ Pochybnosti jsou umocněny i skutečností, že syntaktická hlava kompozita se nemusí krýt s hlavou sémantickou. U řady exocentrických kompozit stojí sice sémantická hlava mimo kompozitum, avšak syntaktická hlava je v kompozitu formálně zastoupena.

Na druhé straně jsou lingvisté, kteří sice termín *hlava* nepoužívají, ale jinými slovy hovoří o tomtéž. Například Hans Marchand,²⁸ jehož pojetí slootovorného syntagmatu vychází z konceptu syntagmatu Ferdinanda de Saussure, rozlišuje binární strukturu kompozita, zahrnující determinans a determinatum. Determinatum je nadřazeným prvkem, a to v tom smyslu, že určuje lexikální třídu a mluvnické kategorie celého kompozita. Determinant odlišuje konkrétní předmět od všech ostatních předmětů dané třídy. Kompozitum, v němž je determinatum formálně vyjádřeno, se nazývá endocentrickým. Naopak v exocentrických kompozitech je vyjádřen jen determinant. Je patrné, že determinatum Hanse Marchanda je svými vlastnostmi totožné s termínem *hlava* kompozita, který užívají současní lingvisté.

Kompozita většiny jazyků mívají nejčastěji hlavu umístěnou vpravo.²⁹ Je nutné konstatovat, že se jedná o obecnou tendenci, avšak i uvnitř každého jazyka se najde řada výjimek. Laurie Bauer přichází se zjištěním, že „ze vzorku třiceti šesti jazyků téměř polovina

²⁶ srov. BAUER (1983), s. 30.

²⁷ převzato z: KAVKA – ŠTEKAUER (2006) s. 63.

²⁸ Tamtéž, s. 62.

²⁹ KAVKA – ŠTEKAUER (2006), s. 60.

měla variabilní umístění hlavy a modifikátoru (a ještě více, když adjektivní a verbální kompozita byla hodnocena stejně jako kompozita jmenná). Přesto se zdá, že převládající preferencí je umístění hlavy vpravo, třebaže v atributivních adjektivech a jménech je hlava nalevo.³⁰ V angličtině se kompozita s hlavou vlevo vyskytují pouze zcela ojediněle. Jsou jimi kompozita jako *fruit-only (jam)*, *mother-in-law*, *blowup* či *pickpocket*.³¹ V románských jazycích, jak bude ukázáno v dalších kapitolách této diplomové práce, není naopak kompozitum s hlavou vlevo žádnou vzácností.

Vztahy mezi složkami kompozita jsou svými vlastnostmi totožné se vztahy panujícími na úrovni syntaxe. Je tedy možné hovořit o koordinaci a subordinaci mezi členy kompozita, případně o dalších podtypech vztahů, jako jsou atribuce, modifikace či apozice. Stejně jako se uplatňují různé syntakticko-sémantické restrikce mezi větnými členy, fungují obdobná pravidla i v rámci kompozita. Dodrženy musejí být argumentové i sémantické požadavky jednotlivých členů kompozita. Pokud se například některé sloveso chová ve větě jako tranzitivní, vyžadující komplement, jeho nároky budou muset být splněny i na úrovni kompozita. Příkladem je italské dvojvalenční sloveso *contare*, které obligatorně vyžaduje předmět přímý. Ze sémantického hlediska musí komplement navíc splňovat i požadavek počitatelnosti. Proto lze vytvořit kompozitum *contaminuti/contapersone*, nikoli **contamore*.

1.6 Klasifikace kompozit

Nejobecnější klasifikace kompozit se opírá o slovní druh jeho členů. Jsou rozlišována *nominální*, *adjektivní* a *verbální* kompozita. První dvě zmíněné třídy jsou lingvisty přijímány souhlasně, zatímco o statutu verbálních kompozit, zvláště se slovesem na druhé pozici, se vedou debaty. Tento typ kompozit například v angličtině neuznávají Margaret Allenová, Hans Marchand či Valerie Adamsová.³² Rochelle Lieberová³³ vyděluje na obecné úrovni následující základní typy: NN (*file cabinet, catfood*), NA (*sky blue, leaf green*), AA (*red hot, icy cold*), AN (*hard hat, bluebird, blackboard*), AV (*dry farm, wet coat, double coat*), NV (*handmake, babysit, spoonfeed, machine wash*), VN (*drawbridge, pickpocket, pull toy*) a VV (*blow-dry, jump shoot, jump start*). Laurie Bauer vytváří nadskupiny k výše uvedeným kompozitům podle toho, jakou zastávají funkci v syntaxi coby větný člen. Například anglická

³⁰ BAUER, Laurie. *Typology of compounds*, in: LIEBER – ŠTEKAUER (2009), s. 349.

³¹ převzato z: KAVKA – ŠTEKAUER (2006), s. 60.

³² převzato z: KAVKA – ŠTEKAUER (2006), s. 69.

³³ Tamtéž, s. 69.

VN (verbonominální) mohou v syntaxi fungovat jako jména (*pickpocket, cut-throat*), adjektiva (*roll-neck sweater, turn-key contract*) i jako slovesa (*to shunpike*).³⁴

Na základě přítomnosti či nepřítomnosti hlavy existuje obecné dělení kompozit na *endocentrická* a *exocentrická*. Kompozita jsou rovněž někdy klasifikována podle pořadí a způsobu propojení složek v kompozitu. Jsou-li složky v obdobném vztahu a pořadí, jako je tomu ve větě, kompozita se nazývají *syntaktická*. Pokud jsou naopak pořadí a vztah členů odlišné, kompozita se označují jako *nesyntaktická*. Stanislav Kavka a Pavol Štekauer uvádějí jako příklad syntaktického kompozita *blackboard*, v němž pořadí modifikátoru a hlavy je totožné s pořadím v syntaxi: *a black board*, anebo kompozitum *pickpocket* odpovídající větě: *he picks pockets*. Nesyntaktická jsou naopak kompozita jako *fire-proof* či *cry baby*, jejichž způsob spojení a pořadí členů se neshoduje se způsobem spojení a s pořadím členů v syntaxi: *proof against fire* a *baby cries*.³⁵

Podle uspořádání hlavy a modifikátoru v kompozitu se někdy mluví o *germánském typu* či *francouzském typu*.³⁶ Je-li modifikátor umístěn před hlavou, jako například ve formacích *dining-room, černozem, gentiluomo* či *beau-frère*, jedná se o typ germánský, protože takovéto pořadí je pro germánské jazyky prototypické. Stojí-li naopak hlava před modifikátorem, se jedná o typ francouzský. Příkladem jsou kompozita *sky blue, camposanto* či *timbre-poste*.

Podle převládajícího typu syntaktického vztahu mezi složkami se kompozita rozdělují na *koordinativní* a *subordinativní* (či *determinační*). Existuje celá řada dalších možností dělení do různých skupin a podskupin, ale kvůli neshodám v terminologii a v pojetí jednotlivých kompozit není žádná další klasifikace univerzální. Například *apoziční* kompozita jsou jednou chápána jako synonymum koordinativních, podruhé jako podtyp subordinativních. „Apoziční kompozitum je utvořeno ze dvou jmen, z nichž každé samo o sobě referuje o nějakém rysu subjektu, jenž je jako celek kompozitem označován. Například *maid-servant, woman doctor* či *girl-friend*. (...) popisován jen jediný předmět, zahrnující v sobě vlastnosti specifikované oběma složkami kompozita.“³⁷ Koordinativní kompozitum definuje Laurie Bauer jako takové, kde „dvě či více složek jsou v koordinativním poměru, takže označovaný subjekt je souhrnem subjektů popisovaných každou ze složek.“³⁸ Na rozdíl od apozičního

³⁴ BAUER (1983), s. 201–212.

³⁵ KAVKA – ŠTEKAUER (2006), s. 67.

³⁶ BAUER (1978), s. 41.

³⁷ KAVKA – ŠTEKAUER (2006), s. 65.

³⁸ Tamtéž, s. 66.

kompozita zde vystupují dvě jasně oddělitelné složky, které dohromady vytvářejí celek. Příkladem může být *Rakousko-Uhersko* nebo italské *poeta-autore*.

Spory se vedou též o vymezení kategorie *bahuvrihi* a *dvandva* kompozit. Někteří autoři jednoduše ztotožňují *dvandva* s koordinativními kompozity a *bahuvrihi* s exocentrickými, jiní *bahuvrihi* považují jen za podtřídou exocentrických kompozit. „Termín *bahuvrihi*, sanskrtské slovo (= mít více rýže), byl původně užíván k pojmenování nominálních kompozit s posesivní interpretací, dnes je jím však označováno jakékoli exocentrické kompozitum. (...) *bahuvrihi* je ve skutečnosti jen zvláštní podtřídou exocentrických kompozit, konkrétně posesivních kompozit.“³⁹ Laurie Bauer je ovšem toho názoru, že „posesivní kompozita nejsou vlastně žádnou podtřídou exocentrických kompozit, spíše jsou synekdochickým užitím kompozit s hlavou.“⁴⁰

Další možnou klasifikací kompozit pocházející od anglosaských lingvistů je dělení na *kořenová (primární)* a *syntetická (sekundární) kompozita*. Kořenová jsou ta kompozita, jež nemají derivační povahu, zatímco za syntetická (též někdy označovaná jako *deverbální*) jsou považována ta, „jejichž druhá složka je odvozeninou ze slovesa.“⁴¹ Toto dělení však nemůže být rozšířeno univerzálně na všechny jazyky, například na románské, kde se pojem kořene nekryje s lexémem.“ Lexémy v některých z těchto jazyků, v italštině, španělštině, končí na samohlásku a fungují-li jako jména, jsou nositeli gramatické informace, a proto nepatří ke kořenům.“⁴² Stanislav Kavka a Pavol Štekauer⁴³ považují za kořenová kompozita ta, u jejichž pravé části chybí verbální element. Právě kvůli absenci verbální složky jsou jen těžko interpretovatelná, protože existuje celá řada potenciálních výkladů. Uvádějí anglické příklady *blackboard*, *sky-blu*, *school garden*, *table tennis* či *shop lamp*. Možné interpretace posledního z nich pak jsou: ‚a lamp in front of a shop‘, ‚a lamp bought in a shop‘, ‚a lamp at the shop backyard‘, ‚a lamp bought in a shop‘, ‚a lamp produced in a shop‘ a další. Za syntetická, jako protipól ke kořenovým, považují naopak kompozita typu *coffee-maker*, *baby-sitting*, *snow-covered*, či *stress endurance*. Ovšem třída syntetických kompozit je některými lingvisty vnímána v jiné perspektivě.“ Jako syntetická jsou někdy chápána ta, kde podřízená (nehlavová) složka splňuje argumentační požadavky hlavy. Toto označení je však založeno na

³⁹ SCALISE, Sergio – BISETTO, Antonietta. *The Classification of compounds*, in: LIEBER – ŠTEKAUER (2009), s. 36.

⁴⁰ BAUER, Laurie. *Typology of compounds*, tamtéž s. 351.

⁴¹ KAVKA – ŠTEKAUER (2006), s. 65.

⁴² SCALISE, Sergio – BISETTO, Antonietta. *The Classification of compounds*, in: LIEBER – ŠTEKAUER (2009), s. 36.

⁴³ KAVKA – ŠTEKAUER (2006), s. 64.

jiném kritériu, než bylo pro kořenová kompozita.⁴⁴ Je patrné, že klasifikace na kořenová a syntetická kompozita je velmi problematická a nejednoznačná, pro románské jazyky navíc nepoužitelná.

Závěrem této kapitoly lze konstatovat, že kompozita lze třídit na základě vícero kritérií, jež se v konkrétním zkoumaném jazyce uplatňují v různé míře. Vzhledem k tomu, že každý jazyk má svá specifika, jeví se pro něj některá klasifikace jako vhodnější, jiná jako méně vhodná či přímo nevhodná. Pro románské jazyky je například nejlépe vyhovující klasifikace kombinující kritéria syntaktická a sémantická.

1.7 Sémanticko-konceptuální kritéria

Kompozitum vzniká spojením dvou slovních základů s vlastním významem, jako celek pak nese význam jediný, na němž mají obě složky svůj podíl. Ovšem nelze jednoduše říci, že výsledný význam je pouhým součtem významů členů kompozita. Otto Jespersen tvrdí, že „význam celku nemůže být logicky vyvozen z významu jeho jednotlivých složek“ a dále pokračuje konstatováním, že „kompozitum vyjadřuje vztah mezi dvěma předměty nebo pojmy, avšak nevyovídá nic o tom, jakým způsobem má být tento vztah interpretován.“⁴⁵

Některá kompozita mají význam více či méně odvoditelný z jeho členů, jiná však jsou sémanticky neprůhledná. Na jedné straně tedy stojí takzvaná *transparentní kompozita*, na druhé *netransparentní*, jejichž výsledný význam nelze předem žádným způsobem odhadnout. Neexistuje však pevná hranice mezi těmito dvěma skupinami, protože existuje celá škála kompozit, jež jsou částečně transparentní i netransparentní. Podle Laurie Bauer je transparentní kompozitum takové, které „lze jednoduše rozložit na jeho konstituující morfy, a znalost těchto morfů postačí mluvčímu/posluchači k tomu, aby lexém v kontextu interpretoval.“⁴⁶ Příkladem takového je *oak tree*, *sněhobílý*, *senzalavoro*, *après-midi*. Netransparentní jsou na druhé straně kompozita jako *blackmail* či *grattacielo*.

Míra transparentnosti, a tedy kompozicionality částečně souvisí s mírou lexikalizace dané formace. Někteří lingvisté tvrdí, že „lexikalizace je výsledkem ztráty sémantické informace.“⁴⁷ To ovšem neplatí bez výhrad. Existuje totiž řada lexikalizovaných kompozit, jejichž význam zůstal zcela transparentní. Laurie Bauer zastává názor, že „neprůhlednost není

⁴⁴ SCALISE, Sergio – BISELTO, Antonietta. *The Classification of compounds*, in: LIEBER – ŠTEKAUER (2009), s. 37.

⁴⁵ BAUER (1978), s. 44.

⁴⁶ BAUER (1983), s. 19.

⁴⁷ Tamtéž, s. 56.

nutnou podmínkou pro lexikalizaci (...). Některé lexikalizované formy mohou zůstat zcela transparentní, zvláště pokud k jejich lexikalizaci došlo v důsledku změny v morfologickém systému jazyka.“⁴⁸

Lexikalizace je velmi problematickým kritériem kompozicionality a nemůže sloužit jako spolehlivé vodítko při zkoumání transparentnosti jednotlivých slov. Stanislav Kavka a Pavol Štekauer uvádějí hned několik důvodů. Předně je lexikalizace proces diachronní, který lze jen těžko uplatnit při synchronní analýze. Dále jedno a totéž slovo může být v rámci jednoho jazyka určitou skupinou mluvčích vnímáno jako lexikalizované, jinou skupinou jako nelexikalizované. Navíc i jednotliví mluvčí mohou totéž slovo vnímat různě, protože lexikalizace je procesem subjektivním. Kromě toho lze u řady lexikalizovaných kompozit vyvodit celkový význam z významů jeho složek.⁴⁹

⁴⁸ BAUER (1983), s. 49.

⁴⁹ KAVKA – ŠTEKAUER (2006), s. 60.

2 Kompozice v románských jazycích

Kompozici znají všechny románské jazyky, protože již v latině, z níž se tyto jazyky vyvinuly, se vyskytují formace vzniklé složením dvou slovních základů, jako *manuscriptus*, *fidepromittere*. Románské jazyky kompozici dále rozvíjely a ta se v dnešní jazykové situaci řadí hned po derivaci k nejproduktivnějšímu slovtvornému procesu. Anca Giurescu, stejně jako Arsène Darmesteter a podobně Federico Tollemache, lingvisté zabývající se kompozicí v románských jazycích před několika desítkami let, však mezi latinskou a románskou kompozicí vidí podstatný rozdíl. Podle nich dochází v latině ke kombinaci kmenů, zatímco v románských jazycích se po v důsledku zániku flexe kombinují celá slova.⁵⁰ Federico Tollemache se dokonce ve své práci snaží odlišit ta kompozita, která do románských jazyků přešla z latiny (například it. *ottarda* < lat. š *avis tarda*, fr. *aubépine* < lat. vulg. *alb-špina < *spina alba*), od těch, která vznikla až v románských jazycích (například it. *spazzacamino*, *nettadenti*, fr. *portefeuille*, *abat-jour*, šp. *sobrecama*).⁵¹ Ovšem tvrzení, že v románské kompozici, na rozdíl od té latinské, dochází ke spojování dvou celých slov, není z pohledu současného bádání zcela pravdivé. Řada kompozit je sice tvořena složkami, jež mohou odpovídat samostatným slovům (například it. *caffelatte*, port. *verde-azul*, fr. *rouge-gorge*), na druhé straně však stojí kompozita například verbonominální (it. *copricuscino*, port. *mandachuva*, fr. *gratte-ciel*) či kompozita neoklasická⁵², jejichž konstituující složky považovat za slova s takovou jednoznačností nelze. Navíc samo vymezení pojmů *slovo*, *kmen*, *volná* a *vázaná forma* je v oblasti kompozice velmi problematické, jak jsem nastínila v první kapitole této diplomové práce. Proto je vhodnější složky kompozita označovat jako slovní základy či lexémy, než jako slova.

Kompozice v románských jazycích je už po několik desítek let středem zájmu mnoha lingvistů. Mezi první soubornější studie se řadí práce již výše zmíněných autorů A. Darmestetera (1894), A. Giurescu (1975) a F. Tollemacha (1945), ale také například É. Benvenista (1974), P. Tekavčiče (1980), F. Dieze, P. M. Lloyda, L. F. Meuniera,

⁵⁰ GIURESCU, Anca. *Les mots composés dans les langues romanes*, The Hague: Mouton, 1975, s. 14–21, dále GIURESCU (1975).

⁵¹ TOLLEMACHE, Federico. *Le parole composte nella lingua italiana*, Roma, 1945 in: GIURESCU (1975), s. 20.

⁵² Neoklasické kompozitum obsahuje takzvaný neokonfix, složku vzniklou krácením původního řeckého či latinského konfixu, druhá je složka je původu domácího (např. *ecodisastro*, *mafiologia*, *tangentocrazia*), srov. RADIMSKÝ, Jan. *Les composés italiens actuels*, Paris: Cellule de recherche en linguistique, 2006, s. 117–131, dále jen RADIMSKÝ (2006). Kompozitum *ecodisastro* je tvořené neokonfixem *eco-* a lexémem *disastro*; o neokonfix se jedná proto, že *eco-* zde má užší význam než například ve slově *ecologia* či *economia*.

A. Pratiho či F. Ynduráina. Ze současných autorů velkou pozornost románské kompozici věnují zejména dva italští autoři S. Scalise (1990, 1994, 2004, 2006) a A. Bisettová (1990, 1994, 1999, 2002), dále A. Gather (2001). Existuje řada dílčích studií, které se zabývají kompozicí v jednotlivých jazycích. Jejich výčet by však byl velmi dlouhý a cílem této diplomové práce není podat přehled o vývoji románské lingvistiky ve vztahu ke kompozici, i když by taková studie jistě byla přínosem. Uvádím tedy pouze ty autory, s jejichž díly jsem se setkala při studiu italských a portugalských kompozit. V současné době věnují portugalské kompozici svůj hlubší zájem S. Ribeirová (2004, 2010), Graça Rio-Torto (1998, 2004), R. Rocha (1999), A. Villalva (2000, 2003), M. M. Costa (1998, 1999), M. Vigário (2003).

V italštině se kompozity podrobně zabývají výše zmiňovaní S. Scalise (1994, 2006), A. Bisettová (1999, 2005), dále pak M. Dardano (1992), Lo Duca (1990), W. U. Dressler a A. M. Thornton (1991), M. Grossmann a F. Rainer (2004, 2009), L. Gaeta (2003, 2006), E. Guevara (2004, 2006), D. Ricca (2005, 2010), I. Vogel a D. J. Napoli (1995), S. Zuffi (1981), a čeští romanisté J. Radimský (2005) a P. Štichauer (2008).

Kompozita v románských jazycích jsou popisována na základě různých fonologických, morfologických, syntaktických a sémantických kritérií, která jsem představila v první kapitole předkládané diplomové práce. Ovšem ani v rámci románské lingvistiky neexistuje zcela jednotná klasifikace a názvosloví, což je dáno nejen odlišností kompozit v jednotlivých románských jazycích, ale i skutečností, že jsou často popisována lingvisty anglosaského původu, kteří se snaží uplatňovat stejná kritéria a terminologii jako ve svém mateřském jazyce. Například ve španělštině, jak konstatuje Stanislav Kavka a Pavol Štekauer, pochází velké množství studií od německých lingvistů. Proto není překvapivé, že některé myšlenky a některá hodnocení kompozit jsou podobná těm, se kterými se můžeme setkat ve studiích zaměřených na německá kompozita.⁵³

2.1 Kompozita versus syntaktické jednotky

V románských jazycích je velmi problematické stanovit hranici mezi kompozity, frazeologismy a jinými syntaktickými jednotkami. Na rozdíl od některých jazyků, například od němčiny, není možné kompozitum vymežit jako grafickou a fonologickou jednotku, ohraničenou dvěma mezerami. V italštině, portugalské španělštině a také ve francouzštině existuje řada formací složených z několika odděleně psaných slov, z nichž každé disponuje vlastním přízvukem i významem, avšak jako celek tvořící jedinou sémantickou jednotku.

⁵³ KAVKA – ŠTEKAUER (2006), s. 19.

Příkladem takových formací jsou v italštině *guerra fredda*, *borsa di studio*, v portugalštině *pedra preciosa*, *mercado negro*, *fim de semana*, ve španělštině *casa de campo* a ve francouzštině *pomme de terre* či *arc-en-ciel*.⁵⁴ Tyto formace stojí na hranici mezi kompozicí a syntaxí, a ne vždy lze jasně určit, do které z těchto dvou skupin více náleží. Po formální, fonologické a morfologické stránce patří spíše do syntaxe, po syntakticko-sémantické stránce však vykazují stejné vlastnosti jako kompozita. Skupina těchto formací se většinou neřadí mezi pravá kompozita, jsou zvláštní kategorií lexikálních jednotek, pro niž se užívají různá pojmenování. Ve španělštině se tyto formace označují jako *compuestos sintagmáticos/imprópios* (syntagmatická/nevlastní kompozita), v italštině *polirematiche* (víceslovná pojmenování), v portugalštině *compostos pós-lexicais* (kompozita post-lexikální) nebo obecněji *unidades fraseológicas* (frazologické jednotky) či *estruturas plurilexicais* (víceslovné struktury). Přestože je terminologie v jednotlivých jazycích nejednotná, snahy o teoretické vymezení vlastních kompozit od kompozit v širším slova smyslu a od jiných syntaktických formací jsou společné všem. Pro kompozita je charakteristická větší morfologicko-syntaktická soudržnost a zejména pak sémantická jednotnost. Dle Anny Marie Di Sciullo a Edwina Williamse jsou kompozita, na rozdíl od vyšších frazeologických celků, syntaktickými atomy, a to v tom smyslu, že jejich složky nemohou být rozděleny žádnými determinanty nebo kvantifikátory (1), a též nemohou být samostatně modifikovány (2).⁵⁵ Například v portugalštině jsou tedy nepřijatelné následující determinace a modifikace:

(1) a) *Passaram a sua lua de (*uma) mel na Madeira.*

b) *É um abre (* muitas) latas.*

(2) a) *Isto é um abre-[latas (*grandes)].*

b) *Esse pássaro chama-se um beija-[flor (*vermelho)]*

Gaston Gross je toho názoru, že kvůli nemožnosti volné determinace složek kompozita je v sekvenci dvou substantiv druhé z nich buď úplně bez členu (např. *verre à vin*, *boule de*

⁵⁴ Ve francouzštině je situace složitější: u endocentrických kompozit je velmi často vztah modifikátoru k hlavě kompozita vyjádřen předložkou (nejčastěji *de*, *en*, *à*). Takovéto formace jsou však na rozdíl od italštiny často považovány za kompozita.

Pomme de terre či *arc-en-ciel* jsou příklady formací stojících na pomezí. Někdy jsou vnímány jako vlastní kompozita, jindy jako víceslovná pojmenování, protože jejich celkový význam může být vnímán jako netransparentní (což je charakteristické pro kompozita), ale i jako kompoziční, tedy transparentní (čímž by spíše spadaly do skupiny víceslovných pojmenování). Srov. RADIMSKÝ (2006), s. 52–55.

⁵⁵ KORNFIELD, Laura M. *Romance: Spanish*, in: LIEBER – ŠTEKAUER (2009), s. 445.

billiard, gravure sur bois), anebo se členem neurčitým (např. *la limitation des naissances*).⁵⁶ Dále konstatuje, že kompozita jsou charakteristická tím, že nelze nahradit jeden člen kompozita synonymním výrazem (*un court-circuit/*un bref-circuit, une clé anglaise/*une clé britannique*). Též uvádí, že u kompozit jsou zablokovány transformace, jež jsou zcela neproblematické u syntaktických jednotek, a tím se od sebe tyto dvě skupiny liší. Těmito transformacemi jsou nominalizace (3), predikace (4), vložení příslovce či adjektiva (5) a pronominalizace (6).⁵⁷ Příklad blokace či přípustnosti transformace (3)-(6) ukáží na francouzském kompozitu *un coffre-fort* a na syntaktické jednotce *un papier blanc*.

(3)**La force de ce coffre/La blancheur de ce papier*

(4)**Ce coffre est fort/Ce papier est blanc*

(5)**Un coffre très fort/Un papier très blanc*

(6)**J'en ai un fort (= le coffre)/J'en ai un blanc (= le papier)*

Dle Marie Grossmannové a Franze Rainera je nejužitečnějším kritériem pro oddělení kompozit a víceslovných pojmenování (*polirematiche*) sémantické kritérium. „Víceslovná pojmenování jsou výsledkem procesu lexikalizace, a proto jejich význam není kompoziční, tedy vyvoditelný ze součtu významů slov, z nichž jsou složena; jejich význam může být metaforický, ale nemůže být hyponymem hlavy. (...) Tudíž formace, v nichž vztah mezi celkem a hlavou odpovídá vztahu hyponymie/hyperonymie a jejichž význam je kompoziční, mohou být definovány jako kompozita (...).“⁵⁸

Konkrétní rozřazení jednotlivých formací a rozhodnutí o jejich příslušnosti ke kompozitům v nejužším slova smyslu, či k složeným víceslovným pojmenováním, anebo k volným syntaktickým celkům, však i po teoretické delimitaci zůstává nejasné. Formace, které jsou z formálního hlediska totožné, jsou jednou řazeny ke kompozitům, podruhé k víceslovným pojmenováním, jindy k volným syntaktickým uskupením. Například Gaston Gross řadí formaci typu *porte de garage* mezi kompozita, zatímco Louis Guilbert podobné formace jako např. *niveau de vie* či *groupe de travail* řadí mezi víceslovná frazeologická spojení.⁵⁹ Italské formace *mulino a vento* a *chiave inglese* jsou dle kritérií určených Marií Grossmannovou a Franzem Rainerem typickými příklady víceslovných pojmenování, zatímco obdobné formace ve francouzštině *moulin à vent* a *clé anglaise* řada lingvistů považuje

⁵⁶ RADIMSKÝ (2006), s. 27.

⁵⁷ Tamtéž, s. 43–45.

⁵⁸ GROSSMANN – RAINER (2004), s. 37.

⁵⁹ RADIMSKÝ (2006), s. 48.

za kompozita (např. Arsène Darmesteter, François Gaudin a Louis Guespin).⁶⁰ Definování jasné hranice mezi kompozity a syntaktickými jednotkami není možné, stejně jako nelze určit, zda je kompozice více záležitostí morfologie či syntaxe. Rozčlenění jednotlivých formací závisí jednak na povaze zkoumaného jazyka, jednak na přístupu lingvistů, kteří mohou uplatňovat různá kritéria a různou terminologii. Jinak ke kompozitům přistupují strukturalisté, jinak lingvisté s transformačním či generativistickým zaměřením.

2.2 Klasifikace románských kompozit

2.2.1 Klasifikace dle fonologických kritérií

Ortografická a fonologická kritéria nejsou při klasifikaci románských kompozit kritérii rozhodujícími. Mezi kompozita se na jedné straně počítají formace, které vykazují grafickou jednotnost, ať už jsou vzniklé amalgamací nebo jsou propojené hyfenem (např. it. *capocronista*, port. *bate-chapas*, šp. *rompecorazones*, fr. *chou-fleur*, *beau-frère*), ale na druhé straně se často začleňují i formace, jež jsou sekvencí několika oddělených lexémů (např. port. *guerra civil*, *casa de banho*, šp. *dinero negro*, fr. *pomme de terre*, *chemins de fer*, *caisse noire*). První typ formací Anca Giurescu, podobně jako Arsène Darmesteter a Federico Tollemache, označuje jako *nesyntaktická kompozita*, druhý typ jako *syntaktická kompozita*, protože vznikla v souladu se syntaktickými pravidly v jazyce.⁶¹ *Nesyntaktická kompozita* odpovídají kompozitům v užším slova smyslu. Maria Grossmannová a Franz Rainer je nazývají *composti stretti*.⁶² Fonologický přízvuk nemůže být považován za určující rys románských kompozit. O jednom hlavním přízvuku kompozit lze možná mluvit v případě italštiny, třebaže i zde panují mezi lingvisty neshody, avšak ve francouzštině se i po spojení lexémů v jeden morfologický celek běžně vyskytují dva hlavní přízvuky. Na rozdíl od některých germánských a jiných jazyků nelze románská kompozita definovat a klasifikovat podle fonologických a ortografických kritérií.

2.2.2 Klasifikace dle morfologických kritérií

Z morfologického hlediska jsou kompozita ve všech románských jazycích tradičně klasifikována v závislosti na lexikální kategorii složek vstupujících do kompozice, a podle výsledné výstupní kategorie. Ve slovtvorném procesu skládání se nejběžněji kombinují základní tři lexikální kategorie, substantiva, adjektiva a slovesa. Méně často jsou

⁶⁰ Tamtéž, s. 17.

⁶¹ GIURESCU (1975), s. 13.

⁶² GROSSMANN – RAINER (2004), s. 33.

v kompozitech přítomny předložky a příslovce, zřídka se vyskytují slova z jiných kategorií, jakými jsou číslovky, zájmena, případně i citoslovce. Nejběžnější výstupní kategorií jsou substantiva, pak následují adjektiva a nejméně často jsou výstupní kategorií slovesa. Podobně jako představuje Rochelle Lieberová nejběžnější typy kompozit na obecné úrovni, jež jsem stručně uvedla v první kapitole této diplomové práce, snaží se Anca Giurescu postihnout nezákladnější typy kompozit dle jejich lexikální kategorie v románských jazycích. Ke každému typu připojuje konkrétní příklad v rumunštině, italštině, francouzštině a ve španělštině. Z příkladů Anca Giurescu uvedu vždy jen jeden pro každý jazyk a připojím své vlastní příklady portugalských kompozit.⁶³

1. N+A/A+N (noun/substantivum + adjektivum) rum. *făt-frumos*, it. *ficosecco*, fr. *petit houx*, šp. *falsarregla*, port. *sangue-frio*
2. N+N (substantivum + substantivum; v rumunštině je jeden ze členů v genitivu), rum. *fumul pămîntului*, it. *boccadilupo*, fr. *pomme d'amour*, šp. *sala de espera*, port. *lua-de-mel*
3. V+N (sloveso + substantivum), rum. *vîntură-lume* it. *girasole*, fr. *tire-bouchon*, šp. *mondadientes*, port. *abre-latas*
4. V+V (sloveso + sloveso), it. *saliscendi*, fr. *tournevire*, port. *vaivém*
5. A+A (adjektivum + adjektivum) rum. *dulce-amar*, it. *verdeazzurro*, fr. *gras-fondu* šp. *claroscuro*, port. *verde-escuro*

Z výše uvedeného přehledu je patrné, že fonologické ani ortografické kritérium není při klasifikaci kompozit kritériem určujícím. Anca Giurescu patří k lingvistům, kteří kompozita vnímají jako širší kategorii. Mezi příklady zařazuje i tzv. *syntaktická kompozita* (šp. *sala de espera*, fr. *pomme d'amour*). Každý z uvedených typů Anca Giurescu dále analyzuje a určuje u něho další podtypy, v nichž jsou zastoupeny i další slovní druhy, předložky, adverbia, zájmena a číslovky. Jednotlivými podtypy jsou například:

N+Prép+A+N (fr. *dame-d'onze-heures*)

A+Prép+N (fr. *haut-de-forme*)

Adv+V (it. *maledire*)

Adv+N (fr. *avant-courreur*)

Num+V (šp. *tresdoblar*)

V+Adv (it. *buttafuori*)

⁶³ GIURESCU (1975), s. 21–22.

V+conj.+V (fr. *va-et-vient*)

V+PrInd (it. *rompitutto*)

V+PrPers+PrDem (fr. *décrochez-moi-ça*)

a řada dalších.⁶⁴ Podrobněji představím pouze podtypy kompozit verbonominálních, jež jsou předmětem předkládané diplomové práce. K příkladům Ancy Giurescu připojím opět vlastní příklady z portugalštiny:

1. verbonominální kompozita s výstupní kategorií substantiva:

V+N (sloveso + substantivum) rum. *papă-lapte*, it. *accatabrighe*, fr. *gratte-papier*, šp. *matapolvo*, port. *espanta-ratos*

V+Art.+N (sloveso + člen + substantivum) fr. *trompe-l'oeil*, *cessez-le-feu*

V+Ngenitiv+N (sloveso + substantivum v genitivu + substantivum) rum. *taie-cîinilor-frunză*

V+PrPers+N (sloveso + osobní zájmeno + substantivum) rum. *bată-l-crucea*

V románských jazycích je tento typ kompozit velmi frekventovaný a rozmanitý. U francouzských a španělských kompozit je přípustné vložit mezi verbální a nominální složku člen. Výsadou rumunštiny je možnost vložení osobního zájmena dovnitř kompozita. Jmenná složka v genitivu se může vyskytovat jen v rumunštině, jež si na rozdíl od ostatních románských jazyků uchovala z latiny částečnou flexi pádu.⁶⁵

2. Verbonominální kompozita s výstupní kategorií adjektiva:

V+N it. (*nave*) *guardacoste*, fr. *porte-amarre*, šp. *portaminas*, port. (*parede*) *corta-fogo*,

V+Prep+Art+N (sloveso + předložka + člen + substantivum) fr. *tape-à-l'oeil*

Tato skupina kompozit je méně četná, v porovnání se skupinou V+N s výstupní kategorií substantiva, a je typická jen pro západní románské jazyky.⁶⁶

3. Verbonominální kompozita s výstupní kategorií slovesa:

N+V it. *barcamenare*, fr. *champlever*, šp. *perniquebrar*, port. *manobrar*

V+N rum. *a avea loc*, it. *far finta*, fr. *donner lieu*, šp. *tener lugar*, port. *pôr fim*.

Kompozita, jejichž výstupní kategorií je sloveso, nejsou tak hojně zastoupena jako substantiva a adjektiva a jsou typická zejména pro hovorový jazyk. Typ N+V existoval již

⁶⁴ GIURESCU (1975), s. 68–94.

⁶⁵ Tamtéž, s. 68.

⁶⁶ Tamtéž, s. 85.

v latině (*manumittere*), z které přešel do románských jazyků. Rumunština, jako jediný z pěti studovaných románských jazyků, žádné kompozitum tohoto typu nemá. Formace typu V+N jsou opisnými slovesnými vazbami, přesto však je Anca Giurescu začleňuje mezi kompozita s odůvodněním, že složky formace jsou nerozdělitelné a nemohou být samostatně determinovány.⁶⁷

Jednotlivé typy a podtypy kompozit se mohou vyskytovat jen u některých románských jazyků a liší se svou četností a produktivitou. Dle Sergia Scalise se v současné italštině nacházejí následující typy kompozit:

a) N+N (*pescecane*), b) A+A (*agrodolce*), c) V+V (*saliscendi*), d) V+N (*cantastorie*), e) V+Adv (*buttafuori*), f) N+A (*cassaforte*), g) N+V (*crocefiggere*), h) A+N (*gentiluomo*).⁶⁸

Nicméně z hlediska produktivity jsou italská kompozita omezena jen na kombinace: a) N+N, b) A+A, c) V+N. Dalším typem produktivního kompozita, jež však Sergio Scalise ve svém přehledu neuvádí, je Adv+N. V současném italském jazyce jsou velmi produktivním typem i takzvaná *neokompozita*, formace obsahující jednu složku latinského či řeckého původu, která se připojí buď před lexém domácího původu, jako tzv. *prefixoid* (například ve formaci *ecodisastro*), anebo za něj, jako tzv. *suffixoid* (např. *mafologia*).⁶⁹

V portugalštině se mezi produktivní formace počítají kombinace V+N, N+N, N+A a N+Prep+N.⁷⁰ Poslední dva uvedené typy však nejsou kompozity v pravém slova smyslu, a proto jsou některými lingvisty vyčleňovány zvlášť. Produktivní typ kompozit v užším slova smyslu představují v portugalštině pouze formace V+N a N+N.

2.2.3 Klasifikace dle syntaktických kritérií

Pro románská kompozita je charakteristická binární struktura, i když lze nalézt mnoho příkladů, které toto tvrzení vyvracejí. Formace složené z více než dvou členů jsou četné zejména v rumunštině a ve francouzštině, nepatří však k prototypickým kompozitům, tedy ke kompozitům v užším slova smyslu. Pro prototypická *nesyntaktická kompozita* je ovšem binárnost typickým rysem, podobně jako i přísná omezení v rekurzivité. To znamená, že na základě kompozičního pravidla nelze vytvořit neomezeně dlouhé kompozitum, na rozdíl například od angličtiny či němčiny, kde jsou naopak kompozita rekurzivní. Například

⁶⁷ GIURESCU (1975), s. 92–95.

⁶⁸ srov. ŠTICHAUER (2008), s. 81.

⁶⁹ Tamtéž, s. 81–82.

⁷⁰ RIBEIRO, Silvia. *Compostos nominais em português, As estruturas VN, NN, NprepN E NA*, Muenchen: Lincom, 2010, s. 14, dále jen RIBEIRO (2010).

„*summer vacation* lze rozšířit na kompozitum *summer vacation camp*, dále pak na *summer vacation camp training*, *summer vacation camp training centre*, (...), *summer vacation camp training centre committee meeting agenda*.“⁷¹ Podle gramatických pravidel lze v románských jazycích vytvořit delší nesyntaktické kompozitum jen tehdy, jsou-li jeho složky v koordinačním vztahu. Pro tyto formace je typické, že nemají pevně stanovené pořadí složek. Tím se odlišují od ostatních typů kompozit. Maria Grossmannová a Franz Rainer uvádějí pro italštinu příklady jako *calciatore-attore-cantante*, *attore-regista-produttore*, *bar-ristorante-pizzeria* či *camiceria-calzetteria-guanteria*.⁷²

Jako již bylo uvedeno v první kapitole této práce, existují různá kritéria pro hodnocení kompozit. Klasifikace se liší nejen v jednotlivých jazykových skupinách, ale i v konkrétních jazycích a závisí též na lingvistické orientaci daného badatele. V románských jazycích se nejlépe uplatňuje klasifikace, která vychází ze syntakticko-sémantických kritérií. V současné odborné literatuře je často přijímána klasifikace italských autorů Sergia Scalise a Antoinetty Bisettové⁷³, která je vyhovující i pro jiné než románské jazyky. Zakládá se na syntaktických vztazích existujících mezi složkami kompozita, jakými jsou koordinace, subordinace a atribuce. V klasifikaci je též zahrnuto kritérium sémanticko-syntaktické, v závislosti na přítomnosti či nepřítomnosti *hlavy* kompozita, tj. jeho řídicího členu. Sergio Scalise a Antoinetta Bisettová dělí kompozita do šesti základních skupin:

1) koordinační

- a) endocentrická (např. it. *poeta-pintor*, port. *inspector-orientador*, *café-pastelaria*)
- b) exocentrická (např. it. *Emilia-Romagna*, *andirivienii*, port. *puxa-puxa*, *pára-e-anda*)

2) subordinační

- a) endocentrická (např. it. *capocantiere*, *calciomercato*, port.⁷⁴ *planeamento familiar*, *reestruturação curricular*)
- b) exocentrická (např. it. *battipista*, port. *guarda-roupa*, *limpa-chaminés*)

3) atributivní

- a) endocentrická (např. it. *gentiluomo*, port. *via-sacra*, *peixe-espada*, *moinho de vento*)

⁷¹ KAVKA – ŠTEKAUER (2006), s. 64.

⁷² GROSSMANN, Maria – RAINER, Franz. *La formazione delle parole in italiano*, Tübingen: Niemeyer, 2004, s. 38, dále jen GROSSMANN – RAINER (2004).

⁷³ SCALISE, Sergio – BISETTO, Antonietta. *The Classification of compounds*, in: LIEBER – ŠTEKAUER (2009), s. 44–46.

⁷⁴ Subordinační endocentrická kompozita se v portugalštině vyskytují jen zřídkakdy. Dle Silvie Ribeirové jsou jedněmi z mála příkladů: *planeamento familiar*, *reestruturação familiar*. Možné parafráze těchto dvou kompozit jsou „*acção que serve para planear a família*“ a „*acção que visa reestruturar o currículo*“. Srov. RIBEIRO (2010), s. 69–70.

- b) exocentrická (např. it. *purosangue*, port. *viúva-alegre*, *lua de mel*)

Do každé ze skupin se pak zařazují jednotlivé typy kompozit v závislosti na jejich lexikální kategorii. Klasifikace Sergia Scalise a Antoinetty Bisettové se běžně používá nejen pro rozčlenění kompozit v užším slova smyslu, ale i pro víceslovná pojmenování. V italštině, na rozdíl od jiných románských jazyků a angličtiny, jsou tyto dvě skupiny od sebe tradičně oddělovány. Zvlášť jsou hodnocena kompozita v užším slova smyslu (*composti*) a zvlášť víceslovná pojmenování (*polirematiche*). Obecná charakteristika je pro obojí formace totožná, proto obě skupiny popíši dohromady.

V koordinační skupině jsou zastoupeny vždy dvě složky ze stejné lexikální kategorie, což vyplývá již z definice koordinace. Koordinační endocentrické kompozitum má dvě hlavy, tudíž obě složky jsou na stejné úrovni, a to i po významové stránce. U koordinačního exocentrického kompozita není hlavou naopak žádná ze složek. Jak konstatuje Laurie Bauer, „hlava stojí mimo kompozitum“.⁷⁵

U subordinačních kompozit je mezi složkami vztah hlava–komplement. U subordinačních endocentrických formací tento komplement odpovídá příslovečnému určení specifikacímu. U exocentrických formací se pak nachází jiné typy vztahů, a to vztah přísudku a předmětu (např. it. *portalettere*), přísudku a příslovečného určení (např. it. *buttafuori*), anebo se tyto formace podobají předložkovému syntagmatu (např. it. *dopoguerra*).⁷⁶

Do atributivních kompozit vstupují jen dvě lexikální kategorie, adjektiva a substantiva. U atributivních endocentrických formací je vždy hlavou substantivum, které je buď zleva, nebo zprava modifikováno adjektivem. Podřízený člen kompozita přejímá morfologické vlastnosti hlavy. U kompozit v širším slova smyslu může být hlava modifikována také jiným substantivem nebo i slovesem.⁷⁷ Exocentrické formace tohoto typu jsou opět kombinací substantiva a modifikátoru s tím rozdílem, že sémantická hlava stojí mimo kompozitum. Po formální stránce zůstává určujícím členem substantivum, protože ovlivňuje číslo i rod modifikátoru.

⁷⁵ BAUER (1983), s. 30.

⁷⁶ srov. ŠTICHAUER, Pavel. Tvoření slov v současné italštině, Praha: Karolinum, 2007, s. 79. dále jen ŠTICHAUER (2007).

⁷⁷ srov. SCALISE, Sergio – BISETTO, Antonietta. *The Classification of compounds*, in: LIEBER – ŠTEKAUER (2009), s. 45.

3 Verbonominální kompozita v románských jazycích

Verbonominální kompozita jsou v románských jazycích velmi produktivním typem. Tím se liší od jiných indoevropských jazyků, v nichž se tato kompozita většinou vyskytují jen zřídka.⁷⁸ Formace vzniklé spojením substantiva a slovesa znala již latina a románské jazyky pak tento slovotvorný proces dále rozvíjely. Původně šlo o juxta pozici dvou lexikálních bází (kmenů), ale v důsledku zániku flexe přešla juxta pozice v kompozici.⁷⁹ Kvůli změně větného slovosledu se změnilo i pořadí členů v kompozitu. Z latinského typu N+V vznikl typ V+N. Verbonominální kompozita latinského původu přetrvávají v románských jazycích dodnes, ovšem nejsou již typem produktivním. Příkladem v italštině je *capovoltare*, *cartasuga*, *coditremola*, v portugalštině *manobrar*, ve francouzštině *bouleverser*.

Nejstarší doklady o románských verbonominálních kompozitech pocházejí již z 9. století. Jedná se o toponymické výrazy v latinských textech. V 10. století se v dokumentech začínají objevovat vlastní jména, například *Tornavent*, která se pak hojně vyskytují ve století třináctém (*Songe-Feste*, *Brise-Teste*, *Abat-Paroi*). Ve stejném století pomalu začínají vznikat i jména obecná.⁸⁰ V současné době má každý románský jazyk celou řadu formací vytvořených ze slovesa a substantiva, jež jsou označeními nejen pro osoby a místa, ale i instrumenty, události, rostliny a živočichy.

3.1 Morfologická charakteristika

3.1.1 Morfologická charakteristika slovesné složky

Mezi lingvisty se již léta vedou debaty o morfologické formě slovesné složky, jež do verbonominální kompozice vstupuje. Na jedné straně panuje názor, že se jedná o imperativ druhé osoby (např. A. Darmesteter, F. Diez, L. F. Meunier, B. Migliorini, W. Meyer-Lübke, A. Prati), na druhé straně je slovesná forma považována za indikativ třetí osoby singuláru (např. C. Merlo a F. Tollemache).⁸¹ Jiní lingvisté považují verbální složku za slovesný kmen (téma). Tento názor obhájí J. Marouzeau⁸² anebo i R. A. Hall, kteří konstatují, že verbální složka je sice po formální stránce podobná indikativu třetí osoby singuláru, je však formou

⁷⁸ srov. KORNFELD, Laura M. *Romance: Spanish*, in: LIEBER – ŠTEKAUER (2009), s. 438.

⁷⁹ DARMESTETER, Arsène, *Traité de la formation des mots composés*, Paris: Librairie Honoré Champion éditeur, 1967, s. 161. dále jen DARMESTETER (1967).

⁸⁰ Tamtéž, s. 205–209.

⁸¹ GIURESCU (1975), s. 69–70.

⁸² Tamtéž, s. 70: „Tout se passe comme si nous étions en présence d'un élément extérieur au paradigme, étrange aux notions de personne, de temps, de mode, ayant pour base la forme la plus réduite du verbe, celle de la troisième personne de l'indicatif. C'est la définition même du thème. . .“

nezávislou na kategorii osoby, čísla a způsobu. S hypotézou slovesného kmene se setkáme také u generativisticky zaměřených lingvistů (např. u Marka Aronoffa).

S dalším pojetím přicházejí ve své studii generativisté Antoinetta Bisettová, Emiliano Guevara a Sergio Scalise. Slovesnou složku kompozita interpretují jako substantivum, derivované ze slovesa, ke kterému byl následně připojen tzv. nulový morfém. Schematicky tento proces vypadá následovně: $[V+\emptyset]_{N1} N2]_N$.⁸³ Antoinetta Bisettová v jedné ze svých dřívějších studií zastává názor, podle něhož je slovesná složka nominální povahy, a to díky zpětné eliminaci činitelského derivačního sufixu *-tore*.⁸⁴ V důsledku posledních dvou analýz polemizují Antoinetta Bisettová a Sergio Scalise o exocentrickém charakteru románských verbonominálních kompozit a přirovnávají je k anglickým *syntetickým kompozitům* typu $N1[V\text{-er}]N2]_N$ (např. *taxi-driver*).⁸⁵

Spor o povaze slovesné složky nelze jednoznačně rozhodnout, protože se najde řada argumentů hovořících pro jednotlivé hypotézy i proti nim, nejmodernější studie se však často přiklánějí k názoru, že slovesná složka je syntakticky neaktualizovaným slovesným kmenem (např. L. Bauer, M. Dardano, M. Grossmann a F. Rainer). Ovšem k hypotéze, že slovesná složka kompozita je indikativem třetí osoby singuláru, se kloní i někteří současní španělští a portugalské lingvisté, kteří kompozitum zpětně převádějí na syntaktickou konstrukci (např. L. M. Kornfeld, M. Lang,⁸⁶ S. Ribeirová). Například portugalské kompozitum *espanta-ratos* lze převést na konstrukci „*X que espanta os ratos*“, v níž je sloveso skutečně zastoupeno třetí osobou indikativu.

Sloveso, které do kompozice vstupuje, ať už je jeho slovesný způsob jakýkoli, pochází většinou z první konjugace. Arsène Darmesteter tuto skutečnost odůvodňuje tím, že do první konjugace spadá obecně více sloves než do druhé či do třetí. Uvádí příklad z francouzštiny, v níž čtrnáct z patnácti kompozit má slovesnou bázi odvozenou od sloves z první konjugace.⁸⁷ Existuje však řada kompozit, jejichž sloveso patří do druhé či třetí konjugace (např. v port. *abrir*, *romper*, v it. *coprire*, *reggere*, ve šp. *escurrir*, ve fr. *ouvrir*), proto v tomto ohledu nelze mluvit o žádných restrikcích.

Jedním z často zmiňovaných fonologicko-morfologických kritérií je kritérium vycházející z počtu slabik ve slovesné složce kompozita. Opět nelze hovořit o žádných

⁸³ FRADIN, Bernard. *Romance: French*, in: LIEBER – ŠTEKAUER (2009), s. 423.

⁸⁴ ŠTICHAEUER (2008), s. 83–84.

⁸⁵ FRADIN, Bernard. *Romance: French*, in: LIEBER – ŠTEKAUER (2009), s. 424.

⁸⁶ LANG, Mervyn F. *Formación de palabras en español*, Madrid, 2002, s. 106, dále jen LANG (2002): „En el compuesto, el verbo aparece en tercera persona del singular y, desde la perspectiva histórica, puede llegar, en algunas ocasiones, a interpretarse como imperativo.“

⁸⁷ srov. DARMESTER (1967), s. 201.

restrikcích, ale o pouhé tendenci. Upřednostňovány jsou dvouslabičné slovesné báze (např. v it. *conta, copri, lava, porta, trita*, v port. *guarda, mata, papa, pára, saca*, ve šp. *rompe, saca, tapa*). To však neplatí pro francouzštinu, která má jinou prozodickou strukturu slova, a převažují v ní báze jednoslabičné (*casse, coupe, garde, grippe, chasse, nage, pique, serre, tire, tourne*). V italštině se naopak jednoslabičná slovesná báze vyskytuje jen u několika kompozit. Maurizio Dardano zmiňuje pouze dvě současně užívaná kompozita odvozená od slovesa *fare*: *falegname, facocchio*.⁸⁸ Těž v portugalštině je výskyt jednoslabičné báze raritou (např. *faz-tudo*).

V kompozici jsou zahrnuta zejména dějová slovesa, z nich pak nejvíce slovesa telická (např. v it. *ammazzare, mangiare, salvare, spaccare, tritare*, v port. *abrir, arrancar, cavar, estragar, papar, queimar, tirar*, ve fr. *casser, briser*, ve šp. *romper, sacar*). Naopak stavová slovesa se v kompozitech nevyskytují, anebo jen zcela ojediněle. Kognitivní a volitivní slovesa jsou zastoupena málo, mohou se však v kompozitech objevit (např. v it. *contare* → *contafavole, cantare* → *cantaballe*, port. *enganar* → *engana-rapazes, acusar* → *acusa-cristos, mandar* → *manda-chuva*).⁸⁹

Do procesu verbonominální kompozice může teoreticky vstoupit kterékoli tranzitivní sloveso. Avšak zdaleka ne všechna tranzitivní slovesa, jež můžeme ve slovníku najít, verbonominální kompozitum vytvářejí. Slovesné báze se v kompozitech často opakují a jejich počet je omezený. Totéž sloveso může být přítomno až v několika desítkách formací (např. it. *portare, salvare, mangiare*, port. *portar, guardar, bater*, fr. *porter, garder, tirer, casser*). Jiné tranzitivní sloveso může vytvářet pouze jediné kompozitum (např. it. *affittare* → *affittacamere*, port. *malhar* → *malha-ferreiro, desmanchar* → *desmancha-prazeres*, fr. *attacher* → *attache-fil*), anebo do kompozice vůbec nevstupuje.

3.1.2 Morfologická charakteristika jmenné složky

Substantivum vstupující do kompozice může být v ženském i v mužském rodě, v čísle jednotném i množném. Určit, zda jmenná složka bude do kompozita vstupovat v plurálu nebo v singuláru, můžeme často podle hloubkové struktury, již dané kompozitum odpovídá. Například italské kompozitum *un portalettere/gli portalettere* odpovídá hloubkové struktuře *colui che porta le lettere, nikoli colui che porta una lettera*. Stejně tak *un apri-corsa/gli apri-corsa* je *uno che apre la corsa, nikoli *uno che apre le corse*. Ani to však není zcela

⁸⁸ DARDANO, M. *Costruire parole, La morfologia derivata dell'italiano*, Bologna, 2009, s. 192, dále DARDANO (2009).

⁸⁹ srov. RIBEIRO (2010), s. 51.

spolehlivým vodítkem. Singulár či plurál substantiva je často určen pouhou konvencí. Například portugalské kompozitum *um abre-latas/os abre-latas* lze parafrázovat jako *um objecto que abre as latas*, ale také jako *°um objecto que abre uma lata*. U jednoho a téhož kompozita může být jmenná složka jak v singuláru, tak i v plurálu (např. v it. *un portasciugamano/un portasciugamani*, *un tagliaerba/un tagliaerbe*, v port. *um gira-disco/um gira-discos*, *um limpa-neve/um limpa-neves*, ve šp.⁹⁰ *el chupatinta/el chupatintas*, *el sacadinerito/el sacadineritos*, ve fr.⁹¹ *un brise-glace/un brise-glaces*, *un casse-noisette/un casse-noisettes*).

Substantivum je též nositelem čísla a rodu celého kompozita. Verbální složka nemůže být zpravidla modifikována. Výjimečně se najdou příklady kompozit, v nichž je plurál formálně vyjádřen jak na jmenné složce, tak i na slovesné složce (např. port. *os guarda-redes*). Anebo je nositelem plurálu pouze slovesná složka (port. *os corta-mar*). Některé jmenné složky jsou již při svém vstupu do kompozice v množném čísle. Výsledná formace bude v singuláru i v plurálu morfologicky totožná, invariabilní. Mluvnickou kategorií čísla lze v takových případech rozpoznat jen díky determinantům či modifikátorům stojícím před anebo za kompozitem, například ve španělštině *un espantacoches/aquellos espantacoches*, *el fregasuelos/estos fregasuelos*, ve francouzštině *un sèche-cheveux/leurs sèche-cheveux*, *un casse-noisettes/des casse-noisettes*. U některých formací může naopak jmenná složka zůstat v jednotném čísle, i když kompozitum jako celek bude nositelem čísla množného. V italštině například *un porta-sfortuna* → *i portasfortuna*, v portugalské *um faz-fortuna* → *os faz-fortuna*, ve francouzštině *un gratte-ciel* → *des gratte-ciel*. Výsledné kompozitum je tedy v plurálu invariabilní buď tehdy, je-li jeho jmenná složka již při svém vstupu do kompozice v množném čísle, anebo tehdy, pokud se plurál od jmenné složky běžně netvoří (např. it. *fortuna*, *sabbia*, port. *mar*, *vento*, *sorte*, fr. *bonheur*, *ciel*). Ovšem existuje řada kompozit, která by po převedení na hloubkovou strukturu měla zůstat invariabilní, přesto ve výsledné formaci bude jmenná složka v plurálu. Někdy se u jednoho a téhož kompozita můžeme setkat s oběma variantami (např. it. *il portasilenzio* → *i portasilenzi/i portasilenzio*, port. *um pinga-amor* → *pinga-amores*, *um corta-fogo* → *os corta-fogos/os corta-fogo*, *um para-sol* → *os parassóis/os para-sol*, šp. *el tragaluz* → *los tragaluzes*).

⁹⁰ španělské příklady převzaty z: LANG (2002), s. 107.

⁹¹ francouzské příklady převzaty z: HENDRYCH, Josef – RADINA, Otomar – TLÁSKAL, Jaromír. *Francouzská mluvnice*, Plzeň: Fraus 2001, s. 151.

3.1.3 Morfologická charakteristika výsledné formace V-N

Verbonominální kompozita jsou na rozdíl od jiných typů složených slov shodně klasifikována jako pravá kompozita, tedy kompozita v nejužším slova smyslu. Splňují nejen všechna syntakticko-sémantická kritéria soudržnosti, ale v románských jazycích jsou i jednotkou ortograficko-morfologickou. Buď jsou členy kompozita amalgamované, psané dohromady (např. it. *portavoce*, *asciugamani*, port. *portavoz*, *tornassol*, fr. *portefeuille*, *garderobe*, šp. *portaeronaes*, *rompecorazones*), anebo jsou propojeny hyfenem, oddělníkem (it. *salva-danaio*, port. *quebra-luz*, *guarda-roupa*, *limpa-chaminés*, fr. *sauve-vie*, *tire-bouchon*). V italštině, portugalštině, španělštině i francouzštině se najdou oba dva pravopisné způsoby, někdy dokonce i u jediné formace (např. v it. *portacontainer/porta-container*, v port. *pára-brisas/párabrisas*). V každém z jazyků je však jeden z pravopisů dominující. V italštině a ve španělštině je většina verbonominálních kompozit amalgamovaná, v portugalštině a ve francouzštině naopak převažují kompozita psaná s hyfenem.

Výslednou lexikální kategorií kompozita je substantivum. Zdůvodnění, proč formace přejímá lexikální kategorii po neřídící (nehlavové) jmenné složce, je však opět problematické. Jisté vysvětlení nabízí Antoinetta Bisettová, když zastávající názor, že slovesná složka je ve skutečnosti substantivem, jež vzniklo buď derivací ze slovesa a následnou nulovou sufixací, anebo eliminací derivačního sufixu *-tore*. Při přijetí takovéto hypotézy by první člen kompozita jednoduše získal vlastnosti řídicího členu (hlavy) a výsledná formace by nabyla endocentrického charakteru. Ovšem na všechna kompozita nelze eliminační pravidlo aplikovat. Například italská kompozita *posacenere*, *lavadita*, *puntaspilli* neumožňují zpětné převedení na činitelské jméno se sufixem *-tore*:

posacenere ← **posatore di cenere*

lavadita ← **lavatore di dita*

puntaspilli ← **puntatore di spilli*⁹²

Zcela přesvědčivým argumentem pro endocentricitu však není ani vysvětlení předpokládající substantivní povahu prvního členu kompozita na základě nulové sufixace. Proto jsou verbonominální kompozita obecně vnímána jako exocentrická.

Verbonominální kompozita jsou zpravidla v mužském rodě, a jsou tedy formacemi neutrálními. Pokud je nominální složka rodu mužského, je zřejmé, že výsledná formace bude

⁹²srov. ŠTICHAUER (2008), s. 83–84.

též nositelem rodu mužského. Je-li však nominální složka rodu ženského, není tak zcela analogické, aby výsledná formace v maskulinu. Mužský rod verbonominálních kompozit bývá někdy vysvětlován jako důsledek elize v syntaktické konstrukci, kterou lze kompozitum parafrázovat. Například formace *un portabandiera* je parafrázována jako *uno che porta la bandiera* → *è un portabandiera*; *un contagocce* jako *uno strumento che conta le gocce*. Avšak stejné vysvětlení lze uplatnit i u protipříkladů. Například u kompozita *lavapiatti* lze původ rodu ženského vysvětlit elizí výrazu *macchina*: *una macchina che lava i piatti* → *è una lavapiatti*. Obdobně však můžeme obhájit i mužský rod téže formace: *un apparecchio che lava i piatti* → *è un lavapiatti*. Vzhledem k tomu, že tato argumentace není dostatečně nosná, je nutné přijmout morfológickou neutralitu verbonominálních kompozit na základě jejich exocentrického charakteru. Pomocí elize můžeme původ ženského rodu objasnit jen zpětně. Například ženský rod u italského kompozita *portacontenitori*, lze jednoduše odůvodnit elizí výrazu *nave* z původní syntaktické konstrukce: *una nave che porta i contenitori* → *una nave portacontenitori* → *una portacontenitori*.

3.2 Syntakticko-sémantická charakteristika

3.2.1 Syntakticko-sémantická charakteristika slovesné složky

Ze syntakticko-sémantického hlediska se na slovesnou bázi vztahují stejné restriktce jako na sloveso, z něhož je odvozeno. Pokud sloveso vyžaduje za komplement konkrétní počítatelné podstatné jméno, musí být tento požadavek dodržen také u kompozita. Sergio Scalise a Antoinetta Bisettová uvádějí pro italštinu následující příklady:

- 1) *portalettere*/**portasinghiozzi*
- 2) *spazzacamino*/**spazzaprogrammi*
- 3) *lavapiatti*/**lavarecessione*.⁹³

V portugalštině jsou nepřipustnými formace například **conta-vento*, **lava-ideias*, **lava-mentes*. V moderním jazyce, zvláště v publicistickém nebo informačním, je však možné najít kontext, kde by bylo možné použít jak italské kompozitum *spazzaprogrammi*, tak i například portugalské *lava-mentes*. Například není zcela nemyslitelná italská konstrukce: *°Questo nuovo tipo di virus è un spazzaprogrammi*, nebo portugalská konstrukce: *°Estes jogos de computador são estúpidos, são uns lava-mentes*.

⁹³ in: DARDANO (2009), s. 191.

U některých slovesných bází mohlo v průběhu času dojít k významovému posunu. A tak vedle sebe mohou stát jednak formace, jejichž slovesná složka je nositelem svého původního významu, jednak formace, kde je sloveso použito ve významu přeneseném. Tím se prediktabilita významu kompozit značně komplikuje. V italštině se běžně používají formace *ammazzarumori*, *ammazzasentenze*, *rubacuori*, *strizzacervelli*, v portugalštině *mata-fome*, *pinga-amor*, *quebra-jejum*, přičemž podle sémantických restrikcí, určených slovesnou bází, by žádné z těchto kompozit nemělo vzniknout. Základní sémantické rysy vhodných komplementů například pro sloveso *ammazzare* a portugalský protějšek *matar* jsou konkrétnost [+ com], počitatelnost [+ num] a životnost [+ anim]. Nicméně jmenné složky v uvedených kompozitech tyto rysy nevykazují: *rumore* [-com] [-num] [-anim], *sentenza* [-com] [+num] [-anim]. Některá slovesa mohou být v kompozitech nositeli jak svého původního, tak i metaforického významu. Například italská slovesa *mangiare*, *ammazzare* (= jíst, zabít) a jejich portugalské protějšky *papar* a *matar* (např. it. *mangia-spaghetti/mangiacristiani*, *ammazza-zanzare/ammazza-sentenze*, port. *papa-formigas/papa-quilómetros*, *mata-mosquitos/mata-bicho*).

Řada sloves ztratila buď úplně, nebo částečně svůj původní význam, anebo jsou užívána metaforicky, proto sémantické restriktce nelze vždy striktně uplatňovat. V italštině se běžně používají formace *ammazzarumori*, *ammazzasentenze*, *rubacuori*, *strizzacervelli*, v portugalštině *mata-fome*, *pinga-amor*, *quebra-jejum*, přičemž podle sémantických restrikcí, určených slovesnou bází, by žádné z těchto kompozit nemělo vzniknout. Základní sémantické rysy vhodných komplementů například pro sloveso *ammazzare* a portugalský protějšek *matar* jsou konkrétnost [+ com], počitatelnost [+ num] a životnost [+ anim]. Nicméně jmenné složky v uvedených kompozitech tyto rysy nevykazují: *rumore* [- com] [- num] [- anim], *sentenza* [- com] [+num] [- anim].

Sémantická interpretace kompozita není vždy jednoznačně předvídatelná, i když převedení na hloubkovou syntaktickou strukturu je často pomocným vodítkem. Některá slovesa mohou být užívána jak tranzitivně, tak i netranzitivně, a proto hloubkové struktury formací odvozených od téhož slovesa nemusejí být totožné. Stačí porovnat například italská kompozita *batticarne*, *battiscopa* a *batticuore*.⁹⁴ Sloveso *battere* má význam *bít*, *tlouci*, *přítloukati* a je užíváno většinou tranzitivně. Formaci *batticarne* odpovídá hloubková struktura: *qualcosa che batte il carne*, z níž jasně vyplývá celkový význam kompozita. Hloubková struktura pro *battiscopa* a *batticuore* by měla být totožná. Substantiva *scopa*

⁹⁴ příklady převzaty z: ŠTICHAUER (2008), s. 89.

a cuore, na rozdíl od carne, však nejsou interními argumenty slovesa *battere*. Kompozitum *battiscopa* nemůžeme interpretovat jako **qualcosa che batte la scopa*. Spíš se nabízí parafráze jako: *qualcosa/luogo dove batte la scopa*. Obdobně kompozitum *batticuore* neodpovídá struktuře: **qualcosa che batte il cuore*. Lze ho však objasnit netranzitivní konstrukcí: *il cuore batte*. Zatímco význam formace *batticarne* je jasně instrumentální, interpretace *battiscopa* je instrumentálně-lokativní a kompozitum *batticuore* je interpretováno jako stav.

3.2.2 Syntakticko-sémantická charakteristika jmenné složky

Jmenná složka kompozita je oproti té verbální méně problematická. Zatímco slovesná složka kompozita podléhá řadě syntaktickým i sémantickým restrikcím, jmenná složka je omezována jen minimálně. Jako interní argument predikátu musí splňovat základní sémantické požadavky, jakými jsou [\pm anim] [\pm com] [\pm num], ale kromě těchto restrikcí se na ni jiná omezení nevztahují. Substantiva, která do kompozice vstupují, mohou pocházet z různých lexikálně-konceptuálních polí.

Převážně jsou v kompozitech zastoupena obecná jména, ale najdou se i kompozita, v nichž jsou zahrnuta vlastní jména. Příkladem v itaštině je (*astensione*) *salva-Prodi*, (*operazione*) *salva-Eltsin*, (*emendamento*) *salva-Colosseo*, *lo spaccanapoli*, v portugalštině *acusa-cristos*, *acusa-pilatos*. Substantivum může být počitatelné (např. port. *espantamoscas*, it. *portabandiera*, fr. *porte-monnaie*, šp. *cascanueces*), ale i nepočitatelné (např. port. *tira-teimas*, it. *portavoce*, fr. *porte-bonheur*, šp. *tragaluz*). Většinou jsou v kompozitech přítomna konkrétní podstatná jména, ale existuje též řada formací s abstraktními jmény (např. port. *fura-vidas*, it. *portafortuna*, fr. *porte-malheur*, šp. *perdonavidas*).

3.2.3 Syntakticko-sémantická charakteristika výsledné formace V-N

Pro všechna románská kompozita verbonominálního typu je charakteristická binární struktura. Můžeme však nalézt formace, kde vystupují buď dvě slovesné, anebo dvě jmenné složky. Příkladem kompozita se strukturou [V+V]+N je v itaštině *lava-asciugabiancheria*, *lavatergicristallo*, kompozitem se strukturou V+[V+N] je například v itaštině *portasciugamano*, v portugalštině *limpa-párabrisas*, *salva-pára-quedistas*, ve španělštině *portacuentakilómetros*. Formace se dvěma jmennými složkami, se strukturou [V+N]+N, se spíše řadí mezi syntaktické jednotky než mezi kompozita (např. it. *portamissili Cruise*,

portacarte da gioco). Příkladem formace, kterou však za kompozitum považovat můžeme, je v italštině *porta-coltello-pistola*. Toto kompozitum odpovídá struktuře V+[N+N] a tvoří jak jednotku syntakticko-sémantickou, tak i grafickou.

Co se týče determinace a modifikace verbonominálních kompozit, platí pro ně stejná pravidla jako pro všechny ostatní typy složených slov, která jsem popsala v úvodní kapitole. Stručně tedy připomenu, že složky kompozita nelze rozdělit vložení jiného slova, ať už se jedná o determinant, kvantifikátor nebo jiný specifikátor. Též nelze zaměnit pořadí členů v kompozitu, což vyplývá i ze syntakticko-sémantické charakteristiky těchto formací (např. v port. *lava-louça* → **louça-lava*, v it. *posacenere* → **cenere-posa*). Kompozitum může být modifikováno jen jako celek, protože tvoří jediný lexém.

Verbonominální kompozita jsou řazena mezi kompozita exocentrická, protože ani jedna ze složek není hlavou, řídícím členem celé formace. Kompozitum XY nelze interpretovat jako hyponymum hlavy. Na rozdíl od endocentrické formace typu *capostazione* nelze tedy říct, že XY je typem X. Z významového hlediska leží hlava mimo kompozitum. Jak jsem nastínila v předešlé kapitole, ani po morfologické stránce nelze jeden ze členů kompozita prohlásit za hlavu, protože žádný ze členů neurčuje mluvnické kategorie toho druhého. Ze syntaktického pohledu však hlavu kompozita vymezit lze. U románských jazyků, na rozdíl například od angličtiny, vnitřní slovosled kompozita zcela odpovídá slovosledu větnému SVO (subject-verb-object).⁹⁵ Mezi složkami kompozita existují stejné vztahy, jaké najdeme v syntaxi. Na syntaktickém charakteru verbonominálních kompozit se shoduje řada lingvistů z různých lingvistických škol a z různých období.

Arsène Darmesteter, lingvista z přelomu 19. a 20. století, Leonard Bloomfield, americký strukturalista z třicátých let minulého století, a francouzský strukturalista čtyřicátých let Charles Bally, uvažují o kompozici jako o syntaktickém vztahu mezi predikátem (jádrem) a jeho komplementem, anebo mezi označovaným a označujícím členem.⁹⁶ Émile Benveniste, francouzský lingvista šedesátých a sedmdesátých let, charakterizuje kompozici jako syntaktickou strukturu členů, nebo také jako mikro-syntax, čímž popřel morfologickou povahu kompozit.⁹⁷ Anca Giurescu, rumunská lingvistka sedmdesátých let, zastává názor, že verbonominální kompozitum je výsledkem řady větných transformací.⁹⁸ Maurizio Dardano, současný italský lingvista, mluví o syntaktické redukci

⁹⁵ srov. ŠTICHAUER (2008), s. 86.

⁹⁶ převzato z BARTOŠ, Lubomír – VALÍKOVÁ, Hana. *La formación de palabras en español*, Brno, 2002, s. 12.

⁹⁷ Tamtéž, s. 12.

⁹⁸ GIURESCU (1975), s. 140.

či subtrakci (*sottrazione*).⁹⁹ Podle Maurizia Dardana kompozitum s verbální bází vzniká v důsledku řady transformací, jež podstupuje původní věta SN₁+V+SN₂: *Egli porta bandiera* → *colui che porta la bandiera* → *il portabandiera*. Základní krok spočívá v převedení na vztážnou větu, čímž dojde k nominalizaci. V další fázi probíhají důležité změny, jakými jsou:

1) nahrazení vztážného zájmena *colui che* členem *il*

2) eliminace členu před substantivem N₂, které se pak sloučí s předcházejícím slovesem V. To je redukováno na invariabilní formu, která postrádá určení způsobu, času a osoby.¹⁰⁰

Verbonominální románská kompozita tedy odpovídají syntaktické struktuře SN₁+V+SN₂, kde SN₁ funguje jako podmět, stojící vně kompozitum, V jako predikát a SN₂ jako komplement daného predikátu. Komplement se ve většině případů shoduje s předmětem přímým. Formace je tedy možné parafrázovat jako N₁ che/que/qui V-N₂ (např. v it. *portalettere* → *uno che porta le lettere*, *asciugacapelli* → *qualcosa che asciuga i capelli*, v port. *guarda-redes* → *alguém que guarda as redes*, *conta-passos* → *alguma coisa que conta os passos*, ve fr. *coupe-papier* → *quelque chose qui coupe le papier*, *garde-chasse* → *quelqu'un qui garde la chasse*). Některá kompozita ovšem tímto způsobem parafrázovat nemůžeme. Predikát nemusí nutně vyžadovat jen předmět přímý, SN₂ může odpovídat i předmětu nepřímému (např. it. *girasole* → *qualcosa che gira verso il sole*, port. *guarda-fogo* → *alguma coisa que guarda dum fogo*, fr. *tournesol* → *quelque chose qui tourne vers le soleil*). Některé formace nelze vysvětlit vztahem predikátu a jeho komplementu. Například italská kompozita *tremacuore* či *battibecco* nemůžeme parafrázovat jako **qualcosa che trema il cuore* a **qualcosa che batte il becco*. Jmenné složky *cuore* a *becco* odpovídají v syntaktické struktuře spíše SN₁ než SN₂ (*il cuore trema*, *il becco batte*). Vystupují tedy jako podměty. Antoinetta Bisettová je toho názoru, že *cuore* a *becco* jsou pro predikáty *tremare* a *battere* „odvozenými podměty generovanými v semi-interní pozici argumentové struktury slovesa.“¹⁰¹

3.3 Následná derivace a kompozice kompozita V-N

Kompozitum jako celek může vstupovat do dalších slovtvorných procesů. K výsledné formaci může být připojen derivační sufix, který buď změnil lexikální kategorii

⁹⁹ převzato z: ŠTICHAUER (2008), s. 83.

¹⁰⁰ srov. DARDANO (2009), s. 190–191.

¹⁰¹ srov. ŠTICHAUER (2008), s. 89.

kompozita, anebo pouze modifikuje význam. Například k portugalskému *matabicho* lze připojit verbální sufix *-ar*, jímž se složené substantivum přemění na sloveso *matabichar*. Obdobným případem je v italštině kompozitum *battibecco*, z něhož lze pomocí sufixu *-are* vytvořit sloveso *battibeccare*. Kromě verbálních sufixů se v následné derivaci kompozit mohou uplatnit i sufixy adjektivní a substantivní. V italštině můžeme u derivovaných kompozit nalézt například adjektivní sufix *-ante* (*battibeccante*), substantivní agentivní sufix *-iera* (*guardaroba* → *guardarobiere*), anebo substantivní dějový sufix *-aggine* (*paraculo* → *paraculaggine*). V portugalštině se můžeme setkat například se substantivním agentivním sufixem *-ista* (*pára-quedas* → *pára-quedista*), anebo s dějovým sufixem *-ismo* (*vira-casaco* → *vira-casaquismo*). Kompozitum může být též součástí jiného kompozita. Dvojjmenná struktura V+N se změní na tříčlennou strukturu V+ [V+N]. Například v portugalštině může formace *párabrisas* podstoupit další proces skládání a stát se součástí kompozita *limpa-párabrisas*. Obdobně může být španělská formace *cuentakilómetros* zahrnuta v kompozitu *portacuentakilómetros*. Takto vzniklá tříčlenná kompozita se odlišují od formací typu [V+V]+N tím, že mezi slovesnými složkami není vztah koordinace. Rozdíl je zřejmý při porovnání hloubkové struktury italské formace *lavasciugabiancheria* a *portasciugamano*: [*lava* + *asciuga*] *biancheria*: *Una macchina che lava e asciuga la biancheria* → *È una lavabiancheria e anche un'asciugabiancheria*.

*[*porta* + *asciuga*]*mano*: **Un oggetto che porta e asciuga il mano* → **È un portamano e anche un asciugamano/Un oggetto che porta l'asciugamano* → *°È un portatore dell'asciugamano* → *È un portasciugamano*.

3.4 Sémanticko-konceptuální charakteristika kompozita V-N

Ze sémantického hlediska mohou být verbonominální kompozita klasifikována podle toho, ke kterému typu referentu se vztahují. Vzhledem k tomu, že jsou exocentrickými formacemi, referent, k němuž odkazují, je členem stojícím mimo kompozitum, tzv. nevyjádřenou sémantickou hlavou. Referent je charakterizován buď sémantickým rysem životnosti [+ anim], anebo neživotnosti [- anim]. Mezi životné referenty se řadí všechna činitelská jména. Verbonominálními kompozity jsou označovány různé charakteristiky osob a profesí, které vykonávají. Většinou se jedná o lidová pojmenování všech možných profesí, zvláště těch méně lukrativních (např. v port. *bate-sola*, *guarda-freio*, *limpa-chaminés*, *limpa-vidros*, v it. *guardaboschi*, *lava-pavimenti*, *lava-macchine*, *taglialegna*, ve fr. *garde-chasse*, ve šp. *guardaespaldas*, *limpiachimeneas*), anebo o pejorativní označení lidských charakterů. Pojmenovávány jsou osoby s různými morálními defekty, různí slaboši, patolízalové,

mluvkové, padouši a zloději. Například v portugalštině *bate-língua*, *corta-bolsos*, *mata-cães*, *fura-paredes*, v italštině *mangia-posti*, *rompi-uova*, ve francouzštině *casse-pieds*). V jazykovém systému někdy vedle sebe existují dvě pojmenování, jedno sémanticky neutrální, vzniklé procesem derivace, a druhé s negativní konotací, zastoupené verbonominálním kompozitem. Například ve španělštině existuje vedle sebe sémanticky neutrální slovo *oficinista* a verbonominální kompozitum s negativní konotací *chupatintas*. Stejně tak vedle derivátu *violinista* najdeme pejorativní kompozitum *rascatripas*.¹⁰² V portugalštině se vedle neutrálního pojmenování *médico* vyskytuje negativně zabarvené kompozitum *mata-sãos*, vedle *barbeiro* najdeme *rapa-queixos*. V italštině se vedle pojmu *dentista* může užít pejorativního označení *cavadenti*.

Nositeli sémantického rysu neživotnosti [– anim] jsou kompozita označující různé předměty, stroje a nástroje (např. v port. *guarda-raios*, *lança-foguetes*, *limpa-neves*, v it. *apribottiglie*, *portacravatte*, *reggi-seno*, ve fr. *allume-cigare*, *portemanteau*, *presse-agrumes*, ve šp. *pelapatatas*, *portarrevistas*, *quitaneives*), ale také události nebo činnosti (např. v port. *bate-palmas*, *beija-mão*, v it. *battimano*, *alzabandiera*). Verbonominálními kompozity jsou pojmenovávány také rostliny a zvířata, zejména různé druhy hmyzu a ptáků. Například v portugalštině *vaga-lume* (insect), *pica-pau* (ornit.), *papa-figo* (ornit.), v italštině *mangiabruchi* (zool.), *beccamoschino* (zool.), *spaccasassi* (bot.), *cambiacolore* (bot.), ve francouzštině *tournesol* (bot.).

Ze synchronního pohledu je verbonominální kompozitum nejčastěji nositelem sémantických rysů [– anim] [+ instr]. Pojmenovávány jsou nejmodernější technologické vynálezy, nejmodernější přístroje a stroje různých rozměrů a jejich součástky, počínaje domácími spotřebiči, konče zemědělskými, stavebními, vojenskými či jinými rozměrnými stroji. Kompozita často referují o předmětech, pro něž v jazykovém systému žádné jiné označení neexistuje. Příklady neologismů, označujících nejmodernější instrumenty, jsou v portugalštině *limpa-praias*, *monta-camas*, *traga-moedas*, v italštině *copri-formaggio*, *acchiappa-ubriacchi* či *apri-garage*.

3.5 Kompozitum V-N versus derivované činitelské jméno

Verbonominální kompozita referující o životném činiteli či o instrumentu odpovídají derivovaným substantivům, zakončeným v italštině činitelským sufixem *-tore/trice*, *-ista*, *-ante*, v portugalštině *-eiro/eira*, *-ário*, *-ora* a ve francouzštině *-teur/trice*, *-eur/euse*, *-ier/ière*.

¹⁰² srov. LANG (2002), s. 108.

Jak složené jméno, tak i derivát může referovat o životném činiteli i o instrumentu. V této rovině neexistuje předem žádná specifikace.

Rozdíl mezi činitelským derivátem a kompozitem však dle Antoinetty Bisettové spočívá v tom, že deriváty jsou po významové stránce obecnější povahy, mohou referovat k několika různým činnostem, zatímco kompozitum je sémanticky více limitováno. Jako příklad uvádí italské derivované jméno *segnalatore* a kompozitum *segnalaguasti*, které mohou mít význam instrumentální i agentivní. *Segnalatore* má však méně specifikovanou sémantiku než kompozitum *segnalaguasti*. Požadavkům reference vyhovuje tedy lépe kompozitum než derivát.¹⁰³ Pavel Štichauer srovnává z diachronního hlediska derivát *lavatrice* s kompozity *lavabiancheria*, *lavastoviglie*, *lavabottiglie*, *lavabicchieri*. Derivované slovo *lavatrice* (= pračka a myčka) vzniklo v roce 1930. Oproti tomu vznik kompozita *lavabiancheria* (= pračka na prádlo) je datován až rokem 1955, kdy se objevily další mechanické přístroje určené k mytí všech možných předmětů. Jak derivované slovo, tak i kompozitum mohou odkazovat ke stejnému předmětu, avšak u *lavatrice* není předmět praní jednoznačně specifikován, proto může označovat i jiné přístroje určené k automatickému mytí, používané ve stavebnictví, v zemědělství či v potravinářském průmyslu.¹⁰⁴ Kompozita *lavabiancheria*, *lavastoviglie*, *lavabottiglie*, *lavabicchieri* jsou v zásadě sémantickými hyponymy derivátu *lavatrice*. Podobný vztah mezi verbonominálními kompozity a agentivními deriváty najdeme i v jiných románských jazycích. Například portugalské derivované slovo *lavadora* v sobě zahrnuje jak význam kompozita *lava-louças*, tak i *lava-roupa*.

Dle Wolfganga U. Dresslera a Grazie Crocco Galèase je kompozitum v porovnání s derivátem charakterizováno větší morfosémantickou transparentností, a tedy popisností.¹⁰⁵ Kompozita jsou proto vyhovujícím nástrojem při pojmenovávání nových předmětů. Prostřednictvím agentivního derivačního sufixu je naopak vytvářena většina pojmenování vztahujících se k životným činitelům. Verbonominální kompozita jsou v této referenční kategorii spíše na ústupu. Pokud se zde nová kompozita vyskytují, pak se jedná buď o příjmení, anebo o označení profesí s negativní konotací.¹⁰⁶ O jisté komplementaritě verbonominální kompozice a agentivní derivace lze též uvažovat v souvislosti s akvizicí mateřského jazyka. V rané fázi akvizice jazyka jsou kompozita, díky své morfosémantické

¹⁰³ ŠTICHAUER (2008), s. 91.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 91.

¹⁰⁵ ŠTICHAUER (2008), s. 92.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 92–93.

transparenci a popisnosti, prioritním slovotvorným prostředkem. V pozdější fázi osvojování jazyka však ustupují derivaci.¹⁰⁷

3. 6 Transparentnost a lexikalizace kompozit V-N

Jak jsem již uvedla v úvodní kapitole své práce, Laurie Bauer charakterizuje transparentní kompozitum jako to, které „lze jednoduše rozložit na jeho konstituující morfy, a znalost těchto morfů postačí mluvčímu/posluchači k tomu, aby lexém v kontextu interpretoval.“¹⁰⁸ Transparentní kompozitum je po sémantické stránce prediktabilní. Příkladem v itaštině je *portalettere*, *lavapiatti*, v portugalštině *abre-latas*, *guarda-porta*, ve francouzštině *portemanteau* či *tire-bouchon*. Netransparentní kompozitum je naopak takové, jehož celkový význam nelze jednoduše vyvodit z významů jeho složek (např. v it. *copri fuoco*, v port. *beija-flor*, ve fr. *passe-montagne*). V obecné rovině platí pravidlo, že „čím je menší lexikalizace, tím je větší transparentnost a čím je větší lexikalizace, tím je větší netransparentnost.“¹⁰⁹ Netransparentní kompozita jsou často lexikalizovanými výrazy, jak však bylo vysvětleno v úvodní kapitole této práce, netransparentnost není nutnou podmínkou lexikalizace.

Laurie Bauer a následně Pavol Štekauer charakterizují lexikalizaci jako diachronní proces, kterému předchází dvě fáze. Nejprve je v důsledku momentální potřeby uživatele jazyka vytvořena nová pojmenovací jednotka. Ta je následně institucionalizována, vstoupí do povědomí uživatelů jazyka a jako jasná slovotvorná struktura je všeobecně přijata jazykovým společenstvím. Lexikalizace je závěrečnou fází, v níž pojmenovací jednotka ztrácí formální a (anebo) sémantický kontakt s původními motivovanými složkami. Když pojmenovací jednotka ztratí zcela svou motivovanost, může vstoupit do dalšího cyklu slovotvorných procesů, protože se stává monémem, novou slovotvornouází.¹¹⁰ Laurie Bauer však zdůrazňuje, že řada jednotek sice není formálně analyzovatelná ze synchronního hlediska, nemusí to ovšem nutně znamenat, že jsou tyto formace lexikalizované. Mnohé zcela transparentní formace jsou naopak považovány za lexikalizované jen proto, že přestaly být produktivním typem (např. anglické kompozitum *pickpocket*).¹¹¹ V románských jazycích je

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 93.

¹⁰⁸ BAUER (1983), s. 19.

¹⁰⁹ DRESSLER, Wolfgang U. *Compound Types*, in: LIBBEN, Garry – JAREMA, Gonia. *The Representation and Processing of Compound Words*, New York: Oxford University Press, 2006, s. 40, dále jen DRESSLER (2006).

¹¹⁰ srov. ŠTEKAUER, Pavol. *A course in English word-formation*, Košice 1992, s. 38–40.

¹¹¹ srov. tamtéž, s. 40–41.

příkladem neproduktivního, ale významově transparentního kompozita, italské *lavasecco*, *pescivendolo*, nebo portugalské *viandante*. *Produktivita* a *lexikalizace* jsou dva různé pojmy, které tedy nelze směšovat dohromady. Stejně tak nelze volně zaměňovat pojmy *lexikalizace* a *nettransparentnost*, i když spolu souvisejí. Verbonominální kompozita vykazují různé stupně lexikalizace a transparentnosti. Rozhodnout, zda je daná formace lexikalizovaná či nikoli, není vždy jednoduché. Lexikalizace závisí mimo jiné i na subjektivním vnímání mluvčího a na jeho příslušnosti do té či oné společenské třídy.¹¹² Například italský výraz *girasole* nebo portugalský výraz *pontapé*, bude jeden mluvčí považovat za verbonominální kompozitum, druhý mluvčí za zcela lexikalizovanou slovní jednotku.

Transparentní kompozitum je takové, které je prostřednictvím svých složek sémanticky motivované. Pokud jsou obě složky morfologicko-sémanticky průhledné, pak je transparentní i celé kompozitum (např. v port. *corta-papel*, *lança-foguetes*, v it. *portadocumenti*, *tritaverdure*, ve fr. *casse-noisettes*). Často je transparentní jen jedna ze složek, anebo žádná. Wolfgang U. Dressler uvádí čtyři základní stupně morfosémantické transparentnosti:

1. průhlednost obou složek kompozita
2. průhlednost hlavové složky a neprůhlednost ne-hlavové složky
3. průhlednost ne-hlavové složky a neprůhlednost hlavy
4. neprůhlednost obou složek.¹¹³

Pro celkovou transparenci kompozita je důležitější, aby byla průhledná složka, která je jeho hlavou. U transparence se může dále rozlišit, zda se jedná o motivovanost přímou nebo nepřímou, to jest metaforickou. Podle toho se mohou vydělit další podtypy u 2.–4. stupně transparentnosti. Pokud má například nějaké kompozitum netransparentní první člen, ale metaforicky motivovaný druhý člen, bude transparentnější variantou 3. stupně.¹¹⁴ U verbonominálních kompozit je situace složitější, protože žádný ze členů nelze určit jako sémantickou hlavu. Neuropsycholingvistické studie ukázaly, že při procesu porozumění významu verbonominálního kompozita, jsou aktivovány obě složky zároveň, bez jakékoli hierarchie. Pokud je kompozitum parafrázováno jiným výrazem, pak s ohledem na celkový význam. Nejde tedy o pouhý součet významů dvou složek.¹¹⁵ Některá kompozita motivovanost zcela postrádají, anebo jsou obě složky motivované pouze metaforicky, a tak

¹¹² KAVKA – ŠTEKAUER (2006), s. 60.

¹¹³ DRESSLER (2006), s. 41.

¹¹⁴ srov. tamtéž, s. 41.

¹¹⁵ SEMENZA, Carlo – MONDINI, Sara. *The Neuropsychology of Compound Words*, in LIBBEN, Garry – JAREMA, Gonia. *The Representation and Processing of Compound Words*, New York: Oxford University Press, 2006, s. 82–83.

mluvčí nevidí žádnou souvislost mezi významem celé struktury a jednotlivými významy složek. „Ztráta motivovanosti často souvisí s metaforickým užitím významů jednotlivých složek, anebo celého slova. (...) Někdy je motivovaný a nemotivovaný význam stejného slova považován za dvě homonymní slova“.¹¹⁶ V portugalštině například *um mata-cães* (instr./agens)/*os mata-cães* (bot.).

U transparentního kompozita se může také rozlišovat míra sémantické popisnosti (deskriptivnosti). To znamená, na kolik významy jednotlivých složek motivují a popisují význam výsledné formace: „V průměru jsou syntaktické jednotky deskriptivnější než kompozita, a ta jsou deskriptivnější než deriváty. Kompozita však mohou být více nebo méně deskriptivní, a proto netransparentní idiomatické fráze jsou většinou méně deskriptivní než transparentní kompozita.“¹¹⁷ Studie kompozit napříč různými jazyky ukázaly, že většina kompozit je potenciálně polysémných, to znamená, že nabízí více sémantických interpretací.¹¹⁸ Konkrétní interpretace kompozita je určena kontextem, v němž je ho užito, a pragmatickými faktory. Například u italského kompozita *portaeromobili* je z pragmatických důvodů vyloučen životný referent. Naopak kompozitum *portabandiera* může být interpretováno jako životný činitel, ale teoreticky také jako instrument, anebo v určitém kontextu dokonce jako činnost. Interpretace též závisí na míře lexikalizace dané formace. Institucionalizované kompozitum je oproti nově vzniklé formaci již sémanticky limitováno. Z celé škály potenciálních významů se v jazykovém společenství opakovaným užíváním ustálil jen jeden nebo dva významy. Proto rodilý mluvčí přiřadí kompozitu *portabandiera* pouze životného referenta, i když se potenciálních významů se nabízí vícero. U některých kompozit mohou být ustálené dva nebo i více významů. Například *lavapiatti* má význam jak instrumentální, tak i životně-činitelský.

3.7 Produktivita

V souvislosti se studiem konkrétního slovtvorného procesu se hovoří o jeho produktivitě. Za produktivní slovtvorný proces je většinou považován takový, u něhož je možné za určité časové období doložit nárůst vytvořených formací. V tomto smyslu

¹¹⁶ srov. SMUTNÝ, Milan. *English compounds and czech equivalents*, Brno: Akademické nakladatelství Cerm, 2009, s. 14.

¹¹⁷ DRESSLER (2006), s. 42.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 36.

je produktivita charakterizována kvantitativně. Pod pojmem *produktivita* se ovšem skrývají dva různé jevy, které Danielle Corbinová definuje jako *disponibilitu* a *rentabilitu* daného slovtvorného prostředku. Produktivita na jedné straně označuje pravidelnost formací vzniklých daným slovtvorným procesem a možnost tvoření nedoložených slov, které vyplňují mezery v doloženém lexiku, označuje tedy dostupnost (*disponibilitu*) slovtvorného prostředku v konkrétním jazyku. Na druhé straně označuje výnosnost (*rentabilitu*), neboli aplikovatelnost na velké množství lexikálních bází a produkci velkého množství doložených formací.¹¹⁹

Pokud se jedná o verbonominální kompozici, již několik staletí je v románských jazycích disponibilním slovtvorným prostředkem. První složené formace jsou v lexiku doložitelné již v 9. a 10. století,¹²⁰ teprve však ve 20. století nabývá na své rentabilitě. Kvantitativní nárůst verbonominálních formací v diachronním vývoji jazyka demonstruje italianista Pavel Štichauer. Na příkladech pěti italských nejproduktivnějších typech kompozit *porta+N*, *copri+N*, *salva+N*, *conta+N*, *lava+N* určených podle *Dizionario Italiano Sabatini-Coletti 1997*, dokládá, že nejde o žádnou systémovou novinku, nicméně velký kvantitativní nárůst těchto formací je patrný až ve druhé polovině 20. století. U 139 kompozit odvozených od slovesa *portare* pochází 99 formací z 20. století, 29 z 19. století, čtyři z 18. století, jedno ze 17. století a pouze tři doložená kompozita v 16. století. Podobné diachronní rozložení je též u ostatních kompozit: z 31 kompozit *copri+N* pochází 26 z 20. století, z šestnácti kompozit *lava+N* je dvanáct datováno až po roce 1950 a ze stejného období pochází i jedenáct z šestnácti kompozit *conta+N*, u kompozita *salva+N* je osm z čtrnácti formací též datováno až po roce 1950.¹²¹

Produktivitu ve smyslu rentability je možné zjišťovat buď na základě slovníků, anebo na základě moderních jazykových korpusů, kterými se rozumějí rozsáhlé soubory dat sloužící jako reprezentativní vzorek daného jazyka. Studie vycházející ze slovníků se omezují na kvantitativní výzkum z hlediska jednotlivých typů, tedy zabývají se počtem celých slovníkových hesel (*lemmat*). Oproti tomu korpusová analýza umožňuje určit kromě frekvence typů také frekvenci výskytů jednotlivých forem (*tokens*). Z korpusu lze zjistit nejen počet jednotlivých typů například italského verbonominálního kompozita *porta+N* (132 typů

¹¹⁹ srov. CORBIN, Danielle. (1987, s. 177) in: ŠTICHAUER (2007), s. 26: „(...) la productivité désigne en fait à la fois la régularité des produits de la règle, la disponibilité de l’affixe, c’est-à-dire précisément la possibilité de construire des dérivés non attestés, de combler les lacunes du lexique attesté, et la rentabilité, c’est-à-dire la possibilité de s’appliquer à un grand nombre de bases et/ou de produire un grand nombre de dérivés attestés.“

¹²⁰ DARMESTETER (1967), s. 205–209.

¹²¹ ŠTICHAUER (2007), s. 110–113.

ve slovníku *Lo Zingarelli 2011*, 214 typů v korpusu *La Repubblica*), ale i frekvenci výskytů těchto jednotlivých *lemmat* (214 *lemmat* s výskytem 46531 *tokens*) a frekvenci konkrétních forem *tokens* (z 28 tokenů kompozita *portacontenitori* je 27 tokenů *portacontenitori* a jeden token *porta-contenitori*). Jazykové korpusy ve srovnání se slovníky nabízí širší možnosti výzkumu, zvláště kvantitativního charakteru, protože umožňují složité matematické výpočty, a to jak reálné, tak hypotetické. Též jsou vhodným nástrojem pro sledování jazyka běžného úzu, protože na rozdíl od většiny slovníků věrně zachycují všechny prostředky vyhovující momentálním potřebám daného jazykového společenství. V případě italského a portugalského korpusu je však jejich velkou nevýhodou nedokonalé zpracování, z něhož plyne nepřesnost naměřených výsledků a náročnost výzkumného procesu. Do budoucnosti jsou však velice perspektivním nástrojem pro různé typy jazykových studií.

4 Verbonominální kompozita v italštině

4.1 Stručná obecná charakteristika

V italštině patří verbonominální kompozita k nejproduktivnějším typům kompozit, společně s typem N-N, A-A, Adv-N a s neoklasickými kompozity. Někteří lingvisté je dokonce považují za jednoznačně nejproduktivnější složené formace současné italštiny (např. S. Scalise 1994, A. Bisetto 1999, M. Grossmann – F. Rainer 2004). Nejnovější studie kvantitativního charakteru, vycházející z rozsáhlých jazykových korpusů, však takové tvrzení nepotvrzují (D. Ricca 2005, M. Grossmann – F. Rainer 2009). Korpusový výzkum Marie Grossmannové a Franze Rainera z roku 2009 ukázal, že dokonce i adjektivní kompozita typu A-A jsou daleko produktivnějšími formacemi. V korpusu *La Repubblica* se vyskytuje 2270 různých typů kompozit V-N, zatímco kompozit A-A je ve stejném korpusu 13 000.¹²² Ve srovnání s deverbálními deriváty, konkrétně i s jednotlivými agentivními sufixy *-tore* a *-ista*, jeví se verbonominální kompozice jako marginální slovtvorný prostředek.¹²³ V rámci kompozice je však její význam nepopíratelný, stejně jako i její celkový přínos do italské slovtvorby, protože již po několik staletí stojí za řadou nových pojmenování. V současné jazykové situaci jsou verbonominální kompozita hojně používána k označování nových předmětů, nástrojů, ale také životných činitelů, zvláště těch s negativní konotací. Pokud porovnáme zastoupení hapaxů, které jsou často zároveň i neologismy, u verbonominálních kompozit a u derivátů, dospějeme ke zjištění, že kompozice je kreativnějším a produktivnějším slovtvorným procesem než derivace.

Jak bylo definováno v předchozích kapitolách, románské verbonominální kompozitum je kompozitem v nejužším slova smyslu, tzv. *nesyntaktickým*, *pravým*, anebo podle italské terminologie tzv. *composto stretto*. Tvoří nerozdělitelnou jednotku jak po morfologické, syntaktické, tak i sémantické stránce. Dále je klasifikováno jako *subordinační exocentrické* kompozitum. Prototypické italské verbonominální kompozitum tvoří jeden celek též po formální stránce, píše se dohromady jako jedno slovo. Složky kompozita jsou zpravidla amalgamované, případně jsou propojeny hyfenem.

¹²² RICCA, Davide. *Corpus data and theoretical implications: With special references to Italian V-N compounds*, in: SCALISE, Sergio – VOGEL, Irene. *Cross-disciplinary issues in compounding*, Amsterdam/Philadelphia, 2010, s. 240, dále jen RICCA (2010).

¹²³ Tamtéž, s. 240–241.

4.2 Charakteristika na základě vlastního výzkumu

4.2.1 Metodologie výzkumu

Při výzkumu italských verbonominálních kompozit jsem vycházela z jazykového korpusu *La Repubblica*, v němž je shromážděno 330 miliónů slov z výtisků deníku *La Repubblica* z let 1985 až 2000. Pro nefunkčnost frekvenčních listů se mi nepodařilo získat frekvence jednotlivých lemmat. Proto jsem frekvenci kompozit určila součtem výskytů jednotlivých forem, jež jsem probírala manuálně. Jednotlivá lemmata jsem vyhledávala nejprve pomocí „advanced query“ zadáním hesla typu [word="salva.*"&pos="NOUN"], [word="salva-.*"&pos="NOUN"] a [word="salva.*"&pos="ADJ"]. Ukázalo se, že korpus generuje neúplný seznam formací, který neodpovídá seznamu, který obdržíme po zadání širšího hesla [word="salva.*"]. Úskalím širšího vyhledávání je ovšem nepřehledné množství dat, k nimž má navíc běžný uživatel limitovaný přístup. Z toho důvodu nejsou zjištěné údaje ve výzkumu vždy kompletní, jako například u kompozit typu *para+N* a *conta+N*. Z pozice běžného uživatele se mi též nepodařilo pořídit kompletní seznam všech verbonominálních kompozit, proto jsem se omezila jen na výzkum těch složených formací, které byly určeny jako nejproduktivnější typy ve studiích Jana Radimského a Davida Riccy. Podrobněji jsem tedy lemmatizovala a následně analyzovala 1008 typů formací V-N odvozených od 18 různých slovesných bází. Předpokládala jsem, že se jedná o báze nejproduktivnější. U všech 18 různých typů kompozit jsem zjišťovala počet vytvořených lemmat také ve slovníku *Lo Zingarelli*. Pokud jde o lemmatizaci, započítávala jsem všechny formace odpovídající kritériím kompozita V-N a formace, jejichž jednotlivé složky mohou po rozložení fungovat i jako samostatná slova. Nezařadila jsem formace sloužící jako vlastní jména a formace obsahující lexémy „*tutto*“, „*sete*“, „*dieci*“, jejichž nominální status není všemi lingvisty akceptován.

4.2.2 Fonologicko-ortografické restriktce

Po formální ortografické stránce jsou italská kompozita V-N jsou buď amalgamovaná, anebo se píšou s hyfenem. V italských gramatikách je obecně doporučován amalgamovaný pravopis. Korpusová studie Davida Riccy ukázala, že s hyfenem je psáno pouze 1,6 % kompozit ze zkoumaných 1627 všech tokens, tedy všech verbonominálních formací. Pokud se

však jedná o hapaxy, formace vyskytující se v korpusu jen jedinkrát, situace je výrazně odlišná. S hyfenem se jich píše téměř 40 %.¹²⁴

Ve svém vlastním výzkumu jsem shodně s Davidem Riccou dospěla k závěru, že amalgamovaný pravopis převažuje. Na rozdíl od D. Riccy jsem pravopis zkoumala u jednotlivých typů, nikoli tokenů. Z celkových studovaných 1008 typů formací V-N je 589 (58 %) psáno v korpusu pouze a jedině dohromady. U dalších 136 typů formací (u 13,5 %) se vedle sebe vyskytuje jak pravopis s hyfenem, tak i pravopis amalgamovaný. Pokud se u jednoho a téhož kompozita nacházejí obě pravopisné varianty, hyfen se často objevuje u formace fungující jako adjektivum. Například *lavamacchine/servizio lava-macchina*, *portabimbi/seggiolini porta-bimbi*, *portaferiti/veicolo porta-feriti*, *portaghiaccio/borse portaghiaccio*, *portavalige/carrellini porta-valige*, *reggizaino/gancio reggi-zaino*, *salvagente/programmi salva-gente*, *salvalicenziati/giudice salva-licenziati*, *salvareferendum/legge salva-referendum*, *salvaschermo/gioco salva-schermo*, *salvatangentisti/norme salva-tangentisti*, *spaccatimpani/discoteche spacca-timpani*, *tritacalcoli/macchina trita-calcoli*. Nejedná se však o žádné pravidlo, ale o pouhou tendenci, kterou lze vysvětlit tak, že u kompozita v roli modifikátoru je zachována větší sémanticko-syntaktická transparentnost než u substantiva.

Počet formací psaných pouze s hyfenem není zanedbatelný, uvažujeme-li o jednotlivých typech, nikoli celkově o všech formacích, tedy o tokens. Kompozita psaná pouze a jedině s hyfenem tvoří přibližně 28 % (283 formací z 1008). Z nich se 238 (84 %) řadí k hapaxům. Lze proto konstatovat, že čím je vyšší míra lexikalizace kompozita, tím je vyšší pravděpodobnost amalgamovaného pravopisu. A naopak čím je formace novější, méně institucionalizovaná, tím spíše se bude psát s hyfenem. Četnost formací s hyfenem či bez hyfenu se též liší podle jednotlivých sloves. Například kompozita odvozená od slovesa *battere*, *guardare*, *passare* nemají žádný typ formace, který by se psal pouze a jedině s hyfenem. U kompozit vytvořených od *aprire*, *contare*, *parare* též není pravopis s hyfenem četný. Většina z těchto kompozit má současně relativně nízký počet hapaxů. U *guardare* 3/18, *aprire* 4/10, *contare* 7/24, *parare* 4/26, *battere* 9/22, *passare* 7/15. Naopak u vysoce produktivního slovesa *salvare* je 87 typů formací z celkových 139 (62 %) psáno jenom s hyfenem. U dalšího produktivního slovesa *ammazzare* má pravopis s hyfenem 49% formací, u *tagliare* 39 %, u *mangiare* 33 %. U všech těchto čtyř sloves je zároveň vysoký podíl kompozit ve funkci adjektiva, u *salvare* dokonce 85 %. Toto zjištění vede k závěru, že

¹²⁴ RICCA (2010), s. 240.

existuje určitá korelace mezi pravopisem s hyfenem a počtem hapaxů u daného typu, a také modifikační funkcí kompozita.

Ortografie

Počet typů	Kompozita odvozená od sloves	S hyfenem	S hyfenem/ dohromady	Dohromady	Zastoupení formací jen s hyfenem
97	Acchiappare	25(19 u hapaxů)	11	61	25,77%
87	Ammazzare	43(40)	8	36	49,43%
10	Aprire	2(2)	1	7	
22	Battere	0(0)	1	21	
24	Contare	2(1)	2	20	
67	Coprire	7(7)	7	53	
18	Guardare	0(0)	1	17	
19	Lavare	4(4)	3	12	
100	Mangiare	33(29)	16	51	33%
26	Parare	2(2)	4	20	
15	Passare	0(0)	3	12	
214	Portare	40(33)	45	129	18,69%
27	Reggere	6(5)	2	19	
22	Rompere	4(3)	2	16	
139	Salvare	87(68)	19	33	62,59%
44	Spaccare	5(5)	3	36	
51	Tagliare	21(18)	6	24	41,18%
28	Tritare	4(4)	2	22	
	součet	285 (240)	136	589	
	poměr ke všem 1010 VN formacím	84,21%	13,47%	58,32%	

Při procesu amalgamace může u slovesné složky dojít k eliminaci koncové nepřízvučné samohlásky, následuje-li substantivum začínající stejnou samohláskou. V korpusu *La Repubblica* jsem se setkala s elidovanými formami například u kompozit *mangia-allenatori/mangiallenatori*, *mangia-arbitri/mangiarbitri*, *para-acqua/paracqua*, *porta-abiti/portabiti*, *porta-aeromobili/portaeromobili*, *porta-aghi/portaghi*, *taglia-alberi/tagli alberi*. Ve zcela ojedinělých případech může amalgamace způsobit tzv. *radoppiamento fonologico*, fonologický jev, spočívající ve zdvojení počáteční souhlásky nominální složky (např. *contattempo*). Interfixy se u italských kompozit V-N nevyskytují.

V italských verbonominálních kompozitech jsou nejčastěji zahrnuty dvouslabičné slovesné báze, i když ani tříslabičné báze nejsou žádnou raritou. Ze zkoumaných osmnácti nejproduktivnějších slovesnýchází je šestnáct dvouslabičných. Tříslabičnou bázi mají pouze kompozita odvozená od sloves *acchiappare* a *ammazzare*.

4.2.3 Morfologické restriktce

Po morfologické stránce je verbonominální kompozitum charakterizované binární strukturou, která v sobě zahrnuje jednu slovesnou a jednu jmennou složku. Ve výjimečných případech, které byly popsány v kapitole 3.2.3, může být kompozitum vícečlenné. Během svého výzkumu jsem se v korpusu *La Repubblica* setkala s vícečlennými kompozity charakterizovanými strukturami:

[V+V]+N (*lava-asciugabiancheria, lavatergicristallo, lavatergifari, lavatergilunotto*)

V+[V+N] (*portasciugamani*)

V+[N+N] (*acchiappa-gol-fantasma, porta-coltello-pistola*)

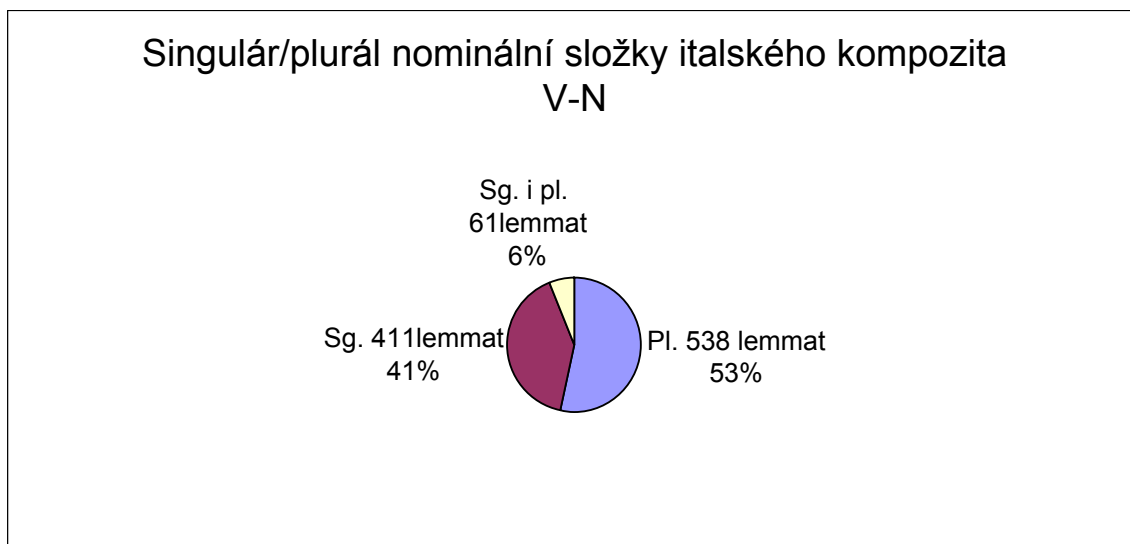
V+[N+A] (*portacartaigienica/porta-carta-igienica, portacarriarmati*).

Na pomezí kompozita a víceslovného pojmenování stojí *mangiapaneaufo/mangiapane-a-ufo, salva-Banco di Napoli* se strukturou V+[V+Prep+N]. Vzhledem k tomu, že jsou složky kompozita nerozdělitelné, patří spíše mezi kompozita.

Slovesná složka je z morfologického hlediska v kompozitu neměnná. Většina současných italských lingvistů je toho názoru, že se jedná o neaktualizovaný slovesný kmen, nikoli o indikativ či imperativ, jak se domnívají někteří jiní badatelé, třebaže po formální stránce se s imperativem shoduje (viz kapitola 3.2.3).

Jmenná složka si po vstoupení do kompozita ponechává své morfologické rysy. Může být v ženském rodě (*una borsa* → *un portaborse*), anebo v mužském rodě (*un capo* → *un copricapo*), v čísle jednotném (*un busto* → *un copribusto*) i v množném (*le storie* → *un contastorie*). To, zda bude jmenná složka do kompozita začleněna v singuláru nebo v plurálu, vyplývá často ze syntaktické struktury, kterou lze kompozitum parafrázovat. Jako zcela logický se jeví plurál u kompozit *contaminuti, lavapiatti, mangia-api, portagioielli, portalettere, spaccadenti*. Nominální složka v singuláru je naopak zcela přirozená, určená pragmatickými faktory, u kompozit typu *mangia-ozono, rompifuoco, salvaspazio, spaccacuore, tagliarumore, tritacarne*. U řady formací však není singulár či plurál syntakticky odůvodnitelný, je dán pouhou konvencí. Například u kompozit *apriscatole, portasapone* se nabízí syntaktická interpretace odůvodňující jak jednotné, tak množné číslo: *apriscatole/°apriscatola* → *Uno strumento che apre le scatole/la scatola,*

portasapone/°portasaponi → *Un oggetto che porta il sapone/°i saponi*. U mnohých kompozit se proto vyskytují obě varianty: *apribottiglia/appribottiglie*, *portacasco/portacascchi*, *spaccacervello/spaccacervelli*, *tagliaerba/tagliaerbe*. Ve vzorku 1008 typů verbonominálních kompozit mělo nominální složku v plurálu 533 formací (52,88 %). U 417 formací (41,37 %) bylo substantivum nositelem pouze singuláru, u zbylých 5,75 % se vedle sebe vyskytovaly obě varianty.

K obdobnému závěru dospěl i Jan Radimský, který analyzoval 142 typů verbonominálních kompozit ze slovníku GRADIT¹²⁵. Z tohoto vzorku mělo 73 kompozit nominální složku v plurálu (51,41 %) a 69 v singuláru (48,59 %).¹²⁶

U jednotlivých typů kompozit je poměr odlišný. Například slovesa *aprire*, *battere*, *coprire* vytvářejí kompozita, v nichž je převážná většina jmenných složek pouze v singuláru: *aprire* (8/10), *battere* (17/22), *coprire* (51/67). Oproti tomu ve většině formací odvozených od sloves *acchiappare*, *ammazzare*, *contare*, *mangiare*, *portare*, *tagliare* je jmenná složka nositelkou plurálu: *acchiappare* (73/97) a u dalších čtyř formací se vyskytuje plurál i singulár, *ammazzare* (63/87), *contare* (22/24) a jedna formace se singulárem a plurálem, *mangiare* (64/100), *portare* (119/214) a 21 formací v singuláru i v plurálu, *tagliare* (30/49) a pět formací v singuláru i v plurálu.

¹²⁵ GRADIT, De Mauro Tullio (ideato e diretto da). *Grande dizionario italiano dell'uso*, CD-ROM. Torino, Utet. 1999, vzorek kompozit za léta 1980–1999.

¹²⁶ RADIMSKÝ (2006), s. 100.

Plurál/singulár nominální složky

Počet typů	Kompozita odvozená od sloves	jen plurál	jen singulár	Singulár i plurál
97	Acchiappare	73	20	4
87	Ammazzare	63	24	0
10	Aprire	2	7	1
22	Battere	3	16	3
24	Contare	22	1	1
67	Coprire	19	47	1
18	Guardare	5	8	5
19	Lavare	13	3	3
100	Mangiare	64	36	0
26	Parare	10	12	4
15	Passare	5	9	1
214	Portare	119	73	22
27	Reggere	8	19	0
22	Rompere	11	11	0
139	Salvare	61	73	5
44	Spaccare	12	27	5
51	Tagliare	30	16	5
28	Tritare	18	9	1

U některých kompozit je přítomnost singuláru či plurálu na jmenné složce sémanticky distinktivní, odlišující od sebe dvě různá kompozita: *un portacarta* (= *contenitore per carta igienica*)/*un portacarte* (= *borsa, cassetta*), *un portauovo* (= *scodellino in cui si mette l'uovo alla coque*)/*un portauova* (= *scatola per uova*). Ve slovníku *Lo Zingarelli* má každá formace své vlastní heslo. V plurálovém užití však tato distinkce přestává platit, stejně jako i v jazyku běžného užívání, jak dokládá korpus *La Repubblica*. Formace *portauova* je zde použita jen jedinkrát, jako množné číslo od *un portauovo* (= *scodellino*).

Nejen jmenná složka, ale i verbonominální kompozitum jako celek může být nositelem jednotného nebo množného čísla. Plurál italských kompozit může být morfologicky přítomen pouze na jmenné složce, nikoli na slovesné, jako je za určitých okolností přípustné například v portugalštině. Vzhledem k tomu, že jmenná složka může být sama o sobě nositelem plurálu, určit, zda je výsledná formace v singuláru či v plurálu, lze často jen prostřednictvím externích ukazatelů, jakými jsou determinanty či modifikátory, stojícími v syntaktické struktuře před kompozitem anebo za ním: *una lavapiatti/quelle lavapiatti/lavapiatti moderne*. Pokud nejsou v bezprostřední blízkosti kompozita umístěny žádné determinanty ani modifikátory, stává se jediným interpretačním vodítkem morfologická forma slovesa, jež je spolu s kompozitem v syntaktické struktuře přítomné, případně může pomoci i širší kontextová analýza:

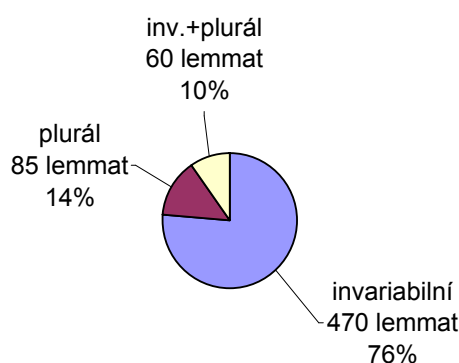
°„*In lavapiatti non si possono lavare le pentole della frittata (...)*“ → ?*nella lavapiatti??/?nelle lavapiatti??*

°„(...) *perché non ci si puliscono bene e la lavapiatti si può danneggiare.*“ → singulár

Řada formací zůstává v plurálu invariabilní, a to nejen tehdy, je-li jmenná složka již sama o sobě v plurálu (*un portadocumenti/i portadocumenti*), ale i tehdy, je-li nositelem interního singuláru (*un porta-parola/i porta-parola, un tritacuore/i tritacuore*). Jedná se o formace, v nichž je zahrnuto nepočitatelné či pomnožné substantivum, často substantivum abstraktního významu, anebo slovo přejaté z jiných jazyků, od nichž se plurál netvoří (*amor, acqua, cuore, ossa, neve, computer, container, surf*). Invariabilní je též kompozitum zastávající syntaktickou funkci modifikátoru (např. *pillone portacabine, carri portacontainer, sorteggi ammazza-stagione, norma salva-abusivi*).

Na základě svého výzkumu jsem dospěla k závěru, že invariabilní formace vysoko převládají nad těmi, v nichž je plurál morfologicky přítomen. Kompozita s modifikační funkcí jsem do svého výpočtu nezahrnovala. Vycházela jsem z předpokladu, že se jedná o formace morfologicky neměnné, jejichž číslo nezávisí na předcházejícím substantivu, neboť nejsou adjektivy v pravém slova smyslu. Z 615 kompozit V-N ve funkci substantiva je 470 invariabilních (76,42 %) a dalších šedesát kompozit (9,76 %) buď může zůstat invariabilní, anebo může morfologický plurál přijmout. Pouze 85 formací (13,82 %) je nositelem morfologického plurálu. Nejvíce kompozit s odlišnou morfologickou formou v singuláru a v plurálu je odvozeno od sloves *coprire, passare* a *battere*. Naopak formace se slovesnou složkou *acchiappa-, ammazza-, spacca-, taglia-, trita-* jsou buď zcela, anebo téměř úplně invariabilní. Jasně se zde projevuje korelace mezi invariabilitou a četností kompozit s nominální složkou v plurálu. U kompozit odvozených od *ammazzare* a *acchiappare* se nachází více než 80 % formací se jmennou složkou v plurálu, od *tagliare* a *tritare* kolem 60 %. Všechny uvedené invariabilní typy kompozit jsou též charakteristické vysokým zastoupením v adjektivní funkci: *acchiappare* (46 %), *ammazzare* (62 %), *spaccare* (73 %), *tagliare* (63 %), *tritare* (79 %). Morfologický plurál výsledné formace je tudíž u daných kompozit předem zablokován jak plurálovou formou nominální složky, tak syntaktickou modifikační funkcí, již kompozita zastávají.

Plurál/invariabilita kompozita ve funkci substantiva

Pokud se jedná o gramatickou kategorii rodu, italská kompozita V-N jsou díky své exocentricitě bezpříznakovými formacemi. Žádná ze složek neurčuje kategorii celé struktury, proto jsou determinovány rodem mužským. Ovšem z obecného pravidla se některé formace vymykají. Příznakovým bývá kompozitum s referenční kategorií životných činitelů, kde je dichotomie maskulinum a femininum zcela přirozená. V korpusu se můžeme setkat například s formacemi: *un/una ammazzasentenze*, *un/una contafavole*, *un/una guardalinee*, *un/una guardaporta*, *un/una portocolori*, *un/una rompiscatole*. Kompozitum se může stát příznakovým i tehdy, referuje-li o neživotném subjektu ženského rodu. Takový referent je jakoby ze syntaktické struktury elidovaný. Často je jediným možným referentem kompozita. Například u kompozita *una portacontenitori* lze z pragmatických důvodů doplnit pouze neživotný subjekt rodu ženského, kterým teoreticky může být *nave*, *macchina*, *struttura*, *costruzione* apod. Při výběru konkrétního referenta hraje důležitou roli lexikalizace daného syntaktického spojení. V případě kompozita *portacontenitori* proto rodilý mluvčí určí za referenta jednoznačně *nave* a vyloučí ostatní možné subjekty. Nejčastějšími elidovanými referenty ženského rodu jsou *una macchina* a *una nave*. V korpusu *La Repubblica* jsou ženským rodem determinována například kompozita: *una (macchina) lavascodelle*, *una (macchina) mangia-lattine*, *una (macchina) mangiasoldi*, *una (macchina) tagliaerbe*, *una (nave) rompighiaccio*, *una (nave) portarinfuse*, *una (nave) portaelicotteri*.

Morfologickou kategorii rodu jsem zkoumala u 615 kompozit ve funkci substantiv. Ženský rod byl zastoupen v překvapivě vysoké míře. U devatenácti formací (3,09 %) se nacházel výhradně determinant rodu ženského, u dalších 32 formací (5,20 %) se vyskytovaly obě varianty. Celkově tedy zhruba 8,3 % kompozit bylo příznakových, zatímco 91,71 % zůstalo nepříznakových. Nejvíce formací determinovaných ženským rodem je odvozeno od

slovesa *lavare* (celkově 50 %), *rompere* (38,46 %), a dále pak od *guardare* (16,67 %) a *tagliare* (13,64 %). U kompozit se slovesnou složkou *lava-* se jedná o elizi substantiva *macchina* (*una lavabiancheria, una lava-asciugabiancheria, una lavapanni, una lavapavimenti, una lavapiatti, una lavascodelle, una lavastoviglie*) a o referenci k životnému činitele ženského rodu u formace *una lavavetri*. Příznaková kompozita odvozená od *rompere* jsou pejorativními označeními životných činitelů (*una rompicoglioni, una rompiballe, una rompipalle, una rompiscatole*), u kompozit odvozených od *guardare* se ve dvou případech jedná o činitele ženského rodu (*una guardalinee, una guardaporte*) a u kompozita *una gardaroba* je ženský rod přejatý z francouzštiny, z níž pochází i celá formace. U kompozit vytvořených od slovesa *tagliare* se jedná o elizi různých referentů (*una /macchina/tagliaerbe, una /tranche/taglia-evasori, una /bomba/taglia-margherite*).

4.2.4 Syntaktické restriktce

Italské verbonominální kompozitum je syntaktickým vztahem predikátu a jeho interního argumentu, předmětu přímého. Subjekt, ke kterému kompozitum referuje, stojí mimo formaci. Tím je dán jeho exocentrický charakter. Jen ve zcela výjimečných případech nelze jmennou složku interpretovat jako komplement predikátu. Ve zkoumaném vzorku kompozit k takovým formacím patří *alzabandiera, battibecco, batticuore, battimano*, kompozita označující událost nebo činnost. Jsou to tzv. *composti eventivi*, u nichž jmenná složka zastává roli podmětu.¹²⁷ Syntaktické konstrukce těchto formací vypadají následovně:

battibecco → *il becco batte*

batticuore → *il cuore batte*

battimano → *la mano batte*

alzabandiera → *la bandiera si alza*

Interpretace kompozit instrumentálně-místních, jako například *lavamani* a *battiscopa*, též není jednoznačná, a proto se zakládá na pragmatických principech.¹²⁸

Obecně lze konstatovat, že ve verbonominálních kompozitech jsou v převážné většině zahrnuta slovesa tranzitivní, která vyžadují komplement. Na slovesné báze se ovšem vztahují další fonologické, sémantické a lexikální restriktce, proto ne každé tranzitivní sloveso

¹²⁷ Antoinetta Bisettová je toho názoru, že „subjekt *cuore* je pro predikáty *battere* a *crepare* ‚odvozeným‘ podmětem (derived subject) generovaným v semi-interní pozici argumentové struktury slovesa.“ in: ŠTICHAUER (2008), s. 89.

¹²⁸ srov. ŠTICHAUER (2008), s. 89.

v kompozici vystupuje. Ve verbonominální kompozici jsou upřednostňována slovesa dvouslabičná, Davide Ricca uvádí 60% preferenci dvouslabičných slovesných bází v korpusu *La Repubblica*,¹²⁹ a ze sémantického hlediska slovesa agentivní, označující nějaký děj nebo činnost.

4.2.5 Sémantické restrikce

Substantivum zahrnuté ve struktuře V-N může být konkrétní i abstraktní, počítatelné i nepočítatelné, a může pocházet z různých lexikálně-konceptuálních polí. Nevztahuje se na ně žádná specifická restrikce, splňuje-li základní syntakticko-sémantické kritérium kompatibilitnosti s predikátem (viz kapitola 3.2.1). Jmenná složka může být v různé míře lexikalizovaná a při svém vstupu do kompozita může být již derivovaným (*salvatangentisti*: *salva* + *tangentisti* < *tangente*), složeným (*contachilometri*: *conta* + *chilometri* < *chilo* + *metri*), anebo zkráceným substantivem (*portafoto*: *porta* + *foto* < *fotografia*). Převážná většina substantiv jsou obecnými jmény, ale vlastní jména jsou též v kompozitech zahrnuta. Buď jsou označení politiků (*acchiappa-ruberti*, *ammazza-Bush*, *salva-Cavaliere*, *salva-Craxi*, *salva-Eltsin*, *salva-Gatto Silvestro*, *salva-Prodi*), anebo různých organizací, zvláště ekonomicko-politického a sportovního zaměření, u nichž je většinou celý název zastoupen zkratkou (např. *acchiappa-Milan* < *AC Milan*, *ammazzaGiro* < *Giro d'Italia*, *ammazza-Rai* < *Radio Audizioni Italia*, *salva-Dc* < *Democrazia cristiana*, *salva-Enel* < *Ente Nazionale per l'Energia Elettrica*, *salva-Gp* < *Gran Premio*, *salva-Inter* < *FC Inter Milan*, *salva-Usl* < *Unità sanitarie locale*, *salva-Fininvest* < *società FINANZIARIA d'INVESTIMENTO*).

Substantivum nemusí mít nutně domácí původ, může být též přejatým slovem z jiného jazyku. Například z francouzštiny jsou přejatá substantiva: *enfant* → *porta-enfant/porta-infanti*, *cocaine* > *cocaina* → *porta-cocaina*, *cravate* > *cravatta* → *porta-cravatte*, *champagne* → *portachampagne*, *cartouche* > *cartuccia* → *porta-cartucce*, *drogue* > *dròga* → *porta-droga*, *foulard* → *mangia-foulard*, *hélicoptère* > *elicòttero* → *portaelicotteri*, *photographie* > *fotografia* → *porta-fotografia*. U většiny nově vzniklých kompozit jsou jmenné složky anglického původu.

Ve zkoumaném vzorku v korpusu *La Repubblica* obsahují anglickou výpůjčku tato kompozita:

¹²⁹ RICCA (2010), s. 244.

Anglické substantivum	V-N kompozitum
box-office	spacca-box-office
cake	mangia-cake
computer	porta-computer/portacomputer
condom	porta-condom
container	porta-container/porta-containers ¹³⁰
crack	porta-crack
gay	mangia-gay
gol	mangiagol
	acchiappa-gol-fantasma
chewingum	portachewingum
leader	mangia-leader
manager	tritamanager
pool	ammazza-pool
rail	guarda-rail/guardarail
skinhead	acchiappa-skinhead
slip	salvaslip
smog	acchiappa-smog
	mangia-smog
sponsor	acchiappa-sponsor
spot	tagliaspot
surf	portasurf
water	copri-water

Jmenná složka může pocházet z různých lexikálně-konceptuálních polí. Nejčteněji jsou zastoupeny předměty a nástroje (např. *apricatole*, *battitappeto*, *copriletto*, *guardacasco*, *lavascodelle*), po nich následují životní činitelé (např. *acchiappa-bambini*, *ammazzadirettori*, *ammazza-politici*, *mangia-donne*, *salvacomunisti*), hojně se vyskytují i označení vztahující se k částem lidského těla (např. *apricervello*, *coprigomito*, *lavamani*, *reggipancia*, *rompinaso*), k živočichům, rostlinám a plodům (např. *acchiappacani*, *ammazzacimici*, *mangiapatate*, *passapomodoro*, *spaccacristalli*) a také k přírodním jevům a úkazům (např. *acchiappastelle*, *mangiafuoco*, *paracqua*, *paravalanghe*, *tritaneve*) (viz příloha 1).

¹³⁰ Substantivum *container* může být do italského kompozita zahrnuto i v plurálu, připojením anglického gramatického morfému *-s* → *portacontainers*.

Co se týče slovesné složky, ve verbonominálních kompozitech jsou zahrnuta slovesa dějová, a z nich zejména ta, která odkazují k nějaké fyzické činnosti. Stavové sloveso se v kompozitech naopak nenachází ani jediné. Hojně jsou zastoupena slovesa s významem destruktivním (*ammazzare, battere, bruciare, bucare, forare, frangere, guastare, spaccare, spezzare, struggere, rompere, tagliare, trinciare, tritare*), slovesa implikující nějakou transformaci, změnu stavu (*acchiappare, aprire, asciugare, aspirare, cambiare, cavare, copiare, chiudere, lavare, lustrare, pelare, pulire, sciogliere, spazzare, tappare, tergere, vuotare*) a slovesa pohybu (*fermare, frenare, girare, lanciare, parare, passare, portare, saltare, scacciare, schizzare, spingere, tirare*). Dále se v kompozitech vyskytují slovesa s významem lokativním (*attaccare, appendere, appoggiare, mettere, posare, reggere, stirare*), slovesa fyziologická (*baciare, beccare, cacare, divorare, grattare, mangiare, mordere, pisciare, sputare*) a slovesa referující o nějaké transakci (*affittare, prestare, rubare, vendere*) či slovesa s významem ochrany (*coprire, guardare, salvare*). Jen zcela ojediněle se v kompozitech objevují slovesa odkazující k psychické aktivitě (*cantare, contare*).

4.2.6 Výstupní lexikální kategorie kompozita

Obecně je za výstupní lexikální kategorii kompozit V-N považováno substantivum: V1 (*porta*) + N1 (*fortuna*) → N2 (*portafortuna*). Po morfologické stránce je kompozitum charakterizováno stejnými gramatickými kategoriemi jako substantivum, tedy rodem a číslem. Také ze syntaktického hlediska může být determinováno a modifikováno podobně jako substantivum, z čehož se usuzuje jeho substantivní povaha. Řada formací však ve větě zastává stejnou funkci jako adjektivum, a to funkci modifikační. Některá kompozita svým syntaktickým chováním odpovídají pouze substantivům, jiná naopak jen adjektivům. Početnou skupinu tvoří kompozita, jež v syntaxi vystupují jednak jako substantiva, jednak jako adjektiva. Četný výskyt kompozit v modifikační funkci nemusí nutně vést ke zpochybnění platnosti „jednotné výstupní hypotézy“ (Unitary Output Hypothesis), s níž jako první přišel Mark Aronoff (1976) a následně ji zevrubně vysvětlil Sergio Scalise (1984).¹³¹ Pro zachování „jednotné výstupní hypotézy“ se nabízí několik řešení, jež ve své studii podrobně popisuje Davide Ricca.

První z nich vychází z morfologie. Formace typu *nave portaconatainer* může být považována za kompozitum v širším slova smyslu $[[nave]N[portacontainer]N]N$. Substantivní povahu můžeme též vysvětlit apozičním vztahem mezi slovy *nave* a *portaconainer*, anebo tak,

¹³¹ RICCA (2010), s. 248.

že substantivum přejalo adjektivní status jen nepřímo, konverzí $N \rightarrow A$, k níž došlo ve druhé fázi slovotvorného procesu. 1) $[porta]_v[container]_N]_N \rightarrow [portacontainer]_N$

2) $[portacontainer]_N \rightarrow [portacontainer]_A$

Na rozdíl od prvního řešení, toto vysvětlení počítá s možností rozdělení hlavy a jejího modifikátoru, zastoupeného kompozitem (např. *astuccio portasigarette* \rightarrow *astuccio d'argento portasigarette*).¹³²

Pro jednotnou výstupní lexikální kategorii mluví také skutečnost, že kompozitum v adjektivní pozici zůstává invariabilní, neshoduje se v čísle ani v rodě s modifikovaným substantivem. Právě kvůli absenci flexe nelze, dle Jana Radimského, tato kompozita považovat za „pravá adjektiva, ale za substantiva ve funkci epitetu, tedy za substantiva přesunutá na místo adjektiv.“¹³³ Dále uvádí námitku, že „většina z nich se může kombinovat jen s několika určitými substantivy (*filtro arresta-banda*, *barriera/pannello frangirumore*, *cannone sparaneve* atd.), jelikož mají silný sémantický potenciál.“¹³⁴

Problematickým bodem všech navržených řešení pro zachování „jednotné výstupní hypotézy“ je předpoklad existence odpovídající substantivní formace, která musí být doložitelná, tudíž frekventovaná a institucionalizovaná, anebo musí být přinejmenším přirozeně „možným slovem“. Pokud však většímu počtu kompozit nelze přiřadit žádnou substantivní formaci a pokud nemají paralelní substantivní užití, pak se „jednotná výstupní hypotéza“ stává méně přesvědčivou.¹³⁵

Pokud bychom však uvažovali o dvou výstupních lexikálních kategoriích, museli bychom zvážit, zda také nejde o dva různé slovotvorné procesy, v nichž vznikají verbonominální substantiva a adjektiva. S hypotézou dvou slovotvorných pravidel a dvou výstupních lexikálních kategorií přichází ve španělštině Franz Rainer (1993). Opačné stanovisko zastává například Andréas Gather (2001), který konstatuje, že hypotéza dvou slovotvorných pravidel je zbytečně redundantní, zvláště když tato dvě pravidla nevykazují odlišné fonologické, morfologické a sémantické rysy.¹³⁶

Davide Ricca navrhuje řešení, které ponechává v platnosti „jednotnou výstupní hypotézu“. Slovotvorný proces je třeba nahlížet v širší perspektivě, nejen jako otázku

¹³² srov. tamtéž, s. 248.

¹³³ RADIMSKÝ (2006), s. 98.

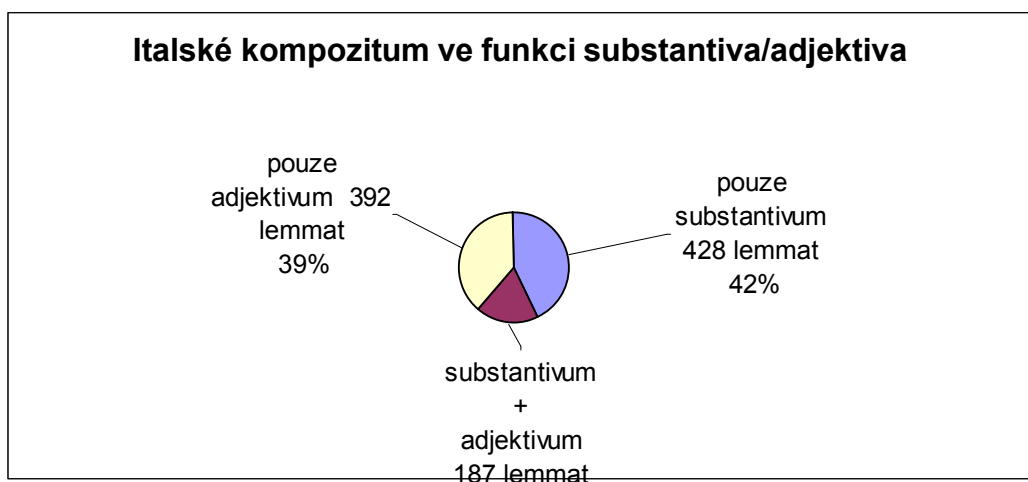
¹³⁴ RADIMSKÝ (2006), s. 98.

¹³⁵ RICCA (2010), s. 248–249.

¹³⁶ RICCA (2010), s. 254.

morfologie, ale i jako proces následné lexikalizace. Výstupní lexikální kategorii je nejvhodnější vnímat jako předem nespecifikovanou, a závislou na kontextu.¹³⁷

Ve svém vlastním výzkumu v korpusu *La Repubblica* jsem se též zabývala otázkou výstupní lexikální kategorie verbonominálních kompozit. Zastoupení kompozit v modifikační funkci jsem zjišťovala na základě jednotlivých typů. Celkových 1008 kompozit (lemmat), odvozených od osmnácti nejproduktivnějších sloves, jsem rozdělila do tří základních skupin. První skupinu tvoří ta kompozita, jež zastávají výhradně funkci substantiva, ve druhé skupině jsou kompozita s nominální i modifikační funkcí, třetí skupinu tvoří ta kompozita, která fungují pouze jako adjektiva. Zcela zvlášť jsem vyřadila kompozitum *battibaleno*, které se nachází výhradně v adverbiální vazbě *a battibaleno*.¹³⁸ Dospěla jsem k výsledku, že kompozita ve funkci substantiv a kompozita s modifikační funkcí jsou ve vyváženém poměru: 428 typů kompozit V-N (42,46 %) může zastávat pouze funkci substantiv, zatímco 392 typů (38,89 %) se nachází pouze a jedině v pozici modifikátoru. Celkem 187 kompozit (18,55 %) může mít jak nominální, tak i modifikační funkci. Absolutní poměr kompozit ve funkci substantiv a ve funkci adjektiv je tedy 615 vůči 579. Nejvyšší procento zastoupení lemmat v modifikační funkci je u kompozit *salva+N* (94%), *trita+N* (78%), *spacca+N* (73%), *rompi+N* (68%), *taglia+N* (63%), *mangia+N* (62%) a *ammazza+N* (62%). Kromě typu *rompi+N* jde zároveň o vysoce produktivní typy kompozit, a to jak podle počtu formací, tak podle procentuálního zastoupení hapaxů. Proto můžeme konstatovat, že modifikační funkce kompozit souvisí s produktivitou daného typu a často se se nachází u hapaxů.

¹³⁷ Tamtéž, s. 254.

¹³⁸ V adverbiálním spojení se uplatňují též kompozita *paralume* a *rompicollo* (*gonne a paralume*, *a rompicollo*). Na rozdíl od *battibaleno* jsou používána též v různých jiných vazbách, v nichž fungují jako typická substantiva, proto jsem je započítala do skupiny kompozit s nominální funkcí.

Pokud bychom obdobným způsobem rozčlenili jednotlivé tokeny, zjistili bychom mnohem výraznější převahu nominálních kompozit. Některé typy kompozit se sice objevují jak ve funkci nominální, tak ve funkci modifikační, jejich adjektivní užití je však pouze marginální. Těmito kompozity jsou často vysoko frekventované formace (např. *battistrada*, *copricapo*, *guardalinee*, *guardasigilli*, *passaporto*, *passatempo*, *portaerei*, *portaborse*), které by při „tokenové analýze“ změnilo celkový poměr zastoupení substantivních a adjektivních formací ve prospěch těch substantivních.

Davide Ricca takovou studii, která by vycházela z jednotlivých tokenů verbonominálních kompozit, uskutečnil a na základě frekvenčního logaritmického výpočtu došel k závěru, že 75 % kompozit V-N přítomných v korpusu *La Repubblica* má funkci nominální. Při stejném výpočtu uskutečněném u hapaxů však dospěl k vyrovnanému zastoupení substantivních a adjektivních formací.¹³⁹

4.2.7 Referenční kategorie výstupní formace V-N

Výstupní formace V-N odkazuje nejčastěji k instrumentu. Referentem může být předmět běžného užití (*coprیمانubrio*, *portapepe*, *reggipancia*, *tagliapatate*), nástroj či přístroj potřebný v domácnosti (*apribottiglia*, *lavapanni*, *passapomodoro*, *tagliacarte*, *tritacarne*) anebo technologický stroj či zařízení větších rozměrů (*battipista*, *parafulmine*, *porta-merci*, *portaelicotteri*). Italské verbonominální kompozitum může kromě instrumentů označovat i životného činitele. Referuje o různých povoláních, zvláště o méně prestižních (*battiferro*, *guardaboschi*, *portamazette*, *portapalla*, *spaccapietre*, *taglialegna*) či o těch s negativní konotací (*passacarte*, *portaborse*, *reggi-cilindro*), anebo slouží jako metaforické označení osob s určitým morálním defektem (*acchiappasottane*, *mangiapane*, *mangia-tangenti*, *rompiscatole*, *rompi-uova*, *spaccamontagne*). Některá kompozita slouží jako expresivní popis životního postoje či názoru životného činitele (*acchiappacimici*, *acchiappanuvole*, *acchiappa-sponsor*, *ammazza-aziende*, *mangiapreti*). Méně četně zastoupenou referenční kategorií italských kompozit V-N jsou události a činnosti (*alzabandiera*, *ammazza-caffè*, *battibecco*, *battimuro*, *copri-fuoco*, *lavamani*, *passatempo*). Další referenční kategorií jsou různá nařízení, vyhlášky či programy (*acchiappapubblico*, *ammazzadebiti*, *salva-referendum*, *salva-riscaldamento*, *spaccaprezzo*, *taglia-evasori*). Zřídka kompozitum odkazuje k rostlinám a živočichům (*spaccasassi*, *mangia-api*).

¹³⁹ RICCA (2010), s. 238.

Rozložení verbonominálních kompozit do jednotlivých kategorií se liší podle toho, vycházíme-li ze slovníku, anebo z korpusu. Jan Radimský roztřídil všechna vybraná verbonominální kompozita z *GRADIT* nezávisle na jejich syntaktické funkci, to jest dohromady substantiva i adjektiva, do tří skupin: na instrumenty, agenty a jiné. Zjistil, že téměř 78 % formací označuje instrument, zatímco 21 % odkazuje k životnému činiteli. Další 1,5 % referuje jak o instrumentu, tak o životném činiteli. Zbýlých 3,5 % kompozit spadá do jiné kategorie.¹⁴⁰

V korpusu *La Repubblica* jsem 1008 lemmat rozdělila na substantiva a na adjektiva. Referenční kategorii jsem určovala jen u kompozit ve funkci substantiv, formace sloužící jako modifikátory jsem dále netřídila. Z celkových 615 formací V-N referuje 303 kompozit (49,3 %) o instrumentech, 243 (39,5 %) o životných agentech a dalších 21 kompozit označuje jak instrument, tak agent. Zhruba 6 % kompozit odkazuje k jiným referentům. Rozložení mezi instrumenty a agenty je podle korpusového výzkumu téměř vyrovnané. U jednotlivých typů kompozit je poměr zastoupení odlišný, závislý na sémantice slovesné báze. Proto kompozita typu *copri+N* a *para+N* jsou téměř výhradně instrumentální, zatímco formace zahrnující slovesnou bázi *mangia-*, *ammazza-* a *spacca-*, jsou většinou označení životného činitele.

Referenční kategorie	počet lemmat	instr.	agent	instr. /agent	instr. /jiné	agent/jiné	jiné
Acchiappare	68	10	48 (70, 59%)	2	0	1	7
Ammazzare	43	5	31 (72, 09%)	0	0	1	6
Aprire	7	5 (71, 42%)	1	1	0	0	0
Battere	21	9	5	2	0	0	5
Contare	17	12 (70, 58%)	5	0	0	0	0
Coprire	55	53 (96, 36%)	0	0	0	0	2
Guardare	18	1	15	1	1	0	0
Lavare	16	10	2	3	1	0	0
Mangiare	55	8	45 (81, 82%)	0	0	0	2
Parare	25	22 (88%)	1	2	0	0	0
Passare	13	7	2	0	1	1	2

¹⁴⁰ RADIMSKÝ (2006), s. 99.

Portare	174	126 (72, 41%)	40	7	1	0	0
Reggere	17	11	6	0	0	0	0
Rompere	13	1	10	1	0	0	1
Salvare	20	6	5	0	1	0	8
Spaccare	18	1	14 (77, 77%)	0	0	0	3
Tagliare	22	8	11	1	0	1	1
Tritare	13	8	2	1	1	0	1
součet	615	303	243	21	6	4	38
poměr %	615	49, 27%	39, 51%	3, 41%	0, 98%	0, 65%	6, 18%
součet celkově instr.		instr.	agent				jiné
/agent/. jiné		330	268				48

4.2.8 Produktivita italských kompozit V-N

Do kompozice může teoreticky vstoupit kterékoli tranzitivní sloveso, i některá netranzitivní slovesa, produktivních slovesných bází, jež jsou do kompozice zahrnuta, je však pouze omezený počet. Davide Ricca ve své studii verbonominálních kompozit propojil 9000 sloves registrovaných ve slovníku *Dizionario Sabatini Coletti 1997* se slovesnými bázemi přítomnými v korpusu *La Repubblica* a zjistil, že pouhých 399 z nich je zahrnuto ve verbonominálních kompozitech.¹⁴¹ Některá slovesa mohou vytvářet pouze jediné kompozitum (např. *accalappiare* → *accalappiacani*, *affittare* → *affittacamere*),¹⁴² jiná naopak i několik desítek (např. *acchiappare*, *ammazzare*, *portare*, *salvare*, *tagliare*). Davide Ricca uvádí, že kolem 53 % slovesných bází z celkových 399 stojí za vznikem pouhého jediného kompozita V-N, zatímco devět nejproduktivnějších sloves je odpovědných za 40 % všech různých typů (*types*) i hapaxů.¹⁴³ Produktivita sloves vstupujících do kompozice je různá a mění se i v průběhu staletí a desetiletí. Například některé slovesné báze, uváděné Federico Tollemachem jako běžně se vyskytující, ztratily v průběhu času na své produktivitě a v současných kompozitech V-N se nacházejí jen ojediněle (např. *accattare*, *gonfiare*, *guidare*, *lustrare*).¹⁴⁴

Ve své vlastní studii jsem dospěla k poznatku, že diachronní posun v produktivitě lze vysledovat při srovnání frekvence jednotlivých typů verbonominálních kompozit ve slovníku a v korpusu daného jazyku. Slovníky registrují všechny institucionalizované lexémy, v jazyce doložené, jejichž existence trvá již několik let nebo i století. Nerozlišuje však mezi výrazy četně užívanými a těmi, které v průběhu času ztratily na svém úzu. Neologismy jsou ve

¹⁴¹ RICCA (2010), s. 243.

¹⁴² příklady převzaty z DARDANO (2009), s. 192.

¹⁴³ RICCA (2010), s. 247.

¹⁴⁴ DARDANO (2009), s. 191–192.

slovnících zahrnutý jen okrajově. Jedná se o výrazy, které jsou již částečně institucionalizované, jazykovým společenstvím přijaté a používané, nikoli o výrazy vytvořené pro momentální potřebu mluvčího. Oproti tomu korpus zaznamenává vedle institucionalizovaných frekventovaných výrazů také ty lexémy, které teprve do povědomí jazykového společenství vstupují, tedy lexémy možné a nedoložené. Tím lze odůvodnit rozdílnou produktivitu verbonominálních kompozit zjištěnou na základě slovníku a na základě korpusu. K rozdílným výsledkům dospějeme též při srovnání jednotlivých slovníků, v závislosti na jejich velikosti a období vzniku.

Například Jan Radimský vycházel ve své studii ze slovníku *GRADIT* podle počtu typů vytvořených od jednotlivých sloves určil následující pořadí nejproduktivnějších italských kompozit V-N:¹⁴⁵

	GRADIT	typy
1	PORTARE	24
2	COPRIRE	9
3	SALVARE	5
4	LAVARE	4
5	CONTARE	3
6	PARARE	3
7	PASSARE	3
8	REGGERE	3
9	ROMPERE	3

Při vytvoření obdobného seznamu na základě slovníku *Lo Zingarelli 2011* dospějeme k trochu odlišnému pořadí.¹⁴⁶

	Lo Zingarelli 2011	typy
1	PORTARE	132
2	PARARE	57
3	COPRIRE	41
4	GUARDARE	41
5	BATTERE	39

¹⁴⁵ RADIMSKÝ (2006), s. 100.

¹⁴⁶ Mezi slovesné báze, které tvoří deset a méně kompozit V-N, mohou patřit i jiné než výše uvedené. Při svém výzkumu produktivních slovesnýchází jsem vycházela ze seznamu J. Radimského získaného ze slovníku GRADIT a ze seznamu D. Riccy určeného podle korpusu La Repubblica. Oba seznamy jsem propojila a připojila jsem slovesnou bázi *apri-*, která se hojně vyskytuje i v jiných románských jazycích, zvláště pak ve druhém zkoumaném jazyce, v portugalštině. Produktivitu všech těchto slovesnýchází jsem ověřovala jak ve slovníku Lo Zingarelli tak v korpusu La Repubblica.

6	MANGIARE	32
7	TAGLIARE	31
8	LAVARE	26
9	PASSARE	19
10	SALVARE	16
11	REGGERE	15
12	CONTARE	15
13	ROMPERE	11
14	APRIRE	8
15	SPACCARE	7
16	TRITARE	7
17	ACCHIAPPARE	5
18	AMMAZZARE	3

V obou slovnících jsou shodně vysoko řazena kompozita odvozená od sloves *portare*, *coprire* a *parare*. Dále pak se v obou seznamech nachází slovesa *passare*, *salvare*, *lavare*, *contare*, *parare*, *passare* a *reggere*.

Zjišťujeme-li produktivitu na základě korpusu *La Repubblica*, zjistíme, že zdaleka ne všechna slovesa, jež se jeví jako produktivní ve slovnících, vystupují na předních pozicích v seznamu vytvořeném na základě korpusu a naopak. Davide Ricca dospěl v korpusu *La Repubblica* k odlišnému seznamu nejproduktivnějších slovesných bází.¹⁴⁷ V něm přední příčky obsazují slovesa *mangiare*, *acchiappare*, *ammazzare*, *tagliare* a *tritare*, která v seznamu dle *GRADIT* vůbec nefigurují a v *Lo Zingarelli* jsou umístěna až za slovesy *guardare* a *battere*, jež naopak do první desítky nejproduktivnějších slovesných bází v korpusu nepatří. Ve svém vlastním výzkumu jsem navzdory problematickému přístupu k datům došla k téměř totožnému seznamu jako Davide Ricca. K deseti nejproduktivnějším bázím uvedenými Davidem Riccou jsem připojila i všechny produktivní báze z *GRADIT* a *Lo Zingarelli* a podle počtu vytvořených formací V-N jsem je seřadila od nejproduktivnějších k méně produktivním.

	La Repubblica corpora (Ricca)	typy	hapaxy	La Repubblica corpora (vlastní výzkum)	typy	hapaxy
1	PORTARE	214	103	PORTARE	214	104
2	SALVARE	152	98	SALVARE	139	91
3	MANGIARE	104	69	MANGIARE	100	62

¹⁴⁷ RICCA (2010), s. 247.

4	ACCHIAPPARE	100	62		ACCHIAPPARE	97	60
5	AMMAZZARE	93	70		AMMAZZARE	87	66
6	COPRIRE	72	43		COPRIRE	67	39
7	TAGLIARE	55	33		TAGLIARE	49	27
8	PARARE	46	13		SPACCARE	44	26
9	SPACCARE	44	25		TRITARE	28	19
10	TRITARE	29	19		REGGERE	27	18
11					PARARE	26	4
12					CONTARE	24	7
13					BATTERE	22	9
14					ROMPERE	22	10
15					LAVARE	19	8
16					GUARDARE	18	3
17					PASSARE	15	7
18					APRIRE	10	4

Ze všech seznamů je patrné, že jednoznačně nejproduktivnějším typem italského kompozita V-N je *porta+N*, které má v počtu vytvořených formací velký náskok před ostatními typy kompozit. Do první desítky nejproduktivnějších typů se shodně ve slovnících i v korpusu řadí *copri+N*, *salva+N* a *para+N*.

Produktivitu slovotvorného prostředku je možné určit nejen podle frekvence vytvořených typů, ale i podle míry zastoupení hapaxů, to jest lemmat vyskytujících se v korpusu pouze jedinkrát. Vzhledem k tomu, že hapaxy jsou velmi často totožné s neologismy, lze dle Haralda Baayena podle míry jejich zastoupení mezi lemmaty určit *rentabilitu* daného slovotvorného prostředku a tempo nárůstu slovníku. Produktivitu lze vyjádřit rovnicí $P = V1/N$, poměrem všech hapax legomena a počtem výskytů všech lemmat. Harald Baayen vnímá produktivitu ve smyslu rentability jako pravděpodobnost výskytu nové formace při postupném procházení daného korpusu.¹⁴⁸

V Baayenově pojetí produktivity se jako nejproduktivnější typ jeví verbonominální kompozita odvozená od slovesa *ammazzare*, dále pak kompozita odvozená od *acchiappare*, *spaccare*, *mangiare* a *tritare*. Všechny uvedené typy, vyjma *mangia+N*, nepatří ve slovnících mezi ty nejproduktivnější. Naopak formace *passa+N* a *guarda+N* řazené podle frekvence typů ve slovnících na přední místa, zřejmě přestávají být produktivními typy. Podle počtu vytvořených lemmat i podle nízké produktivity vypočítané dle Baayenova vzorce $P=V1/N$

¹⁴⁸ srov. ŠTICHAUER, Pavel. *Handout k přednášce Korpusová lingvistika v rámci kurzu Lingvistika pro romanisty*, Kurz FFUK, Praha, ze dne 7. 10. 2010.

obsazují v seznamu kompozit zkoumaných v korpusu poslední příčky. Výpočet produktivity dle Baayena je ovšem nutné považovat pouze za orientační údaj, a to z toho důvodu, že nereflexuje vysokou frekvenci některých lemmat (např. *portavoce*, *portafoglio*). Proto se kompozitum *portare* jeví jako typ neproduktivní, třebaže v počtu vytvořených lemmat je kompozitem nejproduktivnějším. U kompozit s vysoko frekventovanými lemmaty je tudíž výsledná naměřená hodnota zkreslená. Abychom tedy mohli srovnávat kvantitativně odlišné typy, je třeba sjednotit hodnotu N, a to buď interpolací, nebo extrapolací, jak navrhuje Marco Baroni a Stefan Evert.¹⁴⁹

PRODUKTIVITA				
P=V1/N				
La Repubblica corpora	typy	tokeny	hapaxy	P=V1/N
AMMAZZARE	87	164	66	0, 4024
ACCHIAPPARE	97	307	60	0, 1954
SPACCARE	44	149	26	0, 1745
MANGIARE	100	619	62	0, 1
TRITARE	28	196	19	0, 0969
TAGLIARE	49	377	27	0, 07162
SALVARE	139	1600	91	0, 0569
REGGERE	27	1086	18	0, 01657
COPRIRE	67	2466	39	0, 0158
LAVARE	19	577	8	0, 0139
CONTARE	24	763	7	0, 0092
ROMPERE	22	1300	10	0, 0077
APRIRE	10	569	4	0, 007
BATTERE	22	2355	9	0, 0038
PORTARE	214	46531	104	0, 00224
PARARE	26	3538	4	0, 0011
PASSARE	15	7291	7	0, 00096
GUARDARE	18	6947	3	0, 00043

Produktivitu formací V-N můžeme též určit čistě a jedině podle procentuálního zastoupení hapaxů u jednotlivých typů. Z více než 60 % jsou hapaxy zastoupeny u kompozit vytvořených ze sloves *ammazzare*, *tritare*, *reggere*, *salvare* a *acchiappare*.

PRODUKTIVITA dle hapaxů h/tp%				
La Repubblica corpora	typy	hapaxy	h/tp	h/tp%

¹⁴⁹ ŠTICHAUER, Pavel. *Handout k přednášce Korpusová lingvistika v rámci kurzu Lingvistika pro romanisty*, Kurz FFUK, Praha, ze dne 7. 10. 2010.

AMMAZZARE	87	66	0,758	75,80 %
TRITARE	28	19	0,67	67 %
REGGERE	27	18	0,666	66,66 %
SALVARE	139	91	0,655	65,50 %
MANGIARE	100	62	0,62	62 %
ACCHIAPPARE	97	60	0,618	61,80 %
SPACCARE	44	26	0,59	59 %
COPRIRE	67	39	0,582	58 %
TAGLIARE	49	27	0,551	55,10 %
PORTARE	214	104	0,486	48,60 %
PASSARE	15	7	0,46	46 %
ROMPERE	22	10	0,454	45,40 %
LAVARE	19	8	0,421	42,10 %
BATTERE	22	9	0,409	40,90 %
APRIRE	10	4	0,4	40 %
CONTARE	24	7	0,29	29 %
GUARDARE	18	3	0,166	16,60 %
PARARE	26	4	0,15	15 %

Kromě četnosti jednotlivých typů formací V-N lze z korpusu určit i frekvenci užití jednotlivých lemmat. Ve studovaném vzorku 1008 lemmat je v korpusu 49,62 % zastoupeno hapaxy. Pouze 116 lemmat (11,5 %) má frekvenci vyšší než deset tokens. Mezi nejfrekventovanějších patnáct lemmat se v korpusu *La Repubblica* řadí:

Nejfrekventovanější italská kompozita V-N	tokeny
portavoce/portavoci/porta-voce/porta-voci	27656
portafoglio/portafogli	12679
passaporto	5561
guardasigilli/guardasigili	3605
coprifuoco/copri-fuoco	1933
guardalinea/guardalinee	1843
portaerea/portaeree/portarei	1711
portaborse/porta-borse/portaborsa	1131
guardaroba	962
battibecco	820
paravento	803

paracadute/paracaduta	784
parabrezza	733
passamontagna/passamontagne	679
passatempo	652
contagocce	525
portabandiera/portabandiere/porta-bandiera	518
battistrada	501
battimani/battimano	500

Vysoce frekventovaná lemmata jsou často lexikalizovanými výrazy, které v povědomí většiny rodilých mluvčích přestaly buď částečně, anebo úplně fungovat jako složená slova, jež lze rozložit na dvě samostatné složky. Jsou spíše vnímány jako celek, jako slovní báze, které mohou vstoupit do dalších slovtvorných procesů. Charakter kompozicionality se zřejmě již vytratil u lexémů *portafoglio*, *passaporto*, *coprifuoco*, *guardaroba*, *parabrezza*, *paracadute*, *passamontagna* a *passatempo*. Jak však již bylo řečeno v první kapitole této diplomové práce, určit, zda a nakolik je daný výraz lexikalizovaný, lze jen těžko, protože lexikalizace je procesem subjektivním.

5 Verbonominální kompozita v portugalštině

5.1 Stručná obecná charakteristika

Portugalská kompozita V-N a N-N jsou klasifikována jako kompozita v nejužším slova smyslu a společně s formacemi N-Prep-N a N-A, jež též vykazují vysoký stupeň syntakticko-sémantické soudržnosti, patří k nejproduktivnějším typů složených lexikálních jednotek. Verbonominální kompozita jsou v portugalštině stále hojně užívána k pojmenování nových předmětů a nástrojů, ale také životných činitelů, událostí a živočichů. Často jsou označeny lidovými, jimž ve standardním jazykovém rejstříku odpovídají slova derivovaná. Podle interního vztahu mezi slovesnou a jmennou složkou se řadí mezi subordinální typ kompozit. Silvia Ribeirová subordinální kompozitum V-N specifikuje blíže jako typ kompletivní (*composto subordinativo completivo*), neboť substantivum do kompozita zahrnuté zastává syntaktickou funkci komplementu. Ze syntakticko-sémantického hlediska se jedná o typ exocentrický, protože žádná ze složek není hlavou. Prototypické portugalské kompozitum V-N je po morfologické i syntaktické stránce substantivem, charakterizované vlastním rodem a číslem.

5.2 Charakteristika na základě vlastního výzkumu

5.2.1 Metodologie výzkumu

Při svém výzkumu portugalských verbonominálních kompozit jsem vycházela jednak ze slovníku *Dicionário da Língua portuguesa* 2006 od Porto editora, jednak z největšího elektronického korpusu portugalského jazyku *CETEMPúblico*, obsahujícího 180 milionů slov z deníku *Público* z let 1991–1998. Slovník jsem probírala manuálně a u jednotlivých sloves jsem vyhledávala všechny hyfenizované formy kompozita V-N. Amalgamovaná kompozita, v portugalštině málo četná, jsem začlenila tehdy, pokud patřily ke stejnému typu kompozit jako hyfenizované formace. Komplexní seznam zahrnující též amalgamované hapaxy V-N by bylo možné manuální metodou získat jen velmi obtížně. Dospěla jsem k seznamu 137 sloves zahrnutých minimálně v jediném kompozitu, který jsem následně porovnála se seznamem Silvie Ribeirové, jež vycházela z elektronické verze stejného slovníku, jen staršího vydání *Dicionário da Língua portuguesa* 1996. Pro další výzkum jsem vyčlenila pouze takové typy kompozit, které byly zastoupeny alespoň šesti formacemi. Dostala jsem tak osmnáct různých typů formací V-N zastoupených 271 lemmaty, jež jsem dále zkoumala po stránce morfologické a sémantické. Současně jsem seznam 137 slovesných bází vyhledaných ve slovníku zanesla do korpusu *CETEMPúblico* a pokoušela jsem se prostřednictvím zadání typu „guarda.-*“ zjistit počet utvořených verbonominálních formací. Amalgamovaná kompozita se

mi touto metodou výzkumu nepodařilo získat. Vzhledem k tomu, že pravopisná portugalská norma doporučuje hyfenizovaný pravopis kompozit V-N, je jejich procento zanedbatelné. Jednotlivá kompozita jsem následně ověřovala v kontextu a určovala jejich morfologicko-sémantické charakteristiky a frekvenci výskytu. Vyřadila jsem všechny formace s pravopisnými překlapy a kompozita fungující jako vlastní jména, která jsou často frekventovanými výrazy, a to i u kompozit jinak zcela neproduktivních. Též jsem nezapočítávala kompozita obsahující lexém *tudo* (např. *faz-tudo*), jenž v gramatikách bývá stále řazen mezi zájmena neurčitá, nikoli mezi podstatná jména vzniklá konverzí z jiného slovního druhu, jako například *o forte* < *forte*, *o fraco* < *fraco*. Naopak jsem začleňovala všechny morfologicky transparentní formace, jež bylo možné rozložit na samostatně existující sloveso a substantivum, a to bez ohledu na stupeň lexikalizace celého kompozita. Během svého výzkumu jsem narazila na řadu funkčních nedostatků korpusu. Zejména jsem se potýkala s problémem, že si neodpovídají lexikální a číselné údaje zjištěné prostřednictvím zadání „Distribuição das formas“ a „Distribuição dos lemas“. Součet výskytů všech forem daného lexému by měl být teoreticky roven frekvenci uvedené u lemmatu. To ovšem v praxi často neplatí. Z toho důvodu jsou některé zjištěné frekvence nepřesné, zvláště pokud se jedná o frekventované kompozitum.

5.2.2 Fonologicko-ortografické restriktce

Portugalské verbonominální kompozitum je typické tím, že každý ze členů si ponechává svůj vlastní fonologický přízvuk. Jako nezávislé složky vystupují i po ortografické stránce. Slovesná a jmenná část kompozita jsou ve vztahu juxtapozice, a pro zachování prozodické a grafické jednotnosti jsou složky formace většinou propojeny hyfenem. Podle gramatiky Evanilda Bechary se s hyfenem mají psát taková kompozita „v nichž si složky zachovaly svůj vlastní přízvuk, nikoliv však význam, jsou-li posuzovány odděleně, avšak sémantickou jednotku vytváří celek.“¹⁵⁰ Obdobně jako v italštině však pravopis není rozhodujícím kritériem pro vymezení kompozit. Ortografie s hyfenem je záležitostí úzu,¹⁵¹ proto mezi kompozita mohou patřit také formace psané odděleně, splňují-li syntakticko-sémantické předpoklady nerozdělitelnosti, anebo formace s amalgamovaným pravopisem.

¹⁵⁰ BECHARA, Evanildo. *Moderna gramática portuguesa*, São Paulo: Companhia editora nacional, 1992, s. 65.

¹⁵¹ CUNHA, Celso – CINTRA, Lindley. *Nova Gramática do português contemporâneo*, Lisboa, 2002, s. 107, dále jen CUNHA (2002): „Reitere-se que o emprego do hífen é uma simples convenção ortográfica. Nem sempre os elementos justapostos vêm ligados por ele. Há os que se escrevem unidos (...); como há outros que conservam a sua autonomia gráfica.“

Amalgamace se u portugalských kompozit V-N nachází jen ojediněle. V převážné většině se jedná o vysoce lexikalizované a frekventované lexémy, které v povědomí rodilých mluvčích ztratily svůj kompoziční charakter (např. *girassol*, *parapeito*, *portavoz*, *salvavidas*).

U jednoho a téhož typu kompozita se může objevit více pravopisných variant (např. *bate-barba/batibarba*, *gira-discos/giradisco*, *guarda-lamas/guarda lama*, *matabicho/matabicho*, *mata-mouros/matamouros*, *passa-tempo/passatempo*, *pára-choques/párachosques*). Distinktivní platnost nabývá pravopis u kompozita *matacão* a *matacão* a *mata-cães*. Ve slovníku *Dicionário da Língua portuguesa*¹⁵² má každá z formací vyhrazené své vlastní heslo. Amalgamovaná formace *matacão* je označením pro štěrk, úlomek skály a bradku s kotlety, kompozitum *mata-cão* odkazuje k rostlině a *mata-cães* je buď plurálovou variantou *mata-cão*, anebo má význam instrumentálně-agentivní, referující o jedu či jedovatém člověku. V korpusu *CETEM Público* se tato sémantická distinkce stírá, všechny tři ortografické varianty *matacão/mata-cães/matacães* reprezentují pouze třetí z významů.

Ačkoli se u portugalských verbonominálních kompozit můžeme teoreticky setkat se všemi ortografickými variantami, pravopis s hyfenem nalezneme u většiny formací. Mezi 271 studovanými kompozity V-N v *Dicionário da Língua portuguesa* se s hapaxem píše 98,5 % lemmat, výhradně amalgamovaný pravopis se nachází jen u tří lemmat (*matacão*, *parapeito*, *tirapé*). Silvia Ribeirová, vycházející ve své studii kompozit z *Dicionário Eletrónico da Língua Portuguesa* od Porto Editora 1996, uvádí několik dalších formací V-N s amalgamovaným pravopisem: *andapé*, *girassol*, *giravolta*, *mijaburro*, *passatempo*, *pegamassa*, *rapapé*, *rodapé*, *tornassol*.¹⁵³

U jmenné složky kompozita kolísá pravopis diftongu *-ou* a *-oi* (*guarda-vassouras/guarda-vassoiras*, *lava-louça/lava-loiça*, *mata-mouros/mata-moiros*) a nazálního konsonantu *-n* s nazálním vokálem *-ã* (*mata-sanos/mata-sãos*). Rozdílná ortografie není sémanticky distinktivním rysem. Pokud dojde k amalgamací slovesné složky a jmenné složky začínající na sibilantu *-s*, kvůli zachování neznělé výslovnosti dochází ke zdvojení konsonantu (*girassol*, *tornassol*).

Slovesná složka zahrnutá do struktury kompozita je podobně jako v italštině převážně dvouslabičná, ale tříslabičné báze jsou též hojně zastoupeny. Ve zkoumaném vzorku kompozit odvozených od 86 různých sloves se u 23,26 %, to jest u dvaceti typů, nachází

¹⁵² *Dicionário da Língua portuguesa*, Porto Editora, 2006.

¹⁵³ RIBEIRO (2010), s. LI–LII.

tříslabičná báze: *acusa-*, *alegra-*, *apanha-*, *apaga-*, *apara-*, *aperta-*, *arranca-*, *arranha-*, *arrasta-*, *desmancha-*, *engana-*, *engole*, *enxota-*, *escalda-*, *esgana-*, *espalha-*, *espanta-*, *estoira-*, *estraga-*, *rebenta-*. Procento zastoupení víceslabičných bází je ve srovnání s italštinou vyšší. U neproduktivních typů portugalských kompozit V-N se též můžeme setkat s bází čtyřslabičnou (*arrebenta+N*, *escorropicha+N*).

5.2.3 Morfologické restriktce

Portugalské verbonominální kompozitum v sobě obvykle zahrnuje pouze jednu složku slovesnou a jednu jmennou. Tříčlenná formace se v portugalštině stejně jako i v italštině vyskytuje ojediněle. Se strukturou V+ [V+N] jsem se ve svém vlastním výzkumu setkala u kompozita *salva-pára-quedistas* a *limpa-pára-brisas*. Jiným typem vícečlenné formace je *papa-moscas-de-meio-colar* [V+N]+Prep+A+N. Spíše než o kompozitum v pravém slova smyslu se jedná o víceslovné pojmenování, které podobně jako kompozitum referuje k jediné entitě. Obdobné syntaktické formace nejsou v portugalštině neobvyklé, často slouží jako lidová označení pro různé druhy rostlin, živočichů (*não-me-toques*, *não-te-esqueças-de-mim*), případně odkazují k nějaké mytologické osobě (*não-sei-que-diga* = ďábel). Celso Cunha a Lindley Cintra ve své gramatice od sebe neodlišují pravá kompozita a víceslovná pojmenování, proto jsou všechny uvedené formace řazeny mezi kompozita.¹⁵⁴

Do formace V-N jsou přednostně začleňována slovesa z první slovesné třídy. Do druhé slovesné třídy ze zkoumaného vzorku 86 sloves přísluší slovesa *bater*, *encher*, *fazer*, *lamber* a do třetí třídy slovesa *abrir*, *cobrir*, *engolir*. Celkově vzato, z první třídy nepochází pouze 9 % slovesných bází. Tendenci dosazovat do kompozit slovesa první třídy potvrzují dle Silvie Ribeirové i nově vznikající kompozita (*caça-talentos*, *caça-autógrafos*, *espanta-espíritos*, *papa-concursos*, *porta-minas*).¹⁵⁵

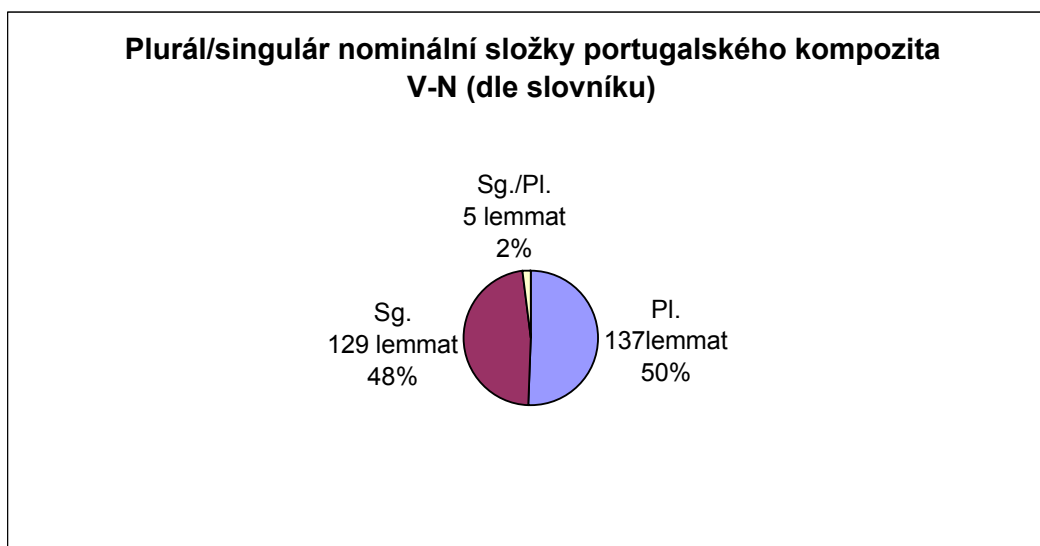
Mezi dalšími charakteristikami portugalského kompozita V-N uvádí Silvia Ribeirová téměř úplnou absenci denominálních a deadjektivních sloves a malé zastoupení prefigovaných sloves. Příkladem slovesa s prefixem je snad pouze *abaixar*, *arrebentar*, *desfiar*, *repicar*. V kompozičním procesu by teoreticky mohly vzniknout formace typu ^o*armazena-livros*, ^o*aprisiona-coraões* či ^o*entristece-almas*, proto jejich nepřítomnost v systému je přičítána jiným než systémovým důvodům.¹⁵⁶

¹⁵⁴ CUNHA (2002), s. 106–108.

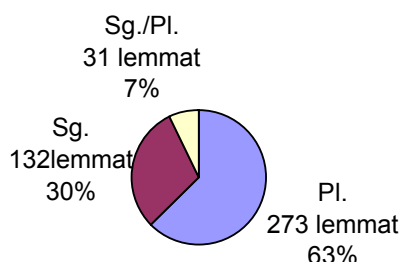
¹⁵⁵ RIBEIRO (2010), s. 40.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 40.

Jmenná složka může do kompozice vstupovat jak v singuláru, tak v plurálu, podobně jako v italštině a v dalších románských jazycích. Poměrné zastoupení kompozit V-N se jmennou složkou v plurálu a v singuláru je podle *Dicionário da Língua portuguesa* vyrovnané: 137 kompozit z 271 (50,56 %) má substantivum v plurálu, 129 v singuláru (47,6 %), u pěti lemmat existují obě varianty. V kompozitech vyčleněných z korpusu *CETEM Público* převažuje plurálová forma jmenné složky. Ze 436 typů odvozených od 86 sloves je substantivum nositelem plurálu u 273 (62,61 %), singulár se nachází u 132 lemmat (30,28), obě varianty jsou přítomny u 31 kompozit (7,11 %). Nejvyšší zastoupení plurálové formy je u kompozit vytvořených ze sloves *lançar* (100 %), *parar* (96 %), *portar* (76 %) a *tirar* (71 %). Naopak singulár se vyskytuje u většiny kompozit odvozených od *lesar* (dvacet z 23 lemmat), což je dáno tím, že sloveso *lesar* vyžaduje za komplement nepočítatelné substantivum abstraktní povahy (např. *lesa-ambiente*, *lesa-cultura*, *lesa-majestade*, *lesa-natureza*, *lesa-pátria*).

**Plurál/singulár nominální složky portugalského kompozita
V-N (dle korpusu)**

Singulár a plurál jmenné složky může v některých případech od sebe odlišovat dvě různé sémantické jednotky. Ve slovníku se tato distinkce uplatňuje u kompozit *fura-bolo* (= ukazováček)/*fura-bolos* (= aktivní člověk), *lava-dente* (= kořalka)/*lava-dentes* (= urážka), *lava-pé* (= rostlina)/*lava-pés* (= mytí nohou), *mata-cão* (= rostlina)/*mata-cães* (= jed, jedovatý člověk), *mata-cavalo* (= rostlina)/*a mata-cavalos* (= rychle adv.). V korpusu jsem se s distinktivní platností plurálu setkala pouze u dvojice kompozit *papa-figo* (= živočich-žluva)/*papa-figos* (= plachta lodě).

Co se týče morfologické kategorie rodu, verbonominální kompozita jsou nepříznaková, to jest maskuliní. Ženský rod se u nich objevuje jen zřídka. Podle korpusové studie jsou portugalská kompozita zastávající funkci substantiva nepříznakovými formacemi z 96,25 % a podle studie vycházející z *Dicionário da Língua portuguesa* z 90,74 %. Ve slovníku je ve zkoumaném vzorku 270 kompozit nositelem ženského rodu pět formací (1,85 %), současně ženský i mužský rod se vyskytuje u dvaceti kompozit (7,41 %).

V korpusu jsem se z celkových 398 studovaných substantivních kompozit setkala s pěti formacemi výhradně v ženském rodě (1,26 %) a deseti kompozity v ženském i v mužském rodě (2,5 %). Příznaková kompozita jsou v převážné většině označeními životných činitelů. Nejčastěji jsou zastoupeni u kompozita typu *papa+N* (viz příloha 3).

Morfologický plurál výsledné formace V-N má být podle všech mluvnických pravidel přítomen pouze na jmenné složce (*guarda-chuva* → *guarda-chuvas*). V korpusu, reflektujícím jazyk běžného úzu, jsem se ovšem u několika kompozit setkala s plurálem vyjádřeným jak na jmenné, tak na slovesné složce (*guardas-costas*, *guardas-redes*, *guardas-rios*, *portas-aéreos*, *quebras-cabeças*). U jedné formace byl dokonce morfém plurálu přítomný pouze na slovesné

složce (*quebras-mar*). Dalším příkladem je kompozitum *conta-gotas*, jež by mělo správně zůstat invariabilní, ovšem v korpusu se nachází ve tvaru *contas-gotas*, to jest s morfologicky vyjádřeným plurálem na slovesné složce.

Podle korpusové analýzy je u portugalských kompozit ve srovnání s italštinou o něco vyšší zastoupení formací se jmennou složkou v plurálu, proto zůstává více formací po přechodu do množného čísla invariabilní. Morfologicky neměnné je ve většině případů též kompozitum se jmennou složkou zakončenou na sibilantu *-s* (např. *apara-lápis*, *caça-vírus*). protože není-li oxytonem, plurál se od takového substantiva netvoří.

5.2.4 Syntaktické restrikce

Jak již bylo definováno pro italštinu a další románské jazyky, sloveso začleněné do kompozita V-N je většinou slovesem tranzitivním. Jeho komplement je reprezentován nominální složkou. Typickým tranzitivním dvouvalenčním slovesem je například *apanhar*, *apertar*, *cortar*, *quebrar*. Některá slovesa mohou mít užití jak tranzitivní, tak intranzitivní. Silvia Ribeirová uvádí příklad tranzitivního a netranzitivního chování u slovesa *abrir*. Netranzitivně vystupuje v konstrukci: *A loja do cidadão já abriu*. Tranzitivně je ho užito v konstrukcích: *O meu pai abriu a porta imediatamente*. *Eles já abriram o teu presente*.¹⁵⁷ V kompozitech se pochopitelně uplatňuje jeho tranzitivní interpretace: *Este instrumento abre as latas* → *É um abre-latas*.

V kompozitech mohou tranzitivní povahy nabývat také některá typicky intranzitivní slovesa, konkrétně slovesa inergativní (*espirrar* → *espirra-canivetas*, *cagar* → *caga-lume*) a inakuzativní (*arrebentar* → *arrebenta-bois*, *arrepia* → *arrepia-cabelo*, *estoura-vergas*. Ve formacích V-N se též mohou vyskytnout slovesa trojvalenční (např. *mandar*, *furtar*), vyžadující tři povinné argumenty, subjekt jako externí argument, předmět přímý a předmět nepřímý jako dva argumenty interní. Figurují-li tato slovesa ve verbonominálním kompozitu, je formálně obsazena pouze pozice předmětu přímého.¹⁵⁸

1) fráze: *Ele mandou a carta à sua namorada*.

kompozitum V-N: *manda-chuva*, *manda-lua*.

2) fráze: *O ladrão furtava os bolsos aos turistas estrangeiros*.

kompozitum V-N: *furta-capa*, *furta-cor*, *furta-fogo*, *furta-passo*.

¹⁵⁷ RIBEIRO (2010), s. 42.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 42.

Jmenná složka nezastává funkci předmětu přímého jen u několika málo kompozit. V případě *giravolta*, *girassol*, *tornassol* je komplementem slovesa předmět nepřímý (viz kapitola 3.2.3). U kompozit typu *guarda+N* existuje dvojí syntaktická interpretace jmenné složky. Buď funguje jako předmět přímý v kompozitech *guarda-fatos*, *guarda-jóias*, *guarda-louça*, *guarda-vestidos*, které mohou být parafrázovány jako „*alguém/alguma coisa que guarda X*“, anebo jako předmět nepřímý v kompozitech *guarda-chuva*, *guarda-fogo*, *guarda-sol*, *guarda-vento*, jež lze interpretovat jako „*alguma coisa que guarda X do Y*“ (*alguma coisa que guarda/resguarda da chuva, do fogo, do sol, do vento*).

Zvláštním případem jsou kompozita *mijaburro*, *urra-boi*, *rincha-cavalo*, *rilha-boi*, v nichž jmenná složka nezastává roli interního argumentu, ale spíše je dislokovaným subjektem, to jest argumentem externím.¹⁵⁹

5.2.5 Sémantické restrikce

Substantivum zahrnuté v kompozitu V-N je většinou obecným jménem, vlastní jméno se vyskytuje pouze ve formacích *acusa-cristos*, *acusa-pilatos*, *mata-Mário*. Se zkratkou organizace jsem se setkala pouze u kompozita *caça-pides* < *Polícia Internacional e de Defesa do Estado*. Na rozdíl od italštiny se v portugalských verbonominálních kompozitech téměř nevyskytují neadaptovaná vypůjčená slova z cizích jazyků. Příkladem je pouze *lança-rockets*, kde je nominální člen výpůjčkou z angličtiny. Řada substantiv zahrnutých v kompozitech sice z cizího jazyku pochází, ale z fonologicko-morfologického hlediska se jedná již o adaptované lexémy (např. *nazis* → *caça-nazis*, *vírus* → *caça-vírus*, *torpedo* → *lança-torpedos*, *futebol* → *lesa-futebol*, *economia* → *lesa-economia*, *linfócito* → *limpa-linfócitos*, *droga* → *pesa-drogas*, *preservativo* → *porta-preservativos*).

V kompozitech jsou většinou zastoupena konkrétní počítatelná substantiva, ale do kompozita mohou vstoupit i podstatná jména nepočítatelná (*guarda-fogo*, *guarda-vento*, *pára-água*, *pára-luz*) a se zcela abstraktním významem (*fura-vidas*, *guarda-volume*, *lesa-majestade*, *mata-fome*, *passa-fomes*, *quebra-jejum*). Jmenná složka může náležet do různých sémanticko-konceptuálních polí. Největší zastoupení mají v portugalských kompozitech V-N substantiva referující o nějakém předmětu a nástroji (*abre-latas*, *apanha-copos*, *arranca-pregos*, *caça-moedas*, *cobre-bagagens*, *guarda-louça*, *lança-bolas*, *mira-rádio*, *pesa-camas*, *porta-livros*). Na rozdíl od italštiny nejsou zdaleka tak početnou skupinou substantiva

¹⁵⁹ RIBEIRO (2010), s. 69.

označující životného činitele (*acusa-cristos, beija-bebés, bota-fumeiro, caça-clientes, enxota-diabos, espanta-ladrões, lesa-consumidor, lesa-homens, lesa-praxistas*), ale naopak jsou ve vyšší míře do jmenné složky zahrnuta substantiva vztahující se k lidskému tělu a referenti z kategorie živočichů, rostlin a plodů, a z kategorie přírodních jevů. V obou jazycích tvoří důležitou skupinu podstatná jména abstraktního významu, pocházející z různých sémantických polí. Často označují pocity, stavy a události. Ovšem ne vždy lze přesně určit jejich referenční kategorii, proto jsem je v italštině ve svém seznamu neuváděla vůbec a v portugalštině jsem vyčlenila jen skupinu substantiv s jasně abstraktním významem, která se již sama o sobě ukázala být velmi početná (viz příloha 2).

U některých typů kompozit je výběr nominální složky silně omezen sémantickými požadavky složky slovesné. Příkladem je sloveso *lançar*, jež vyžaduje za komplement konkrétní počítatelné substantivum označující nějaký předmět. S výjimkou formace *lança-perfumes* je v korpusu u všech kompozit typu *lança+N* tento požadavek splněn (např. *lança-bombas, lança-facas, lança-foguetes, lança-roquetes*). Naopak komplementem vyhovujícím požadavkům slovesa *lesar* je nepočítatelné, abstraktní podstatné jméno (např. *lesa-ambiente, lesa-biosfera, lesa-democracia, lesa-pátria*).

Slovesa vstupující do kompozice V-N jsou z významového hlediska slovesy dějovými, označujícími nějakou fyzickou činnost (např. *apanhar, bater, cortar, lançar, saltar, tragar, tremer, trepar, virar, voltar*). Řada dějových sloves se vztahuje k fungování lidského těla (např. *beijar, chorar, chuchar, chupar, comer, engolir*). Často se jedná o lidová až vulgární pojmenování (např. *cagar, escorrepichar, lambear, mijar, papar, rilhar, tragar, trincar*). Stavová slovesa nejsou v portugalských kompozitech zastoupena vůbec a slovesa označující psychickou aktivitu se vyskytují jen výjimečně.¹⁶⁰ Při svém výzkumu v korpusu a ve slovníku jsem se setkala jen s několika kognitivními a volitivními slovesy:

acusar → *acusa-cristos, acusa-pilatos*

alegrar → *alegra-campo*

contar → *conta-gotas, conta-passos, conta-quilómetros, conta-rotações, conta-visitantes*

enganar → *engana-rapazes, engana-vista*

lesar → *lesa-ambiente, lesa-arte, lesa-cultura, lesa-majestade, lesa-pátria aj.*

mandar → *manda-chuva, manda-lua*

quitar → *quita-merenda*

¹⁶⁰ RIBEIRO (2010), s. 51–52.

tirar → *tira-dúvidas*, *tira-teimas*

Sloveso *tirar* označuje především fyzickou aktivitu (= vytáhnout, vytrhnout, vyndat), ale může též sloužit jako synonymum kognitivního slovesa *esclarecer* (= objasnit). První význam slovesa se nachází u kompozit *tira-agrafos*, *tira-dentes*, *tira-chumbo*, zatímco s druhou sémantickou interpretací se setkáme ve výše jmenovaných kompozitech *tira-dúvidas*, *tira-teimas*.

5.2.6 Výstupní lexikální kategorie kompozita

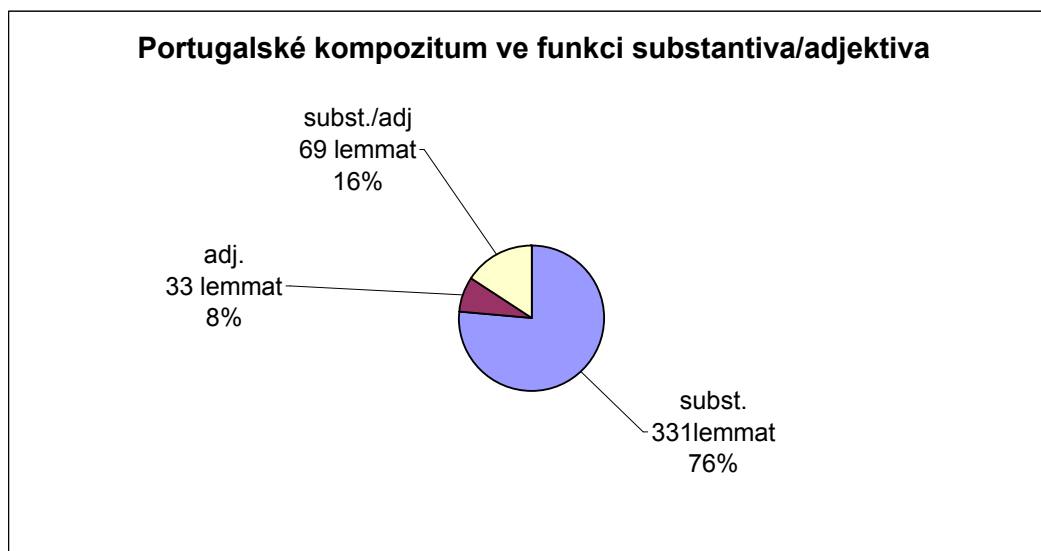
Výstupní lexikální kategorií portugalské formace V-N je substantivum, které je charakterizováno vlastními morfologickými kategoriemi, to jest rodem a číslem. Také v syntaxi vykazuje stejné rysy jako substantivum, ačkoli v některých syntaktických strukturách může fungovat i jako adjektivum (*vandalos pinta-paredes*, *máquinas traga-moedas*), anebo dokonce jako adverbium (*a pica-pau*, *à queima-roupa*, *a tira-colo*, *a saca-rolhas*). Na rozdíl od italštiny je však modifikační funkce kompozita V-N okrajovou záležitostí.

V současné jazykové situaci není proto nutné uvažovat o dvou výstupních lexikálních kategoriích portugalských verbonominálních kompozit, příležitostnou modifikační funkci kompozita V-N lze vysvětlit apozicí. V *Dicionário da Língua Portuguesa* je pouze u tří kompozit (1,12 %) z celkových 271 studovaných vyznačena možnost modifikačního uplatnění (*corta-fogo*, *fura-bolos*, *papa-fina*). Žádné není charakterizováno pouze jako adjektivum.

V korpusu *CETEM Público* vystupuje ve vzorku 436 zkoumaných kompozit čistě jako substantivum 331 lemmat (76 %). Dalšíh 69 kompozit (16 %) může zastávat jak roli substantiva, tak roli adjektiva. Pouze 33 lemmat (7,5 %) má výhradně funkci modifikátoru (např. *rodas espanta-insectos*, *viaturas lança-pontes*, *crime lesa-majestade*, *elevador monta-cargas*, *vandalos pinta-paredes*, *vaca pisa-papéis*, *bombeiro queima-livros*, *versão rebenta-tímpanos*, *coligação saca-fundos*, *folha tapa-nuca*, *máquinas traga-moedas*, *bisnaga vira-bicos*). Nejvyšší zastoupení adjektivních formací je u dvou nejproduktivnějších typů kompozit *caça+N* a *porta+N*. Počet lemmat *caça+N* zastávajících pouze modifikační funkci je devět (24 %) z celkových 37 (*telelixo caça-audiências*, *filme caça-bilhetes*, *público caça-bruxas*, *operação caça-cão*, *promoções caça-clientes*, *filas caça-dólares*, *máquinas caça-moedas*, *máquinas caça-níqueis*, *atletas caça-recordes*, *serra corta-crânios*). Další čtyři lemmata (10 %) mohou být užita jak v nominální, tak i v modifikační funkci. Mezi 49 kompozity *porta+N*

mají čistě adjektivní funkci pouze čtyři lemmata (8 %) (*bolsas porta-mapas, moto porta-câmaras, palettes porta-instrumentos, cartões porta-valores*), ovšem dalších deset lemmat (20 %) může fungovat buď jako substantivum, nebo jako adjektivum.

Četný výskyt adjektiv u nejproduktivnějších typů kompozit dokládá, že verbonominální kompozice je v portugalském jazyce stále produktivním slovtvorným procesem, který se navíc dále vyvíjí.

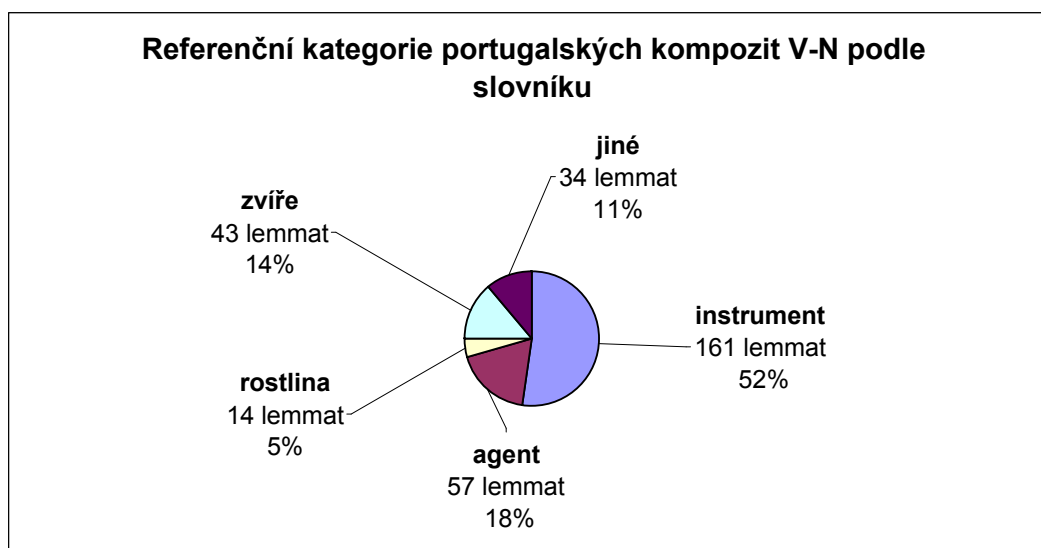

5.2.7 Referenční kategorie výstupní formace V-N

Výstupní formace V-N se vztahují k referentům z několika málo lexikálně-konceptuálních polí. Z kvantitativního hlediska se nejvíce verbonominálních kompozit řadí do kategorie instrumentů, kterou lze dále rozdělit na podskupinu předmětů běžného užití (*abrelatas, apara-lápis, corta-arame*), domácích přístrojů (*gira-discos, lava-louça*), technologických strojů a vynálezů (např. *lava-ruas, limpa-neves, monta-cargas, porta-aéreos, porta-máquinas, porta-paletas*), oděvů (*passa-montanhas, tapa-nuca, tapa-ventos*), nádob a úložných prostor (*guarda-vestidos, porta-jóias, porta-luvas*). Po kompozitech referujících o instrumentech jsou nejčetněji zastoupenou skupinou životní činitelé. Nejčastěji se jedná o popis méně lukrativních profesí (např. *enxota-diabos, escorrepicha-galhetas, guarda-caça, guarda-porta, limpa-chaminés, malha-ferreiro, portavoz*), morálních defektů (*desmancha-prazeres, espalha-brasas, estraga-festas, fura-vidas, mata-cães*) a výrazných povahových rysů daných osob (např. *arrepia-cabelo, lambe-botas, puxa-saco*). Označení se většinou

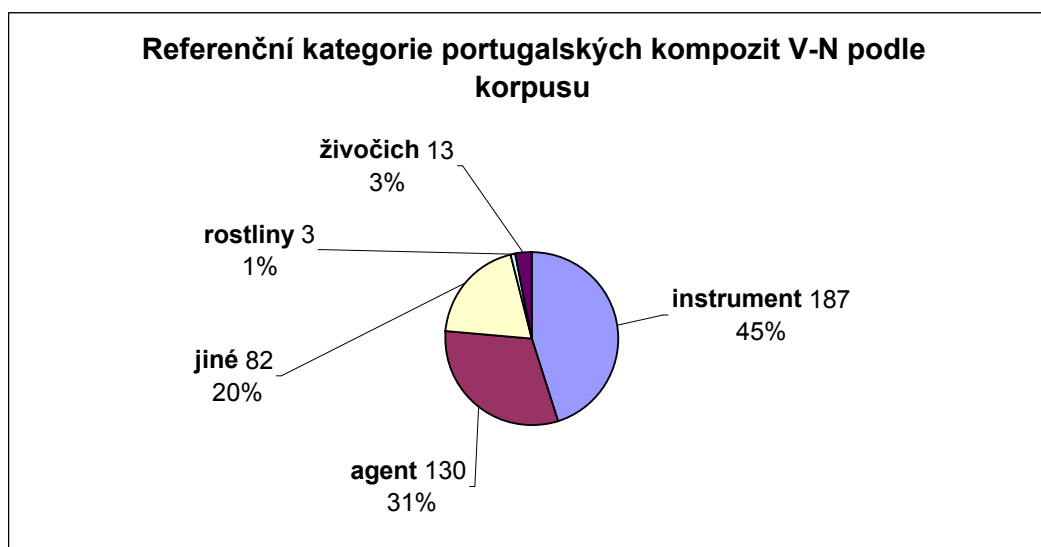
zakládá na metafoře či hyperbole a je negativně konotované.¹⁶¹ Mezi referenty jsou zastoupeni zloději, padouši, domýšlivci, lenoši, mlukové, pobožňůstkáři a různí slaboši. Další hojně zastoupenou skupinou jsou živočichové a rostliny (např. živočichové: *escava-terra*, *lambe-olhos*, *luzi-lume*; rostliny: *alegra-campo*, *apanha-moscas*, *esgana-cão*, *girassol*, *talha-dente*). V portugalštině se do této referenční kategorie řadí mnohem více formací než například v italštině. V této souvislosti hrají důležitou roli mimojazykové faktory, konkrétně geografické rozšíření portugalského jazyka mimo evropský kontinent, zvláště do Jižní Ameriky, kde druhově bohatá vegetace a fauna podněcuje vznik nových pojmenovacích jednotek, jež následně přejdou i do evropské portugalštiny. Prostřednictvím verbonominálního kompozita jsou v této referenční kategorii nejčastěji pojmenovávány různé druhy ptáků (např. *beija-flor*, *chora-lua*, *cruza-bico*, *pica-pau*, *semeia-milho*). Další důležitou skupinu tvoří v portugalštině kompozita referující o událostech a činnostech (např. *bate-boca*, *beija-mão*, *cessa-fogo*, *matabicho*, *passatempo*, *rapapé*).

Ve svém vlastním výzkumu v *Dicionário da Língua portuguesa* jsem rozřadila všechna vícevýznamová kompozita do referenčních kategorií instrumentů, agentů, rostlin, živočichů a do kategorie jiné, zahrnující události, činnosti a všechny ostatní referenty. Do kategorie instrumentů je po takovém rozčlenění zahrnuto 161 lemmat (více než 52 %). Životného činitele označuje 57 lemmat (18,5 %). K živočichům a rostlinám referuje překvapivě vysoký počet kompozit: 43 lemmat odkazuje k živočichům a devět lemmat k rostlinám, celkově tedy 52 kompozit (16,8 %).

¹⁶¹ RIBEIRO (2010), s. 52–53.

V korpusové analýze jsem dospěla k trochu odlišnému rozložení kompozit V-N do lexikálně-konceptuálních polí. Ze 400 kompozit zastávajících substantivní funkci označuje instrument 187 lemmat (44,2 %) a životného činitele 130 lemmat (30,7 %). Třetí nejvíce zastoupenou skupinou jsou kompozita odkazující k jiným referentům, zejména k různým činnostem a událostem. Celkově sem spadá 82 lemmat (19,3 %). Oproti výzkumu vycházejícímu ze slovníku jsou jen v malém procentu zastoupena kompozita referující o rostlinách a živočiších: třináct lemmat odkazuje k živočichům (3,7 %), tři lemmata k rostlinám (0,7 %).

V obecném srovnání s italskými verbonominálními kompozity jsou v portugalštině méně zastoupeni životní činitelé a naopak více kompozit odkazuje k různým událostem a činnostem a k živočichům.

5.2.8 Produktivita portugalských kompozit V-N

Co se týče produktivity portugalských kompozit V-N, kompozita odvozená od jednotlivých sloves jsou v různé míře produktivní. Podle korpusové analýzy je 47 slovesných bází (téměř 55 %) z celkových 86 studovaných zahrnuto v jediné formaci V-N (např. *acusa-cristo*, *alegra-campo*, *aperta-bacalhau*, *busca-pólos*, *cata-vento*, *engole-sabres*, *finca-pé*, *ganha-pão*, *mija-vinagre*, *roda-pé*, *trava-línguas*, *vaga-lumes*). Oproti tomu pouze třináct sloves vytváří deset a více typů kompozit a odpovídá za 63,3 % všech lemmat. V *Dicionário da Língua portuguesa* tvoří deset a více kompozit čtrnáct sloves.

CETEMPúblico	typy	tokeny	hapax	Dicionário da Língua portuguesa	typy
PORTAR	49	17802	19	GUARDAR	44
CAÇAR	37	132	21	PORTAR	36
GUARDAR	28	8744	7	BATER	18
PAPAR	24	60	14	MATAR	18
LESAR	23	92	9	PAPAR	18
QUEBRAR	20	558	7	FURAR	15
CORTAR	19	705	10	TIRAR	15
LANÇAR	15	251	6	CORTAR	13
LIMPAR	14	132	8	PARAR	12
TAPAR	13	44	9	SACAR	12
BATER	12	96	5	PICAR	11
MATAR	12	85	1	QUEBRAR	11
PARAR	10	833	1	LIMPAR	10
				PESAR	10

Podle korpusové analýzy je stejně jako v italštině nejproduktivnějším kompozitem *porta+N*, utvářející 49 různých typů/lemmat, nikoli však podle slovníku, kde první pozici zaujímá kompozitum *guarda+N* se 44 lemmaty, zatímco *porta+N* se s 36 lemmaty řadí až na druhé místo. Další pořadí produktivních kompozit se liší v korpusu a ve slovníku. Jak již bylo zevrubněji vysvětleno v kapitole o produktivitě italských kompozit (viz kapitola 4.2.8), tento rozdíl je dán tím, že do korpusu jsou na rozdíl od slovníku zahrnuty nejen možné a doložené formace, ale i formace možné nedoložené, to jest všechny formace vygenerované daným slovtvorným prostředkem, které ještě nejsou formacemi institucionalizovanými. V korpusu se naopak nesetkáme s některými typy kompozit uvedenými ve slovníku, protože v daném jazykovém společenství přestaly být užívány. Jsou sice stále disponibilním slovtvorným prostředkem, nikoli však prostředkem rentabilním. Proto kompozita odvozená od sloves *furar*, *tirar*, *sacar*, *picar*, *pesar* jsou sice vysoce produktivními typy podle slovníku, ovšem v korpusu mezi třinácti nejproduktivnějšími vůbec nefigurují. Naopak v korpusu jsou na předních příčkách zastoupena kompozita odvozená od sloves *caçar*, *lesar*, *lançar*, *tapar*, která se podle slovníkové analýzy jeví jako formace neproduktivní. Jak ve slovníku, tak v korpusu jsou mezi produktivní kompozita řazeny typy *guarda+N*, *papa+N*, *quebra+N*, *corta+N*,

bate+N, limpa+N, mata+N, para+N, ačkoli jejich pořadí dle počtu lemmat je v obou zdrojích výzkumu odlišné.

Pokud porovnáme frekvenci lemmat verbonominálních kompozit v portugalském korpusu *CETEMPúblico* a v italském *La Repubblica*, zjistíme, že některé typy jsou vysoce produktivní shodně v obou jazycích. V první třináctce nejproduktivnějších formací jsou kromě absolutně nejproduktivnějšího typu *porta+N* sémanticky ekvivalentními kompozity: portugalské *papa+N* a italské *mangia+N*, *corta+N* a *taglia+N*, *mata+N* a *ammazza+N*, *para+N* a *para+N*, částečně se významově překrývají i dvojice *guarda+N* a *salva+N*, *quebra+N* a *spacca+N*, *caça+N* a *acchiappa+N*.

Produktivní typy v portugalské

Produktivní typy v italštině

	CETEMPúblico	typy	tokeny	hapaxy	La Repubblica	typy	tokeny	hapaxy
					corpora			
1	PORTAR	49	17802	19	PORTARE	214	46531	104
2	CAÇAR	37	132	21	SALVARE	139	1600	91
3	GUARDAR	28	8744	7	MANGIARE	100	619	62
4	PAPAR	24	60	14	ACCHIAPPARE	97	307	60
5	LESAR	23	92	9	AMMAZZARE	87	164	66
6	QUEBRAR	20	558	7	COPRIRE	67	2466	39
7	CORTAR	19	705	10	TAGLIARE	49	377	27
8	LANÇAR	15	251	6	SPACCARE	44	149	26
9	LIMPAR	14	132	8	TRITARE	28	196	19
10	TAPAR	13	44	9	REGGERE	27	1086	18
11	BATER	12	96	5	PARARE	26	3538	4
12	MATAR	12	85	1	CONTARE	24	763	7
13	PARAR	10	833	1	BATTERE	22	2355	9

U portugalských kompozit V-N jsem zjišťovala též produktivitu vycházející z procentuálního zastoupení hapaxů u jednotlivých typů ($p = V1/tp\%$) a produktivitu v pojetí Haralda Baayena, tedy jako poměr všech hapaxů a počet výskytů všech lemmat (viz kapitola 4.2.8).

Nejvyšší procento zastoupení hapaxů (více než 50 %) je u kompozit *tapa+N*, *papa+N*, *limpa+N*, *caça+N*, *corta+N*. Formace *papa+N* a *caça+N* se řadí mezi pět neproduktivnějších

typů jak podle počtu lemmat, tak podle frekvence hapaxů. U kompozita typu *caça+N* se nalezneme také nejvíce formací se syntaktickou funkcí modifikátoru. Lze proto soudit, že se jedná o současné nejproduktivnější (nejrentabilnější) kompozitum V-N, které navíc ukazuje směr vývoje portugalské verbonominální kompozice.

Naopak nižší zastoupení lemmat i hapaxů je podle korpusové analýzy u typů *mata+N* a *para+N*, což zřejmě znamená, že postupně ztrácí svou produktivitu.

Výpočty produktivity podle Baayenova vzorce $V1/N$ jsou nepřesnými údaji, protože nezohledňují vysoce frekventovaná lemmata (např. *potavoz*, *guarda-redes*, *guarda-costas*). Proto kompozita *porta+N* a *guarda+N* vycházejí jako neproduktivní formace (viz kapitola 4.2.8 o produktivitě italských kompozit V-N).

Produktivita				hapaxy(%)	Baayen
CETEMPúblico	typy	tokeny	hapaxy	p=V1/tp%	P=V1/N
TAPAR	13	44	9	69,23	0,2045
PAPAR	24	60	14	58,33	0,2333
LIMPAR	14	132	8	57,14	0,0606
CAÇAR	37	132	21	56,76	0,0016
CORTAR	19	705	10	52,63	0,0142
BATER	12	96	5	41,67	0,0520
LANÇAR	15	251	6	40	0,0239
LESAR	23	92	9	39,13	0,0978
PORTAR	49	17802	19	38,78	0,0011
QUEBRAR	20	558	7	35	0,0125
GUARDAR	28	8744	7	25	0,0008
PARAR	10	833	1	10	0,0012
MATAR	12	85	1	8,33	0,0118

U jednotlivých kompozit lze podle počtu tokens též určit frekvenci jednotlivých typů/lemmat. Lemmata zastoupená deseti a více tokens tvoří 53,5 % (46 lemmat z 86), kompozit s jediným výskytem je v korpusu sedmnáct (19,8 %). Nejfrekventovanějším kompozitem je stejně jako v italštině *portavoz*. Následují tři lemmata odvozená od slovesa *guardar* (*guarda-redes*, *guarda-costas*, *guarda-roupa*) a pátou pozici obsazuje *passatempo*, jehož italský protějšek patří též mezi nejfrekventovanější kompozita. Dalšími vysoce

frekventovanými kompozity vyskytujícími se jak v portugalštině, tak v italštině jsou port. *guarda-roupa*/ital. *guardaroba*, *pára-brisas*/*parabrezza*, *porta-aviões*/*portaerea*, *pára-quedas*/*paracadute*, *conta-gotas*/*contagocce*, *porta-estandarte*/*portabandiera*.

Nejfrekventovanější k. V-N	tokeny
porta-voz/portavoz	16573
guarda-redes/guarda-rede	6451
guarda-costas/guarda-costa	851
guarda-roupa	575
passatempo/passa-tempo	573
corta-mato	545
guarda-chuva	452
quebra-cabeças/quebra-cabeça	408
pára-quedas/páraquedas	393
salva-vidas/salva-vida/salvavidas	377
porta-aviões	321
arranha-céus	315
queima-roupa	264
pára-brisas/párabrisas/pára-brisa	237
conta-gotas	223
parapente/pára-pente	218
porta-moedas	169
porta-bagagens/porta-bagagem	162
porta-estandarte	149
pára-choques/párachoques/pára-choque	134
porta-chaves	125
finca-pé	114
desmancha-prazeres	111

Závěr

Italská i portugalská kompozita typu V-N patří ke kompozitům v nejužším slova smyslu, protože jsou soudržnými jednotkami po stránce ortografické, morfologické i syntakticko-sémantické. Prototypicky jsou binárními formacemi, zahrnujícími jednu složku slovesnou a jednu jmennou, přičemž žádná ze složek nefunguje po morfologické a sémantické stránce jako hlava celého kompozita. Verbonominální kompozitum je proto klasifikováno jako exocentrické a podle syntaktického vztahu panujícího mezi složkami jako subordinální.

V prvních kapitolách předkládané diplomové práci zaměřené na italská a portugalská verbonominální kompozita jsem se soustředila na obecné vymezení kompozice v rámci slovo tvorby a na určení základních kritérií, podle nichž lze složená slova v jednotlivých jazycích charakterizovat. Poté jsem popsala vlastnosti verbonominálních kompozit typické pro románské jazyky, v nichž jsou velmi produktivním slovo tvorným prostředkem sloužícím k vytváření stále nových pojmenování zejména v oblasti instrumentů. Následně jsem přistoupila ke konkrétní analýze verbonominálních kompozit v italštině a portugalštině, založené především na vlastním výzkumu v italském lingvistickém korpusu *La Repubblica* a v portugalském korpusu *CETEMPúblico*.

Z hlediska ortografie jsou složky italského verbonominálního kompozita obvykle amalgamované. Podle korpusové studie se 58% z celkových 1008 typů kompozit píše pouze dohromady, zatímco s hyfenem se píše 28% lemmat. Převážnou většinu hyfenizovaných kompozit (86%) tvoří hapaxy, formace vyskytující se v korpusu pouze jedinkrát. Též u neologismů a nízko frekventovaných kompozit ve funkci modifikátoru převládá pravopis s hyfenem. Dospěla jsem k závěru, že existuje jistá korelace mezi pravopisem a stupněm lexikalizace dané formace a syntaktickou funkcí, kterou kompozitum zastává. Hyfenizovaný pravopis adjektivních kompozit V-N by ovšem bylo třeba ověřit u všech lemmat, nejenom u hapaxů a málo četných formací. Narozdíl od italštiny se portugalská verbonominální kompozita obvykle píšou s hyfenem, podle studie ve slovníku *Dicionário da Língua portuguesa* z 98, 5%.

Sloveso zahrnuté do kompozita V-N je v obou jazycích většinou dvouslabičné a pochází z první slovesné třídy. Po morfologické stránce je neaktualizovaným slovesným kmenem. Jmenná složka vstupující do kompozita může být v jednotném i v množném čísle. Jen ve zcela ojedinělých případech může číslo sloužit jako distinktivní rys dvou sémanticky odlišných formací (*lava-pé/lava-pés*, *portacarta/portacarte*). V italštině je poměr kompozit se

jmennou složkou v singuláru a v plurálu v zásadě vyrovnaný, zatímco v portugalštině má podle korpusové studie 62% lemmat substantivum v plurálu. Výsledná formace V-N je jako celek nositelem gramatické kategorie rodu a čísla. Prototypické verbonominální kompozitum je nepříznačové, to jest maskulinní. Pokud ovšem označuje životného činitele rodu ženského, anebo pokud referuje o neživotném subjektu, který je z původní syntaktické konstrukce elidován, může být též nositelem rodu ženského. Podle výzkumu v lingvistických korpusech jsou nepříznačové formace v italštině zastoupeny z 98%, v portugalštině z 96%. Pokud jde o gramatickou kategorii čísla, řada složených formací nemá morfologicky vyjádřený plurál, zůstává tedy invariabilní. Morfologicky je plurál zablokovaný vždy tehdy, pokud je jmenná složka sama o sobě nositelem množného čísla, anebo tehdy, shoduje-li se její finální hláska s morfémem plurálu. Plurál často netvoří i kompozita, jejichž jmenná složka je nepočítatelným a abstraktním substantivem. V italštině zůstává přes 76% typů kompozit invariabilních a dalších 10% lemmat plurál vytvořit může, ale nemusí. V portugalštině je procento invariabilních kompozit ještě vyšší než v italštině, protože jsou zde čteněji zastoupeny formace s nominální složkou v plurálu.

Ze sémantického hlediska jsou v kompozitech zahrnuta slovesa dějová, odkazující k nějaké fyzické činnosti. Hojně se vyskytují i slovesa fyziologická, vztahující se k fungování lidského těla. Naopak slovesa kognitivní a volitivní jsou v portugalštině zastoupena jen v malé míře a v italštině se téměř nevyskytují. Jmenná složka je většinou konkrétním, počítatelným obecným jménem a může pocházet z různých lexikálně-konceptuálních polí. V obou jazycích slouží nejčastěji jako pojmenování různých předmětů a nástrojů. Dále může referovat o životných činitelích, přírodních jevech, částech lidského těla, živočiších, rostlinách či materiálech. Podle korpusové analýzy odkazuje jmenná složka portugalského kompozita častěji k různým živočichům, rostlinám a částem lidského těla než k životným činitelům. Tím se odlišuje od italštiny.

Nejfrekventovanější referenční kategorií výstupní složené formace jsou shodně v italštině a portugalštině instrumenty. Druhým nejčastějším referentem jsou životní činitelé. Kompozita se užívají zejména jako označení méně lukrativních profesí a osob s morálními defekty. Narozdíl od italštiny jsou v portugalštině živočichové a rostliny další hojně zastoupenou referenční kategorií, tvořící téměř 17%.

Za výstupní lexikální kategorii formace V-N je obecně považováno substantivum. V některých syntaktických strukturách však kompozitum může zastávat i funkci modifikační. V portugalštině jsou kompozita v adjektivní funkci zastoupena jen v malém procentu.

Podle korpusu zastává výhradně modifikační funkci pouze 7,5% kompozit, z nichž většina náleží k vysoce produktivním typům *caça+N* a *papa+N*. V italštině je situace výrazně odlišná. Adjektivní funkce je charakteristická pro 39% lemmat a v roli substantiva i adjektiva může zároveň vystupovat dalších 18,5% typů kompozit. Většinou jde o vysoce produktivní kompozita, jak podle počtu vytvořených formací, tak podle zastoupení hapaxů. U hapaxů italských kompozit V-N jsou substantiva a adjektiva ve vyrovnaném poměru. Na základě těchto zjištění je třeba znovu zvážit platnost hypotézy jednotné výstupní kategorie.

Jednotlivé typy kompozit V-N se liší svou produktivitou, kterou lze určit jednak podle počtu vytvořených formací, jednak podle zastoupení hapaxů. Při srovnání nejproduktivnějších formací V-N podle počtu jednotlivých typů se projevil výrazný rozdíl mezi výsledky získanými z korpusů a ze slovníků, což poukazuje na skutečnost, že korpus reflektuje lépe jazyk běžného úzu, protože zahrnuje též formace nově vznikající, v jazykovém společenství neinstitucionalizované. Na základě výzkumu v italském korpusu se podle počtu lemmat jeví jako nejproduktivnější kompozitum *porta+N*, *salva+N*, *mangia+N*, *acchiappa+N* a *ammazza+N*. Nejvyšší procento zastoupení hapaxů (přes 60%) je u kompozit *ammazza+N*, *acchiappa+N*, *salva+N*, *trita+N*, *reggi+N*. Podle slovníkové studie se ovšem téměř žádná z uvedených formací V-N, vyjma *porta+N* a *salva+N*, neřadí k nejproduktivnějším typům. Podle korpusové analýzy vytváří v portugalské nejvíce lemmat typ *porta+N*, *caça+N*, *guarda+N* a *papa+N*. Naproti tomu ve slovníku zaujímá první pozici kompozitum *guarda+N*, až za ně se řadí *porta+N*, *bate+N*, *mata+N*, *papa+N* a další typy. Pokud jde o zastoupení hapaxů u jednotlivých typů, nejvíce se vyskytují u kompozit *tapa+N*, *papa+N*, *limpa+N*, *caça+N*. Podle všech ukazatelů je tedy současným vysoce rentabilním kompozitem *caça+N*, jež navíc svými syntakticko-sémantickými rysy vytyčuje směr budoucího ubírání se portugalských kompozit V-N. Některé produktivní typy kompozit V-N nalezneme jak v italštině a v portugalské. Ekvivalentními složenými formacemi V-N řazenými na první příčky jsou *porta+N/porta+N*, *mangia+N/papa+N* a *ammazza+N/mata+N*. Podle frekvence výskytu je v obou jazycích jednoznačně nejproduktivnějším kompozitem *portavoce/portavoz*. V italštině pak následují formace *portafoglio*, *passaporto*, *guardasigilli* a *coprifuoco*, v portugalské *guarda-redes*, *guarda-costas*, *guarda-roupa* a *passatempo*.

Budoucí kvantitativní vývoj verbonominální kompozice lze hypoteticky určit podle poměru hapaxů vůči všem tokens, jak navrhuje Harald Baayen. Nicméně pro směrodatnost naměřených údajů by bylo třeba vycházet u všech typů kompozit ze stejné hodnoty tokens, což lze uskutečnit jen prostřednictvím složitých matematických operací, jež přesahují zadání

této práce. Nicméně na základě konkrétních zpracovaných dat lze konstatovat, že verbonominální kompozice je v italštině i v portugalštině vysoce rentabilním slovtvorným prostředkem, který se stále vyvíjí.

Seznam použité literatury

- BARTOŠ, Lubomír - VALÍKOVÁ, Hana. *La formación de palabras en español*, Brno, 2002
- BAUER, Laurie. *English Word-formation*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983
- BAUER, Laurie. *The grammar of Nominal Compounding with special reference to Danish, English and French*, Odense: Odense University Press, 1978
- BECHARA, Evanildo. *Moderna gramática portuguesa*, São Paulo: Companhia editora nacional, 1992
- CETEMPúblico, korpus – dostupné z www.linguateca.pt/cetempublico/
- CUNHA, Celso - CINTRA, Lindley. *Nova Gramática do português contemporâneo*, Lisboa, 2002
- Dicionário da Língua portuguesa, Porto Editora, 2006
- DARDANO, M. *Costruire parole, La morfologia derivata dell'italiano*, Bologna, 2009
- DARMESTER, Arsène, *Traité de la formation des mots composés*, Paris: Librairie Honoré Champion éditeur, 1967
- DRESSLER, Wolfgang U. *Compound Types*, in: LIBBEN, Garry – JAREMA, Gonia. *The Representation and Processing of Compound Words*, New York: Oxford University Press, 2006
- FRADIN, Bernard. *Romance: French*, in: LIEBER – ŠTEKAUER (2009)
- GIURESCU, Anca. *Les mots composés dans les langues romanes*, The Hague: Mouton, 1975
- GROSSMANN, Maria – RAINER, Franz. *La formazione delle parole in italiano*, Tübingen: Niemeyer, 2004
- HENDRYCH, Josef – RADINA, Otomar - TLÁSKAL, Jaromír. *Francouzská mluvnice*, Plzeň: Fraus 2001
- KORNFELD, Laura M. *Romance: Spanish*, in: LIEBER – ŠTEKAUER (2009)
- La Repubblica Corpus – dostupné z: <http://sslmit.unibo.it/repubblica/>
- LANG, Mervyn F. *Formación de palabras en español*, Madrid, 2002
- LIEBER, Rochelle – ŠTEKAUER, Pavol. *The Oxford Handbook of Compounding*, Oxford: Oxford University Press, 2009
- PETR, Jan - a kolektiv, *Mluvnice češtiny 1*, Praha: Akademia, 1986, s. 454-465, dále jen PETR (1986).
- RADIMSKÝ, Jan. *Les composés italiens actuels*, Paris: Cellule de recherche en linguistique, 2006
- RIBEIRO, Silvia. *Compostos nominais em português, As estruturas VN, NN, NprepN E NA*, Muenchen: Lincom, 2010
- RICCA, Davide. *Corpus data and theoretical implications: With special references to Italian V-N compounds*, in: SCALISE, Sergio - VOGEL, Irene. *Cross-disciplinary issues in compounding*, Amsterdam/Philadelphia, 2010, s. 240, dále jen RICCA (2010).
- SAPIR, Edward. (1929), in: KAVKA, Stanislav. - ŠTEKAUER, Pavel. *Compounds and compounding (An Attempt at a complex view)*, Ostrava, Ostravská univerzita v Ostravě. Filozofická fakulta. Katedra anglistiky a amerikanistiky, 2006
- SCALISE, Sergio - BISETTO, Antonietta. *The Classification of compounds*, in: LIEBER – ŠTEKAUER (2009)
- SEMENZA, Carlo - MONDINI, Sara. *The Neuropsychology of Compound Words*, in LIBBEN, Garry – JAREMA, Gonia. *The Representation and Processing of Compound Words*, New York: Oxford University Press, 2006
- SMUTNÝ, Milan. *English compounds and czech equivalents*, Brno: Akademické nakladatelství Cerm, 2009
- ŠTEKAUER, Pavol. *A course in English word-formation*, Košice 1992
- ŠTICHAUER, Pavel. *Tvoření slov v současné italštině*, Praha: Karolinum, 2007
- ŠTICHAUER, Pavel. *Derivace a kompozice v diachronní perspektivě: nomina agentis ve vývoji italštiny*, Praha: Karolinum, 2008
- ŠTICHAUER, Pavel. *Handout k přednášce Korpusová lingvistika v rámci kurzu Lingvistika pro romanisty*, Kurs FFUK, Praha, ze dne 7. 10. 2010
- TOLLEMACHE, Federico. *Le parole composte nella lingua italiana*, Roma, 1945
- ZINGARELLI, Nicola. *Vocabolario della lingua italiana*, Bologna: Zanichelli, 2011

Přílohy

Příloha 1:

Lexikálně-konceptuální pole jmenné složky kompozita V-N:

předměty a nástroje (294): acchiappasottane, acchiappapoltrone, acchiappasoldi, acchiappalustrini, acchiappacalzoni, acchiappacartelli, acchiappadischi, acchiappamedaglie, acchiappamonete, ammazza-carri, apribottiglia, apribuste, apricancello, apri-garage, apriporta, apriscatole, battichiappe, battilamiera, battilastra, battimuro, battipali, battipalla, battipanni, battiporta, battiscafo, battiscopa, battitacco, battitappeto, copriauto, copriabagagli, copribalaustra, copribara, copricandele, copricannone, copricassa, copricatena, copricerchi, copricostume, copricuscino, copridivano, coprifasce, coprifrullatore, copriletto, coprimanubrio, coprimaterasso, copri-moto, coprimotore, coprimozzi, coprioggetti, copripantaloni, copripiumoni, copripoltrona, copriradiatore, copriruote, copriscarpe, copriesedie, copriesedile, copriseggiola, coprisella, copriserbatoio, coprischermo, coprisonda, copritasche, copritastiera, copritavolo, copriteiera, copritelecomando, copritermosifoni, copritomba, copri-tombino, coprituta, coprivalvole, coprivassoi, coprivele, copriwater, guardacasco, guardamacchine, guardaporte, guardaportone, guardarail, guardaroba, guardasigilli, lava-asciugabiancheria, lavabiancheria, lavafari, lavamacchine, lava-moquette, lavapanni, lavapiatti, lavascale, lavascodelle, lava-soldi, lavastoviglie, lavatergifari, lavatergilunotto, mangiabarche, mangia-cake, mangiacassette, mangiadenaro, mangiadischi, mangia-foulard, mangia-gettoni, mangia-lattine, mangiapalloni, mangianastri, mangiasoldi, passabandiera, paracarro, passacarte, passalicci, passanastri, porta-abiti, porta-aghi, porta-agenda, porta-auto, portabagagli, porta-balcone, portabandiera, portabara, portabarca, portabarelle, portabastoni, portabicchieri, portabici, portabiglietti, portablocchi, portabobine, portabollo, portabottiglie, portaborracce, portaborse, portacabine, portacalici, portacamicie, porta-campione, portacandele, portacarriarmati, portacartaigienica, portacarte, porta-cartucce, portacasco, portacassette, portacavi, porta-cd, portacellulare, portaceste, portachiavi, portacipria, portacollant, portacoltelli, porta-coltello-pistola, porta-computer, porta-condom, portacontainer, portacontenitori, portacravatte, portacroce, portadisegni, portadocumenti, portaerei, portaeromobili, portaelicotteri, portafiaccola, portafialette, portafiammiferi, portaflauti, portafoglio, portafoto, portafotografia, portafusibili, portagettoni, portaguanti, portagioie, portagioielli, portagiornali, portainsegne, portalampada,

portalampioni, portalattine, portalettere, portamantelli, portamatite, portamattoni, portamazze, porta-merci, portamissili, portamonete, portamozzo, porta-munizioni, portanotes, portaocchiali, portaombrelli, porta-ostie, portapacchi, portapagine, portapalla, porta-pastiglie, portapennelli, portapentole, porta-parrucca, portapenne, portapillole, portapomate, portaracchette, portaregali, portareliquie, portaritratti, portariviste, portarossetto, portarotolo, portasacca, portasapone, portascarpe, portasci, portasciugamani, porta-sella, portasigarette, portasigari, portasoldi, portaspade, portaspazzolini, portaspilli, portastecchi, portastriscione, portasurf, portatarga, portatelefono, portatelefonino, portatelevisore, portatendine, portatorce, portatovaglioli, porta-tv, portavaligie, portavaschette, portavaso, portavassoio, portavelivoli, portavessillo, portavestiti, porta-zaino, reggiborse, reggicalze, reggi-cilindro, reggi-coperchio, reggi-fogli, reggilibro, reggimicrofono, reggipalle, reggi-pantaloni, reggipedali, reggirete, reggisella, reggispada, reggispartito, reggistrumenti, reggi-tendone, reggizaino, rompiciosi, rompisacchetto, rompiscatole, rompitasche, salva-auto, salvabandiera, salva-baracca, salvabatteria, salva-dollaro, salva-medicine, salvaoggetti, salvapagelle, salva-pallone, salvapunta, salvascarpa, salvaschermo, salvaslip, salva-tessuti, spacca-botteghino, spacca-box-office, spaccalistini, spaccamicrofoni, spaccamuri, spaccaracchette, spaccavetrine, tagliaborse, tagliabulloni, tagliacarte, tagliacedole, taglianastri, taglia-reticolati, tritacarta, tritaquattrini, tritascudetti, tritasoldi

Životný činitel (141): acchiappa-arbitro, acchiappa-bambini, acchiappabugiardi, acchiappacattivi, acchiappacitrulli, acchiappa-clandestini, acchiappa-clienti, acchiappa-corrotti, acchiappa-donne, acchiappaebrei, acchiappa-egiziani, acchiappa-evasore, acchiappafemmine, acchiappa-imbrogliani, acchiappa-immigrati, acchiappalabili, acchiappaladri, acchiappalettori, acchiappa-ospiti, acchiappapubblico, acchiappa-ruberti, acchiappa-skinhead, acchiappa-spettatori, acchiappaspie, acchiappaspioni, acchiappa-sponsor, acchiappa-tangentari, acchiappatelespettatori, acchiappaterroristi, acchiappaturisti, acchiappaubriachi, acchiappavip, ammazza-alieni, ammazzabambini, ammazza-Bush, ammazzacamalli, ammazzacattivi, ammazzacomunisti, ammazzacorrotti, ammazzacristiani, ammazzadirettori, ammazzafemmine, ammazza-giudici, ammazzagrandi, ammazzamaschi, ammazza-nemici, ammazza-operai, ammazzapensionati, ammazzapentiti, ammazza-politici, ammazzapoliziotti,

ammazza-poveri, ammazza-preti, ammazza-prostitute, ammazzasindaci, ammazza-svedesi,
ammazza-tenori,
contapersone,
guardabimbi,
mangia-allenatori, mangiarbitri, mangiautori, mangia-avversari, mangiabambini,
mangiacomunisti, mangiacristiani, mangiadonne, mangiafemmine, mangia-gay, mangia-
leader, mangialeghisti, mangia-magistrati, mangia-maturandi, mangia-medici, mangiaministri,
mangiamusulmani, mangiapiloti, mangia-poliziotti, mangiapreti, mangia-re, mangia-
sindacalisti, mangiasocialista, mangiauomini, mangiavescovi,
porta-bebè, portabimbi, porta-enfant, portaferiti, porta-infanti, porta-paralitico, porta-
presidente,
salva-allenatore, salva-bambini, salvabimbi, salva-boiardi, salvacantieri, salva-Carabinieri,
salva-Cavaliere, salvacomunisti, salva-corrotti, salva-Craxi, salva-dimissionari, salva-Eltsin,
salva-famiglia, salva-fumatori, salva-funzionario, salva-Gatto Silvestro, salva-generalisti,
salvagente, salva-ingegneri, salva-innocenti, salva-inquilini, salva-inquinatori, salva-inquisiti,
salvaladri, salva-licenziato, salvamafia, salva-maschi, salvapersone, salvapiloti, salva-politici,
salvaportieri, salvapotenti, salva-pretori, salva-Prodi, salva-società, salva-spreconi,
salvatangentari, salvatangentisti, salva-vittime,
spaccafamiglie, spacca-socialisti, spaccatifoerie,
tagliacroati, taglia-donne, taglia-evasori, taglia-ministeri, tagliaserbi, trita-allenatori, trita-
presidenti, tritavversari

části lidského těla (86): acchiappa-cervello, ammazzagambe, ammazza-polmoni, ammazza-
voci, apricervello, battibecco, batticuore, battimani, contapugni,
copribraccia, copribusto, copricapo coprigomito, copriorecchie, coprinaso, copri-nuca,
copricapezzolo, copriseno, coprispalle, copri-sesso,
guardacoste, guardaspalle, lavacervelli, lavamani, mangiaorecchie,
paracallo, parafronte, paragambe, paraocchi, paraorecchi, parastinchi,
passamano,
portacode, porta-escrementi, portasciugamani,
reggicollo, reggipalle, reggipancia, reggipanza, reggipetto, reggiseno,
rompicapo, rompicoglioni, rompicollo, rompi-gambe, rompinaso, rompiozza, rompipalle,
rompitimpani,

salva-cuore, salvafaccia, salva-neuroni, salvaorecchie, salvapolmoni, salvaschiena, salvasudore, salva-vene, salvavista,
spacca-capelli, spaccacervello, spacca-crani, spaccacuore, spaccadenti, spaccafegato, spaccagambe, spaccamuscoli, spaccaorecchie, spaccaossa, spaccapalle, spaccapollici, spaccapolmoni, spaccaschiena, spaccatesta, spaccatimpani, spaccaugola,
salva-vene,
taglia-capelli, tagliagambe, tagliagola, taglia-teste, tagliaunghie,
tritacarne, tritacuore, tritagambe, tritamuscoli, tritaossa

živočichové, rostliny a plody (47): acchiappanimali, acchiappacani, acchiappacimici, acchiappafarfalle, acchiappagatti, acchiappamosche, acchiappapollini, acchiappastruzzi, acchiappatopi, acchiappaucelli,
ammazzabatteri, ammazzacimici, ammazza-gabbiani, ammazzadraghi, ammazzamosche, ammazzapiccioni, ammazzatopi, ammazzavampiri, ammazzazanzare,
contafagioli, guardalumache, lava-uccelli,
mangia-aglio, mangia-alghe, mangia-api, mangiafagioli, mangiagranchi, mangia-insetti, mangiapatate, mangiarane, mangia-serpenti, mangia-spinaci,
para-antilopi, pararenne, passapomodoro, passaverdure,
portacani, portafiori, portafrutta, portagranaglie, porta-pecore,
taglialberi, tagliaerba, taglia-margherite, tagliapatate,
tritapatate, tritaverdure

materiál, látka (40): acchiappalatte, acchiappa-petrolio, acchiappaveleni, ammazzacaffè, ammazzacontraccettivi,
battiferro, battioro, contaveleni, lavavetro,
mangia-acciaio, mangia-petrolio, mangiaveleno,
paracqua, parafango,
portalegnami, porta-acidi, porta-acqua, portacaffè, porta-cocaina, porta-inchiostro, portalegno, portamazze, portapalloni, portapepe, portasali, porta-stendardo, portatabacco, porta-veleni, porta-vino,
spaccacristalli, spaccalegna, spaccapietre, spaccasassi, spaccavetri,
tagliabalsa, taglialegna, tagliapietre, tagliavetro, tritagomme, tritasassi

přírodní jevy a úkazy (31): acchiappacomete, acchiappanuvole, acchiappaonde, acchiappasmog, acchiappastelle, acchiappavulcano, coprifuoco, guardamarina, mangiafuoco, mangia-luce, mangianebbia, mangiaozono, mangiaroccia, mangia-smog, parabrezza, parafuoco, parafulmine, paralume, parapioggia, parasole, paravalanghe, paravento, passamontagna, portaluca, rompifuoco, rompighiaccio, rompivento, salva-aria, salva-ozono, spaccamontagne, tritaneve

Příloha 2:

Lexikálně-konceptuální pole jmenné složky portugalského kompozita V-N:

předměty a nástroje: např. abre-latas, apanha-bolas, apanha-copos, apanha-faturas, lava-contentores, lava-copos, lava-faróis, lava-ruas, pára-balas, paramotor, puxa-sacos, quebra-bilhas, seca-garrafas, (...)

abstraktní jména (pocity, stavy a jiné) (48): apara-polémicas, caça-audiências, caça-publicidade, caça-records, caça-talents, caça-votos, desmancha-prazeres, enche-espacos, espanta-espíritos, espanta-sono, estraga-festas, estraga-prazeres, estraga-vidas, faz-fortuna, guarda-natureza, lesa-ambiente, lesa-biosfera, lesa-cultura, lesa-democracia, lesa-direitos, lesa-humanidade, lesa-liberdade, lesa-majestade, lesa-pátria, lesa-património, lesa-soberania, papa-títulos, pára-choques, pára-quezas, passa-culpas, passa-palavra, passatempo, pinga-amor, porta-palavra, porta-paz, porta-voz, puxa-tosses, quebra-defesas, quebra-sons, salva-desastres, salva-vidas, tapa-broncas, tapa-miséria, tira-gosto, tira-teimas, torna-êxodo, torna-viagem, troca-saberes.

části lidského těla (45): abre-bocas, apara-bigode, arranca-dentes, arranca-unhas, arrasta-pés, bate-boca, bate-cu, bate-palmas, bate-papo, bate-pé, beija-mão, corta-cabeças, corta-crânios, corta-orelhas, corta-unhas, escalda-pés, finca-pé, fura-olhos, guarda-corpos, guarda-costas, lava-cérebros, lava-olhos, lava-pés, limpa-cus, manda-bocas, pesa-nervos, quebra-cabeças, quebra-corações, quebra-costas, quebra-ossos, quebra-tolas, rapa-pés, rapa-queixos, rebenta-tímpanos, roda-pé, tapa-corpos, tapa-nuca, tapa-seio, tapa-olhos, tapa-pénis, tapa-sexo, tira-colo, tira-dentes, trava-línguas, volta-face

živočichové, rostliny a plody (39): apanha-moscas , aperta-bacalhau, beija-flor, beija-pássaro, caça-borboletas , caça-cão, caça-cigarros, caça-vampiros, chupa-cabras, chupa-ranho, coca-bichinhos , corta-batatas, corta-relva, enxota-moscas, esgana-cão, espanta-abutres, espanta-insectos, espanta-mosquitos, espanta-pardais, espanta-ratos, limpa-galinhas, mata-bicho, matacão, mata-cavalos, mata-moscas, mata-mosquitos, mata-ratos, mata-burro, papa-amoras, papa-figo, papa-figos, papa-formigas, papa-moscas, papa-ratos, passa-piolho, pica-peixe, pilha-galinhas, quebra-cocos, quebra-lobos, quebra-nozes,

přírodní jevy a úkazy (38): abre-valas, alegre-campo, apaga-fogos, arranha-céus, bate-onda, caça-grutas, cata-vento, cessa-fogo, corta-fogo, corta-relva, corta-vento, guarda-fogo, guarda-chuva, guarda-marés, guarda-rios, guarda-sol, guarda-vento, limpa-neves, limpa-pára-brisas, limpa-praias, manda-bátegas, manda-chuva, pára-brisas, pára-raios, pára-sol, pára-vento, passa-montanha, quebra-fogos, quebra-gelos, quebra-luz, quebra-mar, quebra-maré, quebra-ondas, quebra-ventos, tapa-sóis, tapa-ventos, vaga-lumes, vira-vento

životný činiteľ (28): acusa-cristos, beija-bebés, bota-fumeiro, caça-bruxas, caça-clientes, caça-chineses, caça-criminosos, caça-jornalistas, caça-mentirosos, caça-nazis, caça-pides, caça-polícias, caça-recrutas, caça-talentos , conta-visitantes, enxota-diabos, espanta-ladrões, farta-brutos, lesa-consumidor, lesa-homens, lesa-praxistas, mata-frades, mata-Mario, mata-mouros, mata-nazis, porta-bebés, salva-mortos, salva-pára-quedistas

materiál, látka (17): corta-papel, corta-vidro, chupa-sangue, guarda-lamas, guarda-pó, limpa-águas, limpa-metals, limpa-vidros, mata-borrão, mija-vinagre, pesa-papéis, papa-processos, pica-pau, pilha-patos, pisa-papéis, quebra-vidros, troca-tintas

Příloha 3:

Příznaková portugalská kompozita V-N v korpusu:

agenti: guarda-cancela (f), guarda-costas (m/f), guarda-freio (m/f), porta-voz (m/f), porta-estandarte (m/f), apanha-bolas (m/f), fura-vidas (m/f), manda-bátegas (f), trinca-espinhas (f)

instrumenty: bate-estacas (m/f), guarda-lamas(m/f), lança-granadas (m/f)

jiné: lesa-majestade (f), lesa-pátria (f), torna-viagem (m/f)

Příznaková portugalská kompozita V-N ve slovníku:

instrumenty: saca-filaça (f), tira-bragal (f)

agenti: bate-língua (m/f), fura-bolos (m/f), fura-greves ((m/f)), fura-paredes (m/f), fura-vidas (m/f), guarda-linha (m/f), guarda-redes (m/f), guarda-roupa (m/f) , papa-açorda (m/f), papa-fina (m/f), papa-hóstias (m/f), papa-jantares (m/f), papa-léguas (m/f), papa-missas (m/f), papamoscas (m/f), papa-santos (m/f), papa-tabaco (m/f), passa-culpas (m/f), porta-voz (m/f), trinca-espinhas (m/f)

jiné: bate-barba (f)

rostlina: fura-neve (f), quebra-panelas (f)

Riassunto:

Il presente lavoro *I composti verbonominali in italiano e in portoghese* si concentra sull'analisi della composizione verbonominale, un processo produttivo della formazione delle parole. I composti verbonominali in italiano e in portoghese sono classificati come i composti in senso stretto, perché rappresentano l'unità indivisibile nel senso ortografico, morfologico, sintattico e semantico. La formazione prototipica di questo tipo è binaria coinvolgente una base verbale e un sostantivo. Dal punto di vista morfologico e semantico nessuno dei componenti funziona come la testa dell'insieme, perciò il composto verbonominale è classificato come esocentrico. Secondo la relazione sintattica che esiste tra componenti, si tratta del tipo subordinato.

Nella prima parte della tesi, concentrata sui composti verbonominali in italiano e in portoghese, ho cercato di definire in modo generale la composizione come un processo della formazione delle parole e di stabilire i criteri fondamentali per la classificazione dei composti. Successivamente ho descritto le proprietà tipiche delle formazioni composte nelle lingue romanze, in cui i composti verbonominali rappresentano un tipo formativo molto produttivo che serve a creare parole nuove, che appartengono, in particolare, alla categoria referenziale dello strumento. Nella parte seguente ho cercato di fare una concreta analisi dei composti V-N in italiano e in portoghese, basandola sulla propria ricerca nel corpus italiano *La Repubblica* e nel corpus portoghese CETEMPúblico. Le formazioni V-N ho classificato secondo i criteri fonologici, morfologici, sintattici e semantici.

Per quanto riguarda l'ortografia, i composti verbonominali in italiano risultano maggiormente amalgamati, mentre in portoghese prevalgono le formazioni scritte con il trattino. Secondo lo studio nel corpus della lingua italiana, il 58% dei composti del totale 1008 si scrivono solo senza il trattino, mentre il 28% dei lemmi hanno il trattino. Nella stragrande maggioranza (86%) i composti scritti con il trattino appartengono ai hapax, alle formazioni che si verificano nel corpus una sola volta. L'ortografia con il trattino (hyphen) prevale anche ai composti in funzione del modificatore. Difatti, si può constatare che c'è una certa correlazione tra l'ortografia e la lessicalizzazione e la funzione sintattica che svolge il composto. Però, tale conclusione dovrebbe essere verificata per tutti i composti V-N con la funzione aggettivale, non solo per i hapax e per i lemmi poco frequentati. A differenza dei composti italiani, quelli portoghesi sono scritti, di solito, con il trattino. Secondo la ricerca nel *Dicionário della Língua portuguesa* l'ortografia con il trattino si trova nel 98,5% dei casi. Il verbo incluso nel composto V-N proviene per la maggior parte, in entrambe le lingue, della

prima coniugazione ed è formato da due sillabe. Dal punto di vista morfologico, si tratta di un puro tema verbale. Il costituente nominale che entra nel composto può essere al singolare ed al plurale. Solo in casi particolari, la categoria del numero può servire come un tratto distintivo delle due formazioni semanticamente diverse (*lava-pé/lava-pés, portacarta/portacarte*). La distribuzione del costituente nominale al singolare e al plurale è nei composti italiani quasi equilibrata. In portoghese, invece, secondo l'analisi nel corpus, il 62% dei lemmi sono al plurale. L'insieme della formazione V-N porta la categoria grammaticale del genere e del numero. Il prototipo del composto verbonominale è non-marcato, cioè maschile. Se, tuttavia, la formazione fa riferimento all'entità del genere femminile, oppure se si tratta dell'elissi del referente inanimato del genere femminile della costruzione sintattica originale, la formazione può essere marcata, e quindi determinata al femminile. Secondo la ricerca nel corpus, i composti italiani non-marcati rappresentano il 98% in italiano e 96% in portoghese. Per quanto riguarda la categoria grammaticale del numero, una grande percentuale delle formazioni V-N dimostrano l'invariabilità, quindi queste formazioni non hanno il plurale morfologicamente segnalato. Il plurale è bloccato sempre quando il costituente nominale è al plurale. L'invariabilità del composto è caratteristica per il 76% dei lemmi italiani. Altri 10% dei composti rivelano ambedue le possibilità. In portoghese, la percentuale dei lemmi invariabili è anche più alta, perché ci sono più frequentati i costituenti nominali nel plurale.

Nella parte seguente della tesi mi sono concentrata sull'analisi della semantica delle formazioni V-N. Ho cercato di stabilire i campi semantico-concettuali sia per il costituente verbale, sia per il costituente nominale e per il composto intero. Il verbo incluso nella costruzione V-N riferisce, di solito, all'attività fisica. I verbi cognitivi e volitivi, invece, si trovano pochi nei composti portoghesi e in italiano sono quasi assenti. Il sostantivo del composto può provenire da diversi campi lessicali. In entrambe le lingue, il costituente nominale fa riferimento, per la maggior parte, ai diversi tipi degli oggetti e strumenti. Inoltre, il sostantivo può denominare un agente animato, fenomeno naturale, parte del corpo, animale, pianta o materiale.

La categoria referenziale dell'insieme del composto V-N in italiano e in portoghese è, nella maggioranza dei casi, lo strumento. Un altro referente frequentato è l'agente animato, che indica prevalentemente un rappresentante della professione meno lucrativa o una persona con il difetto morale. A differenza dell'italiano, le formazioni V-N in portoghese riferiscono

spesso (il 17%) agli animali e alle piante. Si tratta della categoria che è più frequentata di quella dell'agente.

Nella mia ricerca basata sui corpus della lingua italiana e portoghese ho cercato di verificare, inoltre, la validità dell'ipotesi dell'unica categoria lessicale dell'insieme del composto V-N che è generalmente considerata come quella del sostantivo. Dal punto di vista morfologico il composto dimostra tutte le proprietà del sostantivo. Però, in alcune strutture sintattiche, il composto può svolgere esclusivamente la funzione del modificatore. In portoghese i composti con funzione aggettivale rappresentano solo una bassa percentuale (il 7,5%). Secondo l'analisi nel corpus italiano, la funzione del modificatore, invece, è tipica per il 39% dei composti e l'altro 18,5% dei lemmi può svolgere allo stesso tempo il ruolo del sostantivo e dell'aggettivo. La maggior parte dei questi tipi appartiene ai composti più produttivi sia per il numero di lemmi, sia per la percentuale dei hapax legomena. Per quanto riguarda i hapax legomena, la loro funzione sostantivale e aggettivale è in relazione equilibrata. Dopo aver presentato tutte le caratteristiche fonologiche, morfologiche e semantiche, ho orientato la mia ricerca alla produttività dei composti verbonominali nella lingua italiana e portoghese attuale. Ho cercato di stabilire la lista dei tipi che sono i più produttivi rispetto al numero delle formazioni costruite a partire dai basi verbali differenti e per la percentuale dei hapax entro il tipo del composto. Per quanto riguarda la produttività dei tipi di composti V-N, ho realizzato una ricerca parallela nei corpus e nei dizionari. I diversi risultati hanno approvato che il corpus riflette meglio la lingua attuale e la lingua dell'uso comune che il dizionario, perché comprende anche i neologismi, cioè le formazioni che non sono ancora istituzionalizzate. Secondo i risultati numerici del corpus della lingua italiana, i tipi più produttivi sono rappresentati dai *porta+N*, *salva+N*, *mangia+N*, *acchiappa+N* e *ammazza+N*. Tuttavia, nell'elenco dei tipi più produttivi secondo il dizionario *Lo Zingarelli* e *GRADIT* ce ne sono inclusi pochi. La percentuale più alta dell'occorrenza dei hapax (oltre il 60%) è costituita dai composti *ammazza+N*, *acchiappa+N*, *salva+N*, *trita+N*, *reggi+N*. Rispetto al portoghese, i tipi più produttivi secondo il corpus sono *porta+N*, *caça+N*, *guarda+N* e *papa+N*, mentre dal *Dicionário da Língua portuguesa* otteniamo la lista *guarda+N*, *porta+N*, *bate+N*, *mata+N* e *papa+N*. I hapax sono rappresentati in grandi percentuali dai tipi *tapa+N*, *papa+N*, *limpa+N*, *caça+N*.

In conclusione, basandomi sulla propria ricerca nei corpus e nei dizionari, posso infine, constatare che dalla prospettiva sincronica la composizione verbonominale è in entrambe le lingue un processo produttivo che si sta sviluppando.